

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SAJÓ LÁSZLÓ versei 113
KUKORELLY ENDRE verse 116
ORAVECZ IMRE: Ókontri (45–46) 118
KUN ÁRPÁD: Aki bújt (*regényrészlet*) 127
FODOR JANKA: Marit (*novella*) 132
WITOLD GOMBROWICZ: Metafizikai vihar (*naplórészlet*) 136
SIMON MÁRTON versei 145
FEKETE RICHÁRD versei 148
DRENYOVSZKI ANDREA versei 150
KIRÁLY KINGA JÚLIA: Akkor jó a csólent, ha sír (*Részlet Az újrakezdés receptjei című könyvből*) 153
TAKÁTS JÓZSEF: Magyarázatok az *Omertához* (esszé) 164
DECZKI SAROLTA: Volt egyszer egy Budapest (*Százéves Szép Ernő Lila ákáca*) 170

*

- KERÉNYI KÁROLY és SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY levélváltása (1942–1965) 176
VAJNA MÁRTA: Emlékezés Devecseri Gáborra, Szilágyi János Györgyre és baráti társaságukra 201

*

- SÁNTHA JÓZSEF: Nyákos odúk (*Király Kinga Júlia: Apa Szarajevóba ment*) 215
KRUPP JÓZSEF: Építés, bontás (*Áfra János: Rítus*) 219
GYÜRKY KATALIN: Történelmet író történetek (*Miljenko Jergović: Gloria in excelsis*) 224
MARCZISOVSZKY ANNA: A múltat ábrázolja-e a múltábrázolás? (*Kisantal Tamás: Az élet tanítómesterei. Írások a történelem ábrázolásáról*) 230

Stark András (1948–2017)

- ÁRKOVITS AMARYL – SZEMELYÁ CZ JÁNOS: Stark-kaleidoszkóp 235

2018

FEBRUÁR

JELENKOR

LXI. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Dél Takarékszövetkezet 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A zsedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT KISMÁNYOKY KÁROLY. A Pécsi Műhely alapító tagját január 11-én, hetvennégy éves korában érte a halál. Kismányoky Károlyról *Készman József* emlékezik meg honlapunkon (www.jelenkor.net), következő lapszámunkban összeállítással tisztelgünk munkássága előtt.

*

LAPSZÁMBEMUTATÓ. A *Jelenkor* idei első számát mutatták be a pécsi Filter Kultúrkávéházban január 17-én. *Ágoston Zoltánt* és *Méhes Károlyt* *Bősze Ádám* kérdezte.

*

A MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAPOT tizenötödik alkalommal rendezték meg janu-

ár 9-én Szekszárdon. *Baka Tünde*, *Gelencsér Gábor* és *Surányi András* előadásait követően *Báron György* és az előadók beszélgetésére került sor Mészöly és a film kapcsolattáról. A Mészöly Miklós-díjat idén *Lábass Endre* író nyerte el, a Mészöly-emlékplakettet *Szörényi László* irodalomtörténész kapta. Gratulálunk a díjazottnak!

*

BERKOVITS GYÖRGYNEK ítelték oda a 2018-as Artisjus Irodalmi Nagydíjat *Magyar látvány* című esszékötetéért. Az Artisjus Díjat *Csabai László*, *Földényi F. László*, *Schein Gábor* és *Turi Tímea* veheti át. Gratulálunk a díjazottaknak!

Szerzőink

Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Oravecz Imre (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.

Kun Árpád (1965) – költő, író, a norvégiai Marifjorában él.

Fodor Janka (1987) – író, nyelvtanár, a norvégiai Skjold-ban él.

Witold Gombrowicz (1904–1969) – lengyel író.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Kaposváron él.

Drenyovszki Andrea (1992) – költő, Pécsen él.

Király Kinga Júlia (1976) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Takáts József (1962) – eszmetörténész, kritikus, Pécsen él.

Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.

Komoróczy Géza (1937) – orientalista (assziriológia, hebraisztika), az ELTE professor emeritusa, Budapesten él.

Kerényi Károly (1897–1973) klasszika-filológus, vallástörténész, 1934 és 1941 között egyetemi tanár Pécsen, 1943-tól Svájcban élt.

Szilágyi János György – (1918–2016) ókortudós, 1947-től haláláig a Szépművészeti Múzeum munkatársa, 1951 és 1993 között az Antik Osztály vezetője.

Vajna Márta (1925) – magyar szakos tanár, kulturális szervező, a Nemzeti Galéria munkatársa.

Sántha József (1951) – kritikus, Mogyoródon él.

Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Marcziszovszky Anna (1983) – irodalomtörténész, műfordító, tanár, Budapesten él.

Árkovits Amaryl (1971) – pszichiáter, pszichoterapeuta, Pécsen él.

Szemelyácz János (1966) – addiktológus, pszichiáter, pszichoterapeuta, az ELTE és a PTE docense, Pécsen és Budapesten él.

KÉPEK

TÓTH LÁSZLÓ fotója 240

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Filter
Kultúrkávéház, Színház tér 2.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.
– Magvető Café, 1074 Budapest, Dohány u.13.

A LIBRI alábbi budapesti és vidéki könyvesbolt-
jaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

S A J Ó L Á S Z L Ó

Gilisztás ballada

*Bungim Erzsébeten vasúti kőből,
Dzsekim éjjel se veszem le, jó vastag,
Berendezkedtem, kisrádióm bömből
Zenét, de a hírekben már havaznak.
Így alszom, kockakövekbe falazva,
Nagy, kék dzsekim, csillagos ég súlya nyom,
Álmom: hogy élek, HÉV-zaj se zavarja
Az átjárónál, hol szállásom vagyon.*

*Gilisztás, így hívnak. Körmöm a földtől
Koszos. Azt mondják, én is. Míg tavasz van,
Nyár, ősz, bokszosdobozban az öbölből
Horgászoknak hozom, kik csö vesszagnak
Nem örülnek, de annyit azért adnak,
Fröccsre elég. Mentem haza, egy halom
Kő a bungim. Tüzelek, meg ne fagyjak
A kiserdőben, hol szállásom vagyon.*

*De nem bírom. A csepeli erdőből,
Rühes, veszett róka, kódorgok arra,
Hol telt kukák várnak. Kezdem előlről,
Tél van megint. És mint legyek a szarra,
Rátok szálllok. „Nagy az Isten irgalma!”
Az emberé kicsi. Nem ütnek agyon,
Pénzt se adnak. Megy a metró, rohannak
Aluljáróban, hol szállásom vagyon.*

*Jó meleg áramlik a szellőzóból,
De innen is menni kell. A rohadtak
Rendelkeztek: „Sok tetves elfekvőtől
Fekélyes a város! Ember tapodtat
Se mozdul tőlük! Migránsnak maradtak
Magyarok, köztünk! Ki velük!” Olvasom,
Magyar Idők. S alszom hajléktalannak,
Nekem szánt szállón, hol szállásom vagyon.*

*Kitiltva templomból, a temetőből,
Gödrom körmömmel, giliszta, haladva,
A föld fekete tőlem s én a földtől,
Az ég fölöttem, kék dzsekim alattam,
S én, aki annyi gilisztát eladtam,
Most gyűlnek belém, hemzsegnek vastagon,
De figyel rám Isten, horgász a halra,
A földben, égben, hol szállásom vagyon.*

AJÁNLÁS

*Uram! Ki feltámadtál harmadnapra,
Sírbungimból felkelek ama napon,
Megismersz, a nagy, kék dzsekim lesz rajtam,
Megyek innen, hol szállásom nem vagyon.*

Rozvány Erzsébet

(Énekli egy tamburás 1877-ben)

*Én láttam a bimbót,
Eléneklek, mint volt,
Virágzását, hervadását.
Hozzám ő alig szólt,*

*S ha szólt. „Arany bácsi”,
Nem tudtam megvárni,
Koros, kontár kertész keze
Letépte, s halálíg*

*Boldogtalan volt a
Vérző piros rózsa,
Képe előtt lett öngyilkos
A kertész, s azóta*

*Özvegy, nem megy férjhez,
Csak az Istené lesz,
Boldog Margit klostromában
Nem felel, nem kérdez.*

*Tamburás öreg úr,
Ősz bárd, vén trubadúr,
Dalol tölgyek, s ablak alatt,
És szíve újra gyúl:*

*„Esküvődön, régen,
Földig hófehérben
Táncoltál, mint virágos fa,
Szerelemben égtem,*

*Üszkös fa, elégek...
Szép Rozvány Erzsébet!
Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lészek!”*

*Szív kanóca lobban,
Klostrom helyén rom van,
És setét tölgyfalevelek,
Mint két sír, halomban.*

(Az álló betűvel szedett szövegek
Arany Jánostól származnak.)

Cé cé cé pé

*A Szondyban lakott egy Vértessy meg egy
Somló néni Somló és Vértessy kicsit
össze lehetett téveszteni őket és
simán össze is keverted egy ideig
később már nem keverted össze bizonyos
értelemben talán még mindig kevered
például nem emlékszel arra hogy a Somló
néni lakott-e az első emeleten*

*a gangnak úgy a közepe felé eső
nagy lakásban Vértessy néni pedig a
második és harmadik emelet között
a lépcsőfordulóban vagy fordítva volt
a lépcsőházra nyílt vagy Somló néninek
vagy a Vértessy néninek az ajtaja
fehér haj dauerolt frizura ez tuti
két hófehér hajú özvegyasszony ahogy*

*igyekszik lefelé a lépcsőn Vértessy
néni csókolom ezt mondd neki mikor
odaérsz gondolod magadban hangosan
köszönsz hogy biztos meghallja látod ahogy
megtorpan rád mered lassan megy neki a
járás körülbelül lát csak látja ki is
az ott ki tudja mit lát hasonlít kicsit
a nagymamádhoz szerbusz kisfiam kiszáll*

*a liftből Somló néni jól bevágja a
vasrácsot egymáshoz ütődnek jónapot
mondják hideg hangon szinte egyszerre és
nem állnak meg soha egymásnak semmiképp
hogy mi lehet köztük nem tudja senki sem
Somló néni orra alatt kis fekete
bajuszka bugyikék kosztümben van vörös
papírzászlóval vonul május elsején*

*Vértessyné mindig enyhén piszkos fehér
elsárgult csipkekesztyűt hord misére megy*

*fátyollal díszített kerek kalapban a
tűző nyári napon fogalmad sincs kik ők
egyszer sem álltak meg beszélgetni veled
köszönsz biccentenek vagy észre sem veszik
nem valószínű hogy beszéltek volna csak
egy árva szót is egymással akármiről meghaltak már.*

Ókontri

45

Steve nem ment az Amerikai Követségre, nem utasították el Júlia és Jancsika útlevélkérelmét, mert nem kérelmeztek útlevelet. Maradt minden a régiiben, és ismét eltelt egy év.

Nagy nehezen mégis sikerült befizetnie a mezőgazdaság-fejlesztési járulékot, és teljesítette a százharminc kiló élő sertéshúsbeadást is. Hogy megszabaduljon a kulák-minősítéstől, megint leadott a földjeiből, ezúttal tíz holdat. Azt hitte, akik úgy döntöttek, hogy huszonöt holdtól és évi háromszázötven aranykorona jövedelemtől kulák valaki, azok komolyan veszik a tulajdon döntésüket. Tévedett. A beadási könyvből nem törölték a nagy K-t. Hiába kérte, hiába hivatkozott a vagyoni állapotában bekövetkezett változásra, továbbra is kuláknak tekintették, és újabb szíjakat hasítottak a hátából.

Megvádolták, hogy nem vesz részt a felvonulásokon, viaszérés után aratott, nedvesen csépelte el a gabonáját, és zsizsikes búzát szolgáltatott be. Az első vádpont igaz volt. A többi azonban nem felelt meg a valóságnak, és ezt tanúkkal tudta volna bizonyítani, de meg sem próbálkozott vele, mert a szóba jöhető tanúk a következményektől félve nem vállalták a tanúskodást. Az első miatt csak megrótták, a többiért viszont pénzbírsággal sújtották, mindegyik el nem követett bűnéért külön-külön, és minthogy nem tudott fizetni, természetben hajtották be a követeléseket. Elvették a teljes fejadagot, két tehene közül az egyiket és az aratógépét. Ez azt jelentette, hogy nem maradt öröltetni való búzájuk, Júlia nem tehet többé pénzzé némi vaját, túrót a recski piacon, mert ami tejet a másik ad, az szinte teljes egészében a gyűjtőbe megy, és ezentúl kaszával kell vágni a kalászosokat, ami megnyújtja az aratást, még segítséget is kell fogadni, mert Georgie még nem bírja erővel.

Ez azonban még nem volt minden. A tetejébe ráfogták, hogy izgat a rendszer ellen, ellensége a népi demokráciának, és tulajdonképpen amerikai kém. Mindezt nem közölték vele a tanácsházán, ez azután derült ki, hogy egy este, mikor előrement bezárni a kaput, érte jöttek és elvitték. Na, gondolta, most az történik vele, mint abban a régi álomban, amiben letartóztatták, és a Szovjetunióba hurcolták.

Nem egészen az történt, voltak hasonlóságok, de a különbségek domináltak.

Nem törték be a nagykaput, hanem megálltak előtte, és nem zöld dzsippbe ültették, hanem egy lefüggönyözött, fekete Pobjedába. Ebből is két személy szállt ki, de mindkettő civilben volt. Nem kérdezték, hogy ő-e Steve Arvai, nem mondták, hogy le van tartóztatva, és meg se bilincseltek. Mielőtt elindultak volna vele, a családját is kihívták, és megengedték, hogy elbúcsúzzon tőlük. Nem Péterke, hanem Eger felé mentek. Figyelte a jármű mozgását, a sebességváltásokat, ka-

nyarodásokat, és ezekből egyértelműen kikövetkeztette, hogy Szék, Széki-tető, Dóna-völgy, Bátri-völgy az útvonal. Egerben megállapította, hogy nem a rendőrség felé tartanak. Tudta, hol van, járt már ott, a város határából gépjárművel nagyjából hány perc alatt lehet odaérni, most viszont jóval több idő telt el onnan a megállásig. Máshol, egy ismeretlen környéken, ismeretlen épület előtt szállították ki az autóból.

Az épületen nem volt tábla, felirat, rendőr se posztolt előtte, és bent se lehetett egyenruhásokat látni. Az előcsarnokban portás ült egy pult mögött. Civilek jöttek-mentek azon a hosszú folyosón is, amelyen egy szobába vezették. Civil volt, aki megmotosza, elvette a nadrágszíját, és a zsebkendőjén kívül csak az lévén a zsebében, a bicskáját, majd a folyosó folytatásán egy másik ajtóhoz kíserte, amelyet kulccsal kinyitott, aztán rázárt.

A mögötte lévő helyiség az álombelivel ellentétben nem zárka volt, hanem egy közönséges szoba. Nem álltak ki kampók a falból. Volt ablaka, rácsos ugyan, de mégis ablak, és egy kivilágított kopár udvarra nézett. Nem kellett a padlón feküdnie, ágy állt rendelkezésére takaróval, párnával és mosdókagyló vízcsappal a tisztálkodáshoz. Vécé itt sem volt, de a vödörnek, amelybe üríthetett, legalább fedele igen. Kapcsoló is tartozott a villanyhoz, amelyet addig égetett, ameddig akart. Vacsorát nem adtak, de másnap reggelit, pótkávéból főzött kávé és egy szelet kenyeret kapott. És nem várták a következő éjszakáig, még dél előtt érte jöttek. Nem ordítottak rá, hogy kifele, hanem azt mondták, hogy na, jöjjön, és gumibottal sem adtak nyomatékot a felszólításnak, az illetőnél nem is volt gumibot.

A terem, ahová kísérték, kisebb volt annál a másiknál, inkább csak szoba. Nem függtek képek a falakon. Középen közönséges kis íróasztal állt, rajta telefon, papír, tintatartó, toll, miegyéb. Aki mögötte ült, egyáltalán nem hasonlított Kovács Bertalanra, vékony, bajusztalan, öltönyös, nyakkendő, szemüveges fiatalember volt. Rajta kívül más nem tartózkodott a szobában.

Mr. Arvainak szólította, és kifogástalan amerikai angolsággal, illedelmesen üdvözölte, majd az íróasztal innenső oldalán lévő székre mutatott, hogy üljön le. Angolul viszonzta az üdvözlést, és helyet foglalt. A fiatalember ezt követően a hogyléte iránt érdeklődött, és kedélyeskedve megkérdezte, mi újság Brooklynban, hogy áll a *Dogers*, mintha ő New York-i és baseballrajongó lenne, az pedig amerikai szülők gyermeke, aki élt az Egyesült Államokban.

Aztán kevésbé kedélyesen és magyarra fordítva a szót megjegyezte, reméli, hogy Árvai úr tudja, miért van itt. Erre nemmel válaszolt, amitől elkomorult az arca, és ráförmedt, hogy ne nézze őket hülyének. Majd felszólította, vallja be, hogy amerikai kém, és a CIA-nek dolgozik. Ezen meglepődött és tagadta, mondván, hogy nem kém, hanem földműves, földműveléssel foglalkozik, autószerelés ugyan a tanult szakmája, de mióta Magyarországon van, nem csinál mást, csak gazdálkodik, ezért és nem másért jött ide.

A fiatalember úgy tett, mintha ezt nem hallotta volna. Megigazította a nyakkendőjét, merőn ránézett, és máris záporoztak a kérdései: mi a megbízatása, milyen információkat gyűjt, milyen diverzáns akciókat hajtott végre eddig, kik a kapcsolatai Magyarországon, hol a titkos rádióadója, milyen rejtjelkulcsot használ és így tovább. Mikor a kérdéssorozat végére ért, és egyikre se kapott választ,

kezdte előlről. Ahogy ismétlődtek a kérdések, úgy lett egyre durvább a hangneme. A harmadik sorozat után már tegezte és kiabált. A negyedik közben bejött egy idősebb, szintén öltönyös férfi, valami főnökféle. Megállt mögötte, lehajolva súgott valamit a fülébe, aztán távozott.

Most előkerült a gumibot. Megint nyílt az ajtó, és egy meghatározhatatlan korú, tagbaszakadt alak lépett be vele. Ingben volt, felgyúrt ingujjal és kioldott nyakkendővel. Nem szólt semmit, csak odajött, és hátulról nekiesett a gumibot-tal. Először csak a fejét ütötte, a feje tetejét, majd hogy védekezésésképpen odakapta a két karját, és előregörnyedt, és nem volt többé útban a széktámla, áttért a hátára. Aztán megragadta, székestül egy rántással szembefordította magával, és mindenhol, ahol érte a felsőtestét, elől, kétoldalt. Egészen addig püfölte, míg a szemüveges fiatalember egy intéssel le nem állította. Akkor leengedte a gumibotot és várt. És megint jöttek a kérdések, és megint nem volt válasz.

De utána nem következett újból verés. A fiatalember felemelte a telefonkagylót, beleszólt, és kisvártatva jött érte a személy, aki idekísérte. Csak segítséggel tudott felállni a székről, és amikor elindultak az ajtó felé, szédült is, úgyhogy támogatni kellett, hogy el ne essen.

Aznap már nem bántották, de másnap ugyanazt művelték vele. Ezek a részek követték egymást, mint valami színdarabban: udvarias üdvözlés, barátkozás, vád, kérdések, a főnökféle megjelenése, verés. Mindig ugyanannyi ideig tartott az egész, és az egyes részek is azonos hosszúságúak voltak. Szerencsére ehhez az egyöntetűséghez tartották magukat a kihallgatások napi számának tekintetében is. Naponta csak egyszer vezették elő, utána békén hagyták, minden délután. De így is elég volt. A gumibot okozta sérülések egyre nagyobb fájdalmat okozva egymásra rakódtak, mintegy összeadódtak, és a harmadik nap után már olyan nagyok voltak a duzzanatok, véralfutások, hasadások, nyílt sebek a fején, a felsőtestén, hogy le se tudott többé feküdni, és ha egyáltalán lehunyta a szemét, akkor ülve aludt az ágyon.

Így ment ez egy álló hétig, és már-már úgy érezte, hogy nem bírja tovább, amikor a nyolcadik napon és teljességgel váratlanul abbahagyták.

Megint érte jöttek, de nem abba a szobába kísérték, hanem ki az udvarra, és beültették a lefüggönyözött Pobjedába. Ennek először megörült, azt híván, hogy hazaviszik, bár gyanús volt, hogy nem adták vissza a nadrágszóját, sem a bicskáját. De aztán inkább megijedt, mert arra gondolt, hogy ezek aligha tennék meg neki azt a szívességet, hogy hazafuvarozzák. Ha nem kellene nekik, egyszerűen szélnek eresztenék. Valószínűbb, hogy csupán átszállítják máshova, valami rosszabb helyre, Recskre vagy Pestre.

A jelekből ítélve már a Baktai úton járhattak, amikor egyszer csak megálltak, kilökték az autóból, és ott hagyták. Az autózás csak álca volt, része a módszereknek, amellyel azért éltek, hogy közben azt gondolja, amit gondolt, hogy az utolsó pillanatig bizonytalanságban tartsák.

Ha van nála pénz, visszamegy a városba, a buszállomásra – naponta volt már buszjárat, ha nem is Szajlára, hanem Terpesre és Székre –, de így gyalog vágott neki a hosszú útnak. Gyenge volt, kimerült, de örült, hogy ennyivel megúsza, hogy nem fosztották meg a körmeitől, egy marhavagonban nem indították el Szibériába, és nem próbálták kitépni a nyelvét.

Lassan haladt az országúton, sokszor megállt pihenni, Baktán még vizet is kért az egyik háznál. A Dóna-völgyben a tanya előtt fel akarta venni egy lovas kocsi, de elhárította a szívességet. Nem akarta, hogy kérdezősködjének, faggassák, honnan jön, mi történt vele, miért néz ki úgy az ábrázata. Aztán Cseralján az elágazásnál, hogy ne találkozzék kíváncsiskodó szajlaiakkal, letért az országútról, és a falut elkerülve toronyiránt átvágott a Tarna-völgyön. Így is elég volt a riadalom, amelyet otthon keltett az állapotával. Júlia olyan súlyosnak találta, hogy hozzá sem fogott ellátni a sérüléseit, hanem egyből Radetzikért küldött.

Egy hétig nyomta az ágyat, egy másik hétig ki sem mozdult a tanyából, és még rendbe sem jött egészen, amikor újabb csapást mért rá az az erő, amely tes-tien is megfenyítette. Közvetlenül nem őt magát vette célba, hanem Georgie-t, de neki ártott azzal, hogy elvonta, megfosztotta tőle.

A fia magyar állampolgár se volt, és nem is sorozták előtte, mégis behívták katonának, még hozzá jó messzi állomáshelyre, a Baranya megyei Kővágószőlősrre. Neki is megváltoztatták a nevét, George helyett már György szerepelt a behívóban. Nehezményezte, de ő most ezzel nem foglalkozott. Annál inkább tiltakozott a behívás ellen, először a szajlai tanácsnál, aztán pedig a péterkei kiegészítő parancsnokságon. Bemutatta Georgie útlevelét, keresztlevelét, oltási igazolványát, minden iratát, és magyarázta, hogy ez képtelenség, a gyerek amerikai állampolgár, nem lehet magyar katona, rá nem vonatkozik a hadkötelezettség. De hiába futkosott fűhöz-fához – még Pestre is felment, hogy segítséget kérjen az amerikai követségtől, de a rendőrök az épület közelébe sem engedték –, mindenhol azt a választ kapta, hogy egy katonai behívó parancs, amelynek engedelmeskedni kell. Legfeljebb annyit tehet, hogy ír az Elnöki Tanácsnak egy kérvényt, amelyben előadja panaszát, és ha azt megalapozottnak találják, akkor leszerelik a fiát. Természetesen nem azonnal, mert ahhoz idő kell. A katonaság nem szálloda, hogy akkor jelentkezik ki belőle az ember, amikor akar. Addig mindenképpen bent tartják, amíg nem hívnak be mást a helyére, mert a létszámot feltöltve kell tartani.

Minden fórumon tévedésről, félreértésről beszélt, holott tudta, hogy nem erről van szó, a fia behívása szándékos, ő, az ő kulák minősítése az oka. Hisz más kulák származásúakhoz hasonlóan nem rendes fegyveres szolgálatra osztották be, hanem büntetésnek számító munkaszolgálatra, ahol a rekruták az új, szovjet mintájú egyenruha helyett jellemzően csak a régi királyi honvédség elnyűtt testfedőit viselhetik, csak a sapka szovjet, de vörös csillag nélkül. Ezért is adta fel egy idő után, és nem írta meg azt a bizonyos kérelmet sem, hanem beletörődött a megváltoztathatatlanba. És amikor eljött a vasárnap – a vallás elleni harc jegyében a vasárnapot jelölték ki bevonulásra –, biciglin a faládikájával együtt bevitte Georgie-t a faluba.

A tanácsháza előtt volt a gyülekező, onnan szállíttatta a falu lovas kocsikon a behívott legényeket Péterkére, ahol jelentkezniük kellett. Otthon már elbúcsúzott tőle, de még egyszer meg akarta ölelni Georgie-t, ám az nem hagyta. Csak a kezét nyújtotta némán, mert a társai előtt férfiatlannak tartotta, szégyellte volna az ölelkezést, és ő sem mondott semmit, mert félt, hogy elcsuklik a hangja.

– Meddig mehet ez így? Meddig bírjuk még? – fakadt ki otthon ebédnél, és a feleségére nézett.

Már túl voltak a levesen, Júlia behozta a második fogást, és maga is az asztalhoz ült.

– Mi?

– Ez az egész, ami itt van, amit velünk csinálnak, meg ami jön még.

– Ne foglalkozzunk most a bajokkal. Ebéd van, együnk – mondta Júlia, és szedett Jancsikának a csirkepaprikásból.

Steve elhallgatott. Kivett magának egy alsó combot, és merített mellé némi szaftot.

– Krumpli nem kell? – kérdezte Júlia.

– Nem, tudod, hogy nokedlivel szeretem.

– Csináltam volna, de nincs lisztünk.

– Majd kenyérvél eszem – sóhajtott Steve.

A combba szúrta a villát, és késével leszelt belőle egy darabot, de mielőtt a szájához vitte volna, megállt.

– Mik ezek a csíkok a szaftban?

– Bél, a bele.

– A bele? A csirke bele?

– Az. Jó az is.

– Csirkebél a pörköltben?! – kérdezte Steve, és a szájába tette a feltűzött combfalatot.

– Mért ne? Az is csirke. Ehető. Több tőle a pörkölt, a holnapi ebéd is meglesz belőle. Kevés már a csirkénk. Tyúkot meg nem vághatunk minden héten, mert akkor nem lesz, ami tojjon.

– Belet egyek?

– Belet is.

– De hisz abba bélsár volt – méltatlankodott Steve.

Szart akart mondani, de Jancsikára való tekintettel meggondolta magát.

– Na, és? A disznó belében is az volt, mégis hurkát töltünk bele.

– De azt megmossuk előtte.

– Ezt is megmostam, miután kifordítottam, még meg is kapartam.

– És fertőtlenítetted is hagymával?

– Igen.

– Ilyen cefetül állunk.

– Igen.

– Már csirkebelet eszünk?

– Nem lesz tőle semmi bajod. Nem olyan, mint a színhús, de meg lehet enni. Egyed csak! Van, ahol magában is eszik. Hagymát pirítanak alá, früstökre.

Steve kiemelt a villájával a szaftból egy bélcsíkot, de aztán visszajuttatta, és inkább a combból szelt egy újabb darabot.

– Nekem se kell – jelentette ki Jancsika, és csak a szárnyat ette, amelyről az anyja már lemetélte neki a húst.

– Tessék! Rossz példát mutatsz a gyerekeknek – jegyezte meg Júlia.

De Steve nem törődött vele, nem evett a bélből. Szokásával ellentétben még a szaftot se mártogatta fel kenyérral a tányérjáról, mikor végzett a combbal.

Arattak, Dolyinaárnyékán, hármásban. Steve vágta, Jancsika szedte a markot, Júlia kötötte a kévét. A gyerek győzte a tempót, de az anyja le-lemaradt, mert hitvány volt, szakadt a csáté-kötél. Így, végezvén egy-egy renddel, Steve mindig visszament hozzá, és besegített neki.

Az öreg Dobrucki felajánlotta, hogy beszáll kaszával. A lányait nem hozta volna, mert már férjnél voltak, és nem értek rá. De nem fogadták el a segítséget, öreg volt már, élemedett, nem neki való az aratás.

Délben kezdtek, nem lehetett korábban, előző éjjel esett, és csak addigra száradt fel annyira, hogy hozzá lehetett fogni. Erősen igyekeztek, mert szombat volt, és végezni kellett vele, hogy ne maradjon hétfőre. Csak akkor folytathatták volna, vasárnap nem. Egy darabig úgy látszott, hogy ez sikerül is, de az aljban több helyen megdőlt a búza, és *forogni* kellett, ami jelentősen lelassította őket.

Mikor Istenhegy mögött lecsúszott a nap, még vágatlan volt jó egy harmada, de Steve végleg letette a kaszát, és kiöntötte a tokmányosból a vizet. Abba kellett hagyni, mert várható volt, hogy hamarosan leszáll a harmat. Felkötötték a maradék marokkat, összehordták a kévéket és felkereszteltek. Még világos volt, de az utolsó kelesztre már nedvesen tették fel a *papot*, és a bagoly is huhogott az erdőben.

– Csak ne essék hétfőig – sóhajtott Steve, amint ballagtak le a kocsihoz.

– Reménykedjünk – mondta Júlia.

– Nem fog – vélekedett Jancsika felnézve az égre. – Nem úgy néz ki.

– Értesz is te ehhez – intette le az anyja.

Steve a verőkalapáccsal leütötte a kaszavasat a nyélről, és nyéllal, tokmányossal együtt a kocsiderékba tette. Egy kévét is behelyezett, de letakarta a maradék szénával, hogy ne lehessen látni. Kévétilos volt így hazavinni, szabotázsnak számított, de otthon fogytán volt a szem. Ki sem kellett verni a kalászból, csak a baromfi elé vetni, és az kiszedte maga.

Befogtak és mind a hárman a bakra ültek.

– Szorosan leszünk így – állapította meg Steve.

– Csak nem akard, hogy a derékba üljek, és megvágjon a kaszavas? – kérdezte Júlia.

Steve erre azt akarta felelni, hogy üljön a szénára, de eszébe jutott, hogy az alatt ott van a kéve, és kinyomná belőle a szemeket.

Nem szólt semmit, fogta a gyeplőt, de még mielőtt indított volna, még egyszer a felesége felé fordult.

– Te, mi lenne, ha holnap mégis levágnánk, ami maradt?

– Holnap? Vasárnap? Akkor hogy mennénk a misére? De Baji Franci biztos örülne neki, mert nagyon nem teszik neki, hogy a nép továbbra is templomba jár. Bár a pappal egészen jól megértik egymást. Megengedte neki, hogy azt csináljon a Kishalom tetejével, meg a régiek csontjával, amit akar.

Anna az új papra, Brezvai Ferencre gondolt, aki nemrégén leszedette a templomhegy tetejét, ahol valaha a temető volt, de a csontokat nem temettette el újra, hanem kegyeletstörtő módon a földdel együtt részint leszóratva a templom faránál az oldalon, részint az iskolaudvarra hordatta a töltésnek.

– Jó, nem gondoltam komolyan – mondta Steve.

Pedig komolyan gondolta, remélve, hogy az Úr megértené, nem úgy, mint az emberek, akik megszólnák őket érte, hogy vasárnap is dolgoznak.

Otthon az első dolga volt, hogy vizet nyomatott fel a tartályba, és a fürdőszobában begyújtott a vízmelegítő kályhába. Az aggregátort is jó lett volna bekapcsolni, és nem a petróleumlámpával világítani, de ami kevés benzint sikerült időről időre szereznie, azzal csak a szivattyút működtették.

Mikor megtelt a padláson a tartály, tüzet rakott a konyhai tűzhelyben is, hogy Júlia vacsorát készíthessen, és moslékot melegíthessen a hízónak.

Jancsika ezalatt kifogta a lovakat, megitta, az istállóba vezette, és megrakta előttük a jászlat szénával. Úgyhogy mire az apja kijött, neki már csak a tehén ellátása maradt. Késő lévén, nem hajtotta ki a vályúhoz, hanem bevitt neki egy vödör vizet. Majd szénát vetett eléje, kiganajozott, friss almot terítette alája, és a vakaróval eltávolította róla a piszkát, amelybe napközben belefeküdt. A fejőszéket is kikészítette, hogy Júliának csak mellé kelljen tennie, ha jön fejni.

Aztán visszasietett a konyhára, főtt krumplit nyomkodott a meleg moslékba, a hidashoz vitte, és az etetővályúba öntötte. Rendes körülmények közt ez is a felesége reszortja, de most átvállalta, nem akarta, hogy annak ezzel kelljen vesződnie. Visszahúzta a csapóajtót, és lereteszelte. A sötétben inkább érezte, mint látta, mit csinál. A baromfit is megetette volna, de azzal végképp elkéstek, mert a szárnyasok beültek az ólba, mielőtt még hazaértek, és ha kicsalja őket a kévére, nem ülnek be ismét.

Mikor a hízóval végzett, tett még egy ellenőrző körutat a szérún, aztán újból bement a házba. Éhesek voltak, de még nem vacsoráztak. Előbb a nagy heti tisztálkodás következett. Hétközben esténként csak mosakodtak és lábat mostak, de szombaton fürödtek is, és mindig ebben a sorrendben: előbb Steve, aztán Jancsika, majd legvégül Júlia. És az is a rendhez tartozott, hogy gondosan beosztották a rendelkezésre álló meleg vizet, hogy mindegyiküknek jusson. Bár Júlia mindig panaszkodott, hogy neki a végén már csak langyos vagy hideg jön a csapból, de amikor Steve felajánlotta, hogy legyen ő az első, mindig elhárította azzal, hogy ő inkább a vacsorával foglalkozik, hogy készen legyen, mire – ezt a szót használta – a férfiak végeznek.

– Mért nem esztek? – kérdezte, mikor pongyolásan és a fejére csavart törülközővel előjött a fürdőszobából. Mindig ezt kérdezte, és bár nem nevezték meg, az ok is mindig ugyanaz volt: vártak, hogy végezzen a fürdészel, és velük együtt egyen

– Csak ennyit eszel? – nézett Steve-re, miután leült, és látta, hogy az keveset szed magának.

– Tudod, hogy nem szeretem a felmelegített paprikáskrumplit. A paprikáskrumpli frissen jó. Meg kell is bele valami, de ebben nincsen semmi.

– Ebédmaradék. Későn jöttünk meg, nem főzhettem külön vacsorát – mondta Júlia. – És mit is főztem volna? Kolbász meg azért nincsen benne, mert megettük délben, de nem üres, mert az íze belefőtt. Örülhetünk, hogy ennyit is tudtam venni Recsken, ahol eladtam azt a kis fejtett babot. Azt kell szeretni, ami van. Egyél, hogy legyék erőd.

Vacsora után Steve kivitte a maradékot Morzsának.

Jancsikát aludni küldték, aztán maguk is nyugovóra tértek.

A szokástól eltérően nem értékelték ki az ágyban a napot, és a másnapi teendőket sem vitatták meg. Mindkettőhöz túlságosan fáradtak voltak.

Steve elfújta a lámpát, és már majdnem aludt, mikor Júlia váratlanul melléje húzódott, és az alsónadrágja sliccén benyúlva megérintette a péniszét.

– Igen – jelezte, hogy ébren van. Meglepetésére maga is késztetést érzett, bár úgy gondolta, hogy jobb volna, ha pihennének, és vasárnap csinálnák. – Tedd szabaddá az utat! Jövök – mondta.

Felkelt, meggyújtotta a lámpát, levetette az alsónadrágot, Júlia elé térdelt, aki addigra felhúzta az altestéről a hálóingét, és a lábait széttéve készenlétbe helyezte magát.

– Vedd le egészen azt a hálóinget, hogy lássam a cicijeidet is!

Júlia engedelmeskedett.

A pénisz félkemény állapotban volt, de Steve remélte, hogy a hüvelyben majd rendesen megmerevedik, és minden rendben lesz.

Levonta a fitymát, és a csikló alá illesztette a makkot. Be is hatolt olyan centiméterre, de aztán hirtelen elernyedtt és kifordult.

– Várj! – kérte Steve. – Besegítek neki.

Megmarkolta, és előre hátra tologatta rajta a bőrt, mint gyerekkorában, mikor onanizált.

Keményedett valamelyest, de annyira sem ment vele, mint előbb. Még el sem indította, mikor lekonyult, és teljességgel használhatatlanná vált.

– A fenébe! Nem megy. Túl fáradt vagyok. Hagyjuk! Aludjunk inkább! Majd hónap.

Feltápáskodott, és visszafeküdt a helyére. Annyira bántotta a kudarc, hogy az alsónadrágját is elfelejtette visszavenni, és be sem takarózott.

Júlia hallgatott egy darabig, aztán megszólalt.

– Nem. Ne hagyjuk! Mindig ez van. Nem megy, aztán hagyjuk. Így vagyunk hetek óta, megfürödve, nemi élet nélkül, kielégítetlenül. Neked úgy tele vannak a golyóid, hogy majd szétdurrannak, én meg megveszek egy kis élvezetért. Csak dolgozunk, dolgozunk, mint a barmok, és ennyi örömünk sincs. Ez nem tesz jót a házasságnak. Ez káros, ezen változtatni kell.

Melléje perdült, megmarkolta a péniszt, és elkezdte megdolgozni. Először lassan járatta rajta a kezét, majd mind gyorsabban, vadabbul, mígnem a végén már olyan sebesen, hogy szinte egybeolvadtak a mozdulatai.

Mikor elengedte, látni lehetett, hogy nyúlt valamelyest, de az átmérője, az állaga nem változott. Maradt, amilyen volt, lankadt, bevezetésre alkalmatlan.

Nem adta fel. Módszert változtatott. Lent, egészen a tövéig ragadta meg, föléje hajolt, és a szájába vette, és azzal csinálta azt, amit addig a kezével. Utoljára akkor művelt ilyet, mikor fiatal házások voltak, de nem a szükség vitte rá, hanem a telhetetlenség az aktust követően, és volt is eredménye, most viszont csak annyit ért el, hogy merő lucskok lett az öle, és vágya szinte az elviselhetetlenségig fokozódott.

Steve a hatástalanságot látva le akarta állítani, de aztán csak nem szólt semmit, mert egyre erősebben lihegett, és azt gondolta, hogy élvezi, vagy végül elélvez.

Júlia törte magát egy darabig, aztán magától abbahagyta.

– Csakhogy beláttad, hogy nincs értelme – jegyezte meg Steve.

Nem látta be, folytatta, de másként.

Steve fölé állt, háttal neki, ráereszkedett, és az altestét emelgetve koitust mímelt.

– Mit csinálsz? – kérdezte az.

– Mindig azt mondd, hogy szereted nézni, hogy hullámzik, remeg a farom. Úgy tesz, mintha bennem lennél. Hátha ettől beindulsz.

Ez sem segített.

– Na, egyet még megpróbálok.

Terpeszben ismét fölé állt, ezúttal szemben vele.

– Húzd fel a térdeidet – kérte.

Visszaereszkedett oda, ahol előbb volt, hátát Steve lábainak vetette, és széttárta a combjait. Két kézzel a szeméremajkai közé nyúlt, és erősen széthúzta a vaginát.

Egyszer annyira kitágult a hüvely, hogy Steve belelátott, mikor védekezésül kirántotta a péniszt, és úgy felizgatta, hogy az belül piros, hogy megint merevedése lett, és visszatette, mielőtt a magömlés véget ért volna, de szerencsére Júlia nem esett teherbe.

– Na, belelátsz?

– Nem – felelte Steve.

– Támaszkodj a könyöködre, és úgy nézz előre.

– Így se.

– És így? – kérdezte, és kissé megemelte az altestét.

– Most se.

– Az a nyavalyás lámpa. Messze van, majd idehozom.

Felállt, leszállt az ágyról, és Steve éjjeliszekrényére tette a lámpát. Aztán visszahelyezte magát az iménti pózba, és újból széthúzta a hüvelybemenetet.

– Így már belelátok.

– És azt is látod, hogy karmazsinpiros?

– Karmazsinpiros?

– Te mondtad régen, hogy az.

– Szerintem sima piros.

– Jó, legyen sima piros, csak nézzed.

Steve nézte, de hiába. A pénisz nem reagált. Kókadtan nyúlt le Júlia alatt a herezacskóra. Használhatatlanabb volt, mint valaha.

Júlia csalódottan sóhajtott, és felállt.

– Ne haragudj! – mondta Steve. – Nem megy, a fáradtság miatt.

Júlia nem szólt semmit. Felvette a hálóingét, és Steve-nek is odanyújtotta az alsónadrágját.

Betakaródtak.

– A fáradtság az oka, a sok munka.

– Nem, nem a fáradtságtól van – jelentette ki Júlia határozottan. – Nem amiatt vagy impotens, hanem amiatt, ami van, amit velünk csinálnak. Én már régebben is sejtettem, csak nem voltam benne biztos, de most már az vagyok. A nyomástól van, ami rajtad van, és azon nem segít semmi pihenés.

– Impotens lettem?

– Az. De elmúlik majd, ha megszokja a szervezeted.

– Meglehet azt szokni?

– Meg. Mindent meg lehet szokni, vagy ha nem is mindent, de ezt meg kell.

Nem beszéltek többet. Hallgatták az óraketyegést és tücsökciripelést. Bent is ciripelt egy tücsök. Sose látták, de tudták, hogy ott van, ott lakik a hálószobájukban, legfeljebb táplálkozni jár ki nappal a mindig nyitott ablakon.

Aki bújtt

regényrészlet

Már majdnem fél tucat kakashalmi telet végigvezettünk Borival. Megtanultuk, hogy ős végén felrakassuk az autóra a téli gumit, még hozzá nemcsak amolyan közönségeset, hanem szögeset. Ami mellé az összkerék-meghajtás sem ártott, különösen a behavazott kanyarban vagy a tükörjejes, meredek szerpentinén. Az első teleken még csúszkáltunk, elakadtunk, kipörgött a kerekünk a latyakban, hófalba fúródtunk, nem láttunk ki a szélvédőn burjánzó jégvirágtól, de igazán nagy baj sose történt. Mobiloztunk, hogy valamelyik tanyáról jöjjön értünk traktor, és húzzon ki, vagy később, már jártasabban magunk ástuk ki a kocsit a hóból, finomabb gázt adva, mintha tojáson taposnánk, amit nem akarunk összetörni, visszafaroltunk, és ha ideje volt, kapartuk a megfelelő célszerszámmal a jégvirágot az ablakokról. De hiába meséltük körben a kakashalmiaknak a téli kalandjainkat, csak hümmögtek, és még véletlenül se szolgáltak jó tanáccsal. Amikor először láttunk szöges gumit, olyan ismeretlenül bukkant fel számunkra a szokatlan kakashalmi hétköznapiakban, mint felszínre emelt, tengermélyi szörny. Ha megkérdeztük a tanyaszomszédainkat, hogy tegyünk-e fel ilyet mi is, nem értették a kérdést. Részben, mert nem vittük fel norvégosan a hangsúlyt a mondat végén, részben pedig mert az, amire rákérdeztünk, számukra annyira nyilvánvaló volt, mint hogy az életben maradáshoz lélegezni kell. De miután megértették, sem azt mondták, hogy persze tegyünk fel, hanem inkább megütődtek, mintha a magánéletükbe akarnánk vájkálni. Mert hát mire fel várjuk el idegenként, hogy bármiről is megosszák velünk az ő egyéni véleményüket, amely féltve őrzött személyiségük része, meg azt, hogy ők minket bármiben is befolyásolni akarjanak, mintha össze lenne keveredve a magánszféránk? Kitérőleg vonogatták a vállukat: hogy az tőlünk függ. De hát hova tettük mi is a szemünket? Elég lett volna, ha bevásárláskor jobban megnézzük a Rimi 1000 parkolójában vagy bárhol az autókat. Hát tényleg nem tűnt fel, hogy majd mind-egyik abroncsgumi feketéjén, melynek mély recéiben fehéren beszorult a jég meg a hó, ott csillognak a fém szegecsek?

Később, a többedik évszakváltással a hátunk mögött már csak a gumicsere időpontjában voltunk bizonytalanok. Hogy a váratlan havazás ne nyári gumikkal leljen meg minket, vagy a korán feltett szöges abroncs ne kopjon fölöslegesen a hómentes aszfalton.

Azon az októberen az előzetes bejelentkezés után az előző napra kaptunk időpontot az autócenterben, ahogy a szervizt hívták. Ami tökéletes időzítésnek tűnt. Az előrejelzés szerint a több hetes esőnek egy utolsó tombolás után a napokban kellett volna átfordulnia havazásba.

Erzsit és Valit a gumicsere reggelén én vittem óvodába autóval, miközben Bori, aki előrehaladott terhessége mellett is mozogni akart, elbiciklizett Misivel a szakadó esőben az iskolába.

Akkor ősszel avatták fel Kakashalom új, modern óvodáját. Az egészséges élet nevében a gyerekeket mégis egy erdei kislakhoz hoztuk, amolyan mesébe kihe-lyezett tagozatba. Egy vadon széli parkolóig kellett elhajtani, ahonnan sziklás földút vitt tovább. Mohos, öreg nyírfák alatt kézen fogva sétáltunk velük egy bekerített tisztásig, amely fölül mintha arrébb terelték volna a fenn úszó lombko-ronát, ha már a magasabban kavargó esőfelhőket nem sikerült. Itt játszottak az óvodások egész álló nap esőben, latyakban, később hóban, fagyban.

A cudar idővel szembeni dacolás ment a kakashalmiaknak a világon a legjob-
ban. Nem volt az a locspocs, az a havas eső, ami miatt benn tartották volna a gyerekeket. A megfelelő ruhán múlt. A meleg gyapjú alsón, a vízhatlan, bélelt kezeslábason, a jól szigetelő bakancson. Ezekre a részletekre, ahogy a szöges gu-mira, néhány év alatt jöttünk rá az óvo nénik elejtett megjegyzéseire támaszkod-
va, akik valamivel közlékenyebbnek bizonyultak, mint a többi kakashalmi a téli autóvezetés titkait illetően. A másfél éves Valit a nap végén nemegyszer találtam a jeges pocsolya közepében ülve, ahol ő bűváruháival felérő öltözékében már régóta pancsolhatott felnőttektől nem háborgatva. De aggódnunk nem volt mi-ért. Másnapra kutya baja se lett, legfeljebb az egészsége vált még acélosabbá, az arcszíne még kicsattanóbbá.

Az erdőszéli parkolóból az autócenterbe hajtottam, hogy a kocsit otthagyva begyalogoljak a munkahelyemre, a gondoskodó központba, ahogy norvégul az idősothton épületegyüttesét hívták. Amikor a slusszkulcsot leadtam az irodá-
ban, az időzítést illetően elégedetten láttam, hogy a szerelőcsarnokban két másik autónak is cserélik az abroncsait. Túlbuzgó öniróniával biztosítottam Ingelint, aki rózsaszínű baseballsapkában és ugyanilyen színű kezeslábásban ült a pult mögött, hogy a cserekereket a szöges gumival ezúttal nem felejtettem el. Ingelin efelől a világerő se érdeklődött volna magától, hiszen ezzel akaratlanul arra utal, hogy hat hónapja, a nyári gumira való cserénél üres csomagtartóval érkeztem, és nem volt mit feltenniük, amiért a nap végén, amikor a kocsiórt visszamentem, egy újabb időpontot kellett megbeszelnünk.

Ingelin idejéből most csak egy bólintásra és egy röpke mosolyra telt. Miközben elvette a kulcsot, headsettel a fején egy befutó hívásra válaszolt, és a képernyőn ellenőrzött egy alkatrész-rendelést az okostelefonjába jegyzetelve, hogy a követ-
kező pillanatban az egyik szerelő nyisson rá a problémájával a hátsó ajtó felől. Ehhez a zaklatott helyiséghez képest a másik iroda egy üvegfalal beljebb valóság-
gos szentélynek tűnt. Ott Karen trónolt irodai forgószékeében az íróasztal mögött. Olyan szertartásos nyugalommal hajtotta szét a megyei lap, a Viking Tülok azna-
pi számát, és emelte ajkához a thermo bögrét, mint egy lelkész, aki két szín alatt áldoz, ahol a bor és kenyér szerepét a forró kávé és a friss újság tölti be.

Ingelin és Karen egy pár voltak, közösen vezették az autócentert. Ingelin a gyakorlati ügyeket, Karen, aki a szerelés mellé a könyvelést is kitanulta, a papír-
munkát végezte. Míg Ingelin sürgött-forgott, intézkedett, Karen a belső irodában ült, és írogatott. Míg az autónk kerekét időben lecsereálták, és ha lerobbant, a fo-
lyamatos teltház ellenére azonnal megjavították, addig a számlákat több hóna-

pos késéssel kaptuk, ömlesztve, esetleg rögtön inkasszóval való fenyegetéssel a késedelem miatt, és az összegük egyben néha olyan tetemes lett, hogy részletfizetést kellett megbeszelnünk Ingelinnél, miután az inkasszó jogosulatlanságát már tisztáztuk vele. Mindehhez jött, hogy míg Ingelint kenyérré lehetett kenni, Karennek engem még csak észrevennie sem sikerült az alatt az öt év alatt, amióta odahordtuk a különböző autóinkat, sőt még azóta se, hogy, mint gondoskodó központi alkalmazott, hetente náluk is kitakarítottam, mivel erre a közösen nevelt lányuk jogosult volt a járásnál a fogyatékosága miatt. Karennek az irodai üvegfal jó ürügy volt az ignorálásomra, de ha véletlenül mellettem ment el, akkor is levegőnek nézett. Mindezen túl nemegyszer voltam tanúja, hogy Ingelinhez nyersen szólt. Így alakult ki bennem a kép a kihasznált Ingelinről és a basáskodó Karenről. Leadva aznap a kulcsot megint a fejemet csóváltam, és megállapítottam, hogy a legmacsőbb kakashalmi, akit ismerek, egy leszbikus nő.

*

A barázdabillegetős kaland után leértünk a főútig. Ahogy a keresztveződésben elkanyarodtam, egyszerre kihallottam az eső kopogásán, az ablaktörő sustorgásán és a klíma zúgásán keresztül, hogy a téli gumi apró szegecsei gyors ritmusban pattognak alattunk a vizes bitumenen.

Meglepődve kaptam fel a fejem, és füleltem. Mintha egy zongora finom kalapácsi csendültek volna fel a húrokon. Majd rögtön egy másik hangszer is csatlakozott, valami dob, melynek tompa dörömbölése a kocsni hátuljából szólt. Rájöttem, hogy a tegnap lecsereált négy kereket a nyári gumival még nem pakoltam ki a garázsba. Ezek billentek ki az egyensúlyukból, dőltek és potyogtak szanaszét a csomagtartóban. Valahol alattuk hever egy IKEA-szatyor megtömve homokozójátékokkal és egy leeresztett gumicsónak evezővel, mindez még a nyári strandolásból. Egy füst alatt ezeket is ki kéne szednem, futott át rajtam, nehogy a játékok összetörjenek, a gumicsónak kilyukadjon a nagy hánykolódásban. És miután a kipakolással megvagyok, betehetném a rohamásót meg a kefék jégkaparót, mert akár már holnap ránk szakadhat a hó, ablakunkra fagyhat a jégvirág.

A hétköznapi aggodalmak miatt majdnem süket lettem a különös hangszerekre, de azok váratlanul még tisztábban csendültek fel. A szöges gumi pattogása egybefüggő zongorafutammá állt össze, a hánykolódó kerekek puffanása öblös dobütéssé, amihez ráadásul vonósok és fúvósok csatlakoztak. Felzengett egy egész zongoraverseny. Az autórádióra pillantottam. Nem világított. Amiből az következett, hogy azért hallom a zenét, mert álmodom. Rémülten nyúltam a kesztyűtartó felé, hogy vegyek a rágógumiból, amit elalvás ellen tartottam ott. Néma matatás után eszembe jutott, hogy, mivel a gyerekek rendszeresen kirámolták, egy kormány alatti billenős fiókba dugtam. Most az is üres volt. Ekkor bevilant, hogy innen szintén kiszedték, ezért magába a kiürített szemetesbe tettem át. Amikor végül azt is kipattintottam, megtaláltam a legutoljára kievett rágó csomagolását. Miután mindezzel a hiábavaló és balesetveszélyes kotorászással végeztem, újra ébren voltam. A varázslatos zene közönséges zajokká esett szét.

A fjordban az erős apály miatt jó másfél méterrel lejjebb állt a víz, mintha egy titkos lyukon leengedték volna. Felszínre került a köveket vastagon benövő hó-

lyagmoszat, melynek hosszú, buborékos kötegei mozdulatlanul heverték a parton, ahol szárazra kerültek, de ahol a hullámok elérték őket, lomhán megmozdultak, hogy kijebb, a nyílt vízen folyamatosan kavargjanak. Ahogy kinéztem a kocsiból, és a pillantásom átfutott rajtuk, olyanok voltak, mintha az előbbi zongoraversenyt képezték volna le a vízinövényben. Éreztem, hogy ez a párhuzam a félálom elmosódó határvidékére tereli a képzeletemet, ezért tudatosan leállítottam a kibontakozását. Különbösen is elhagytuk a vízpartot, és beértünk egy szurdokba, melyen hiába hajtottam keresztül hetente többször, ebben az ítéletidőben, ami itt mégis hétköznapiinak számított, fokozottan résen kellett lennem. Az egyik oldalon egy nekivadult hegyi folyó vágatott, de a másikon is, ahol egy több méter magas sziklafal kísérte az utat, úgy zúdult alá a víz, mintha egy itteni Niagara tövében haladnánk. A folyóból felspriccelt a permet, a Niagarának csak egy részét nyelte el az árok, a többi keresztbefolyt. Majdnem úgy hasítottuk a vizet, mintha egy motorcsónakban ülnénk.

A jogosítványomat, amit még Magyarországon szereztem úgy, hogy a kiköltözésünk napjának reggelén tettem le hozzá a forgalmi vizsgát, már borítékban küldték utánam. Az első norvég telünkön, amire kocavezetői hónapjaim estek, sokszor nyüszíteni tudtam volna a kormány mögött a halálfélelemtől, amit csak a benn ülő családom miatt nem tettem meg. De nem volt választásom. A buszok ritkán jártak, a kakashalmi járás területe szerint egy fél magyar megyét kitett, így csak autóval lehetett közlekedni benne. Ráadásul a munkám miatt, amit közben szereztem, messzi, eldugott tanyákra látogattam ki. Száz kilométereket vezettem le naponta. A túl vizes szurdokon áthajtva már rutinos sofőrnek tartottam magam.

Csak rettenetesen álmos voltam.

Nap közben teljes állásban takarítottam a tanyákon vagy felszolgáltam a gondoskodó központban. Munkából jövet beugrottam a Rimi 1000-be, hogy bevásároljak, otthon kipakoltam, a konyhapulthoz álltam és főztem, hallgatva, hogy Bori az étkezőasztalnál az iskolás Misivel leckézik és a két óvodás kislánnyal játszik, miközben az okostelefonján szervezi az ilyen-olyan különórájukat, időpontot egyeztet nekik a barátaik anyukáival, intézi a mindenféle netbankos befizetéseinket és az egyéb tennivalókat. Aztán jött az estebéd, amikor mind az öten körülültük az asztalt, és mindhárom gyerek teli szájjal, először és azonnal mondani akarta a magáét, az utóbbi időben esetleg már a negyedik is rugdalózni kezdett Bori hasában, mintha csak érezné, hogy elérkezett az általános megnyilatkozás ideje. Szabályokat vezettünk be, jó viselkedéssel pontokat lehetett szerezni, rosszal elveszíteni, és bizonyos pont fölött jutalom járt, például egy hajcsat vagy egy kisautóforma ceruzahegyező. A pontrendszer segítségével a közös beszélgetés legtöbbször kikerekedett. Ritkábban zűrzavar támadt. Ez utóbbi esetben a gyerekek megsértődtek egymásra vagy ránk, sírtak, mi szülők a pontrendszeren kívül nyugtattunk, majd feddtünk és fenyegettünk, végül mindenki egymást szidta, a gyerekek nyersen, mi körmönfontan, és míg a gyerekek őszintén kiabáltak, mi azt hittük, csak a hangunkat emeljük fel, hogy hallhatóbbak legyünk. A fogmosás, esti olvasás, fektetés után azon melegében, osztozva a lelkesedésben, a legapróbb részletekig kiveséztük a gyerekek aznapi pszichológiáját, ha zűrzavar volt, akkor azt, hogy kivel, mivel volt a hiba, mi mit ronthattunk el. Mivel ilyenkor a saját gyerekkorunkban való végeérhetetlen kutakodástól és halott szüleink vádolásától

tól nem lettünk sokkal okosabbak, egy idő után – a praktikum nevében – elhatároztuk, hogy következetesen tartjuk magunkat azokhoz a kommunikációs jó tanácsokhoz, amelyeket Bori talált a helyi családsegítő iroda honlapján. Hogy ne távolról szóljunk oda neki, menjünk közel a gyerekekhez, vegyük fel vele a szemkontaktust, egyszerűen mondjuk el, mit akarunk, egyszerre csak egy dolgot, kis szavakat használjunk, ne nagyokat, adjunk neki időt, hogy felfogja, hasonlók. Miután mindezeket századszorra is átrágtuk, rátértünk egyéb ügyes-bajos dolgainkra. Ha a pénzügyek megbeszélése számomra túl hosszúvá nyúlt, felsóhajtottam, hogy de szeretnék már jobban tudni portugálul és családoszul elrepülni a Zöld-foki-szigetekre, vagy elmormoltam Borinak a norvég Tor Ulven egyik versét, vagy közösen elborongtunk azon, hogy a csalárd magyar miniszterelnök hogyan kalapált be szegény nemzetünknek egy újabb koporsószeget odahaza. Végül legtöbbször, annál is szenvedélyesebben, mint ahogy az imént a gyerekek viselt dolgait átbeszéltük, hosszan szeretkeztünk, és éjfél után úgy aludtam el, mintha egy feneketlen aknába zuhannék.

A napjaim csordultig beteltek. Néha azon kaptam magam, hogy ugyanolyan mámorító élmény a pusztá létezés, akár levegőt vennem is, mint kisgyerekkoromban. Kerek volt az életem, mint az ősidőkben, még ha ez a felnőttkori bonyolultabb volt is összerakva. Egyetlen parancsoló szükségemet nem tudtam csak kielégíteni, nevezetesen, hogy írjak. Erre egyszerűen nem volt már időm. Megoldásnak azt találtam ki, hogy az alvásomat kurtítom meg. Ha fél négykor keltem, akkor éppen maradt három óráig fél hétig, amikor a gyerekek elkezdtek leszállingózni a tőtéri hálósobákból, hogy legvégül a frissen főzött kávé illata Borit is kicsalogassa az asztalhoz, ahol addigra megterítettem a reggelihez, és már az elviendő tízórai szeleteket vajjaztam a pultnál, és tettem rájuk a gyerekekkel megbeszélte felvágottat, sajtot és salátát.

Sose szerettem aludni. Utáltam, hogy el kell miatta veszítenem az öntudatomat. Ezen kívül az alvás alatti sok órás fekvés újra és újra megütközést váltott ki bennem. Azt, a két lábra emelkedés távlatában, regresszív, archaikus zárványnak éreztem a homo sapiens viselkedésében, és hajlamos voltam úgy tekinteni rá, mint elfecsérelt időre. Ezért aztán mindig korán keltem. A reggeli órákban voltam a legéberebb. Hajnalonta most is rögtön kipattant szememből az álom, és villámgyorsan leállítottam a mobil ébresztőjét, nehogy az alvó házban valaki felriadjon. Húsz perc szöszmötölés után, mialatt zuhanyoztam, kávéfőztem, lenyomtam harminc fekvőtámaszt és odaültem a képernyő elé, az írással valami harmadik tudatállapotba kerültem alvás és ébrenlét között, hogy három óra koncentrált szellemi munka után, az elsőnek felbukkanó gyerek trappolására a legközönségebb álmoság törjön rám, amely később egész nap elkísért, csak visszaszorítottam az agyam egyik rejtett rekeszébe.

A hajnali írás azonban működött. Néhány év leforgása alatt kész lettem egy verseskötettel és egy regénnyel. Amiért cserében napközben szüntelenül mozgásban kellett lennem, mint a cápának. Ha egy-egy hosszabb pillanatra nyugton maradtam, rögtön elővett az álmoság. Lehetőség szerint szundítottam is negyed és fél órákat munka közben. Volán mögötti tétlenségemet a rágógumi rágásával játszottam ki.

Marit

– Férjnél van? – kezdte a beszélgetést a fiatal nő.

Már ismerte őt, gondozó az idősök otthonában, állítólag rosszul bírja a stresszt, ezért rengeteget dohányzik. A szomszédasszonya panasolta egyszer, aki a demens részleg vezető ápoló, hogy a műszakok alatt rendszeresen kijár az épület mögé, akadályozva ezzel a munka gördülékeny menetét. Tekintete most is nyugtalanul cikázott, miközben leterítette pink matracát és törökülésbe helyezkedett. Marit az ilyen, személyével kapcsolatos kérdésekre mindig igyekezett a lehető legtömörebben válaszolni.

– Igen, férjnél.

Nem nézett a nőre, elég volt csak elképzelnie az arckifejezést, annyiszor látta már. Szánalommal vegyes meglepetés, az utóbbi csupán a színjáték része. Kicsi falu ez, az emberek pedig beszélnek. Az oktató bekapcsolta a zenét, és meggyújtott, majd a terem közepén elhelyezett egy mécses.

– Belégzés, kezek a fej fölött, kilégzésre leengedjük, és hajolunk előre.

Jógázni a házi orvos javaslatára kezdett el, hogy karban tartsa meszesedő csípőízületét. Mikor lettek ilyen gondjai? Nem tudta pontosan, mint ahogy azt sem veszi észre az ember, hogy melyik nap vált ősze a nyár. A rozsdaszínű levelek gereblyézésekor azonban egyre többször kényszerült a kerti asztalra támaszkodva, oldalát dörzsölgetve szünetet tartani.

– Hajlítjuk a törzset, megkapaszkodunk a nagylábujjokban.

Mióta csak emlékezni tud, mindenhol ő volt a legmagasabb. Gyerekként az osztályában, később a kollégái között, a kötőklubban, az énekkarban, és most itt is. Száznolcvanhat centiméter. Néhány praktikus előnyön kívül azonban fizikai adottságaiból nem sok öröme származott. Hosszú, csontos lábai az évek alatt meggömbültek, cipői eldeformálódtak, a háta meggörnyedt. Előrehajolt, de a lábujjait nem érte el, így kénytelen volt kezét a térdén pihentetni. Akaratlanul is a fiatal nőre pillantott, Kari-Annének hívták talán, vagy May-Brittnek, elszántan kapaszkodott a nagylábujjába, fölényes gúny villant a szemében.

– Belégzés, emeljük a törzset, kilégzésre harcospóz.

Marit inogva egyensúlyozott, kapálózott, igyekezte elkerülni az eséssel járó feltűnést. Az oktató a vállára tette a kezét, hogy segítsen beállítani a pózt, jól eső, meleg érintésétől hirtelen az anyja jutott eszébe. – A manökenek ilyen magasak – szokta mondani. Tizennégy éves volt, éppen a konfirmációjára rendelt ruhához vettek méretet. – Hát nem olyan, mint egy manöken? – lelkendezett akkor is, miközben a szabó közönyösen hümmögött. Szegény anyja szerette az effajta illúziókat, betakarták, elringatták, távol az élete fájdalmas valóságától, attól, hogy a férje egy nap kihajózott, s csupán egy levélben közölte: ő máshol boldog.

– Belégzés, karok a fülek mellett, kilégzésre bal lábbal elrugaszkodunk a talajtól, egyenes nyak, egyenes hát, tekintetünket a földre szegezzük.

Csípője ropogott, kinyújtott karjai remegtek. A fiatal nő magasabb szintre emelte a pózt, lábfejét a tenyerébe fektette, egyre közelítve azt a tarkójához, akár csak egy táncos. – Mindenáron való hengegés – gondolta Marit, ahogy a halántékán kidagadó ér lüktetését figyelte. Egyre ingerültebb lett. – Szedd össze magad! – motyogta lehajtott fejjel. – Koncentrálj! Tekintetét a matracára szegezte, a márkajel betűire, az Y kopott szárára.

A konfirmációhoz a templomkertben gyülekeztek. Emlékszik, hogy aznap a köd a fjordtól egészen a temető dombjáiig felért. Tyúklépésben araszolt a templomhoz vezető meredek lejtőn. Legutóbb apjával járt erre, a kikötőbe igyekeztek. Apja a szigeten kitermelt fát szállította a környező városok faüzemeibe, s habár ott ígéretet tett, hogy a konfirmáció után bergeni hallevest esznek majd, Marit akkor látta utoljára. Emlékszik a váratlanul feltörő, fullasztó dűhre, hogy minek ez a felhajtás, mert ha létezik is egyáltalán Isten, nem valószínű, hogy pont rá lenne kíváncsi. Aztán egyszer csak, máig nem érti, hogyan, az aszfalton találta magát, lenyúzott tenyérrel, fogai közt csikorogtak a kavicsok. – Kiterült a troll! – röhögött valaki, ahogy elhaladt mellette. Zúgott a füle, próbálta felmérni a ruháján esett kárt, amikor jött az anyja, és felnyalábolta. – Istenem, te gyerek – sópánkodott –, azok az ingatag lábaid!

– Kezek a földön, hajlítjuk majd a könyökökre támasztjuk a térdeket, dőlünk előre.

Ha jól emlékszik, így is nevezik ezt a pózt: a táncos. Mint egy megfeszített íj, magyarázta az első órán az oktató, a magasba emelt láb a gerinc meghosszabbítása, erős és hajlékony. A konfirmációról ennyi emléke maradt, illetve hogy a szertartást követően a kávézó tulajdonosa végigmérte eséstől összekoszolódott ruháját, miközben anyja zavartan nevetgélt mellette. Hány év telt már el, és lám, ez a nő, aki akkor talán még meg sem született, képes eszébe juttatni azt, amit az áfonyalekváros palacsinta fölött ülve, apjára gondolva érzett. A mérhetetlen elhagyatottságot. Mégis mit kérdezősködik? Honnan veszi, hogy csak így faggatózhat? Talán az anyja mesélte neki? Vagy valamelyik öreg, az idősek otthonában? Hogy a Marit az a szerencsétlen, akinek kihajózott az apja, és soha többet nem jött vissza. Ki gondolta volna, hogy egy nap majd talál valakit, aki hajlandó elvenni?

– Leülünk, egyenes a hát, ellazítjuk az arc izmait.

Olavval a falu tavaszi nagytakarításán beszélt először. Mindketten a játszótér virágosítására jelentkeztek, Maritnak ugyanis ez a program esett a lakhelyéhez legközelebb, Olav pedig rajongott a növényekért. A játszótérről ráláttak a temetőre, ahol krizantémok sárgállottak Marit anyjának frissen betemetett sírján. A nap végén Olav hazakísérte, és miután végigfuttatta tekintetét Marit keszuskusa, gazzal benőtt kertjén, felajánlotta, hogy segít rendbe tenni azt. Marit kávéval kínálta, és a konyhaasztalnál Olav másik szenvedélyéről, a rádiókról és a rádióklub következő találkozójáról mesélt, amit Kristiansandban rendeznek majd. – A déli part gyönyörű ilyenkor. Van kedved velem jönni? – kérdezte, mintha magától értetődő lenne, hogy ez a következő lépés az ismeretségük szorosabbá tételéhez. Marit beleegyezett, hogy vele tart, de a külön szobához ragaszkodott,

és habár az Olav autójában éktelenkedő ősz hajszálak zavarták, összességében kellemesnek találta a közös utat.

A mai napig beleborzong abba a szabadságba, amit a tengerparti városban érzett. Nem ismerte senki, végre nem ő volt Marit, a troll, a görbe lábú, horgas orrú szerencsétlen, akit elhagyott az apja. Egy nő volt csupán, akinek a szálloda éttermében a reggelinél kávét tölt egy középkorú, enyhén pocakos férfi. Biztosan a férje, gondolta, aki rájuk nézett.

– Kezeket összekulcsoljuk a hát mögött, és emeljük magasra, ameddig a vállunk engedi.

Kristiansand után három hónappal, egy hűvös szeptemberi napon összeházastak. A szertartás, akárcsak anyja temetése, rövid volt, kevés résztvevővel. Olav ragaszkodott a népviselethez, ő azonban csak egy fehér kosztümöt viselt. A mindössze tizenöt meghívottal együtt báránybordát, zöldborsópürét és főtt burgonyát ettek, miközben a vendégek őt és Olavot éltető beszédeket tartottak, anélkül, hogy Maritot valójában ismerték volna. Aznap boldog volt. Ült az étteremben újdonsült férjével az oldalán, és arra gondolt, hogy igenis jó döntés volt ez a házasság, mert ha valaki, akkor Olav nagy valószínűséggel nem hagyja majd el. – Egy idő után mind félrelép – mondta egyszer a szomszédasszonya, miközben gyökerestől tépkedte kertjében az elrohadt nárciszokat. Azon a tavaszon különösen sok eső esett.

Vajon ez a fiatal nő férjnél van? Nem visel gyűrűt, és nem is tűnik olyan típusnak. Inkább olyannak, mint aki ráakaszkodik egy kollégájára, vagy részegen a lengyel vendégmunkásokra, hátha hazamegy vele valamelyik.

– Kilégzésre előrehajlunk, kezek a padlón, hajlítjuk a térdet, lassan leengedjük a csípőnket, guggolásba érkezünk.

Marit ujjbegyei a matracot súrolták, enyhén rogyasztott térdel próbálta leengedni a csípőjét, a guggolásnak azonban a közelébe se került. Lábféjét a matrac szélére csúsztatta, térdé így végre könnyebben hajlott, ujjai lassanként felemelkedtek a földről, csípője ereszkedni kezdett, vállai felcsúsztak a füléig. Kezét ökölbe szorította, mint aki kapaszkodik, a többieket leste, már mindenki guggolt, a fiatal nő, mint aki imádkozik, egymáshoz érintette két tenyerét, és könyökével tolt ki oldalra a térdeit. Marit dőlni kezdett hátrafelé, lábai azonban egy ponton túl nem hajlottak tovább, és mire felismerte, hogy felállni már késő, mint egy tehetetlen zsák, a matracára zuhant.

Kacaj harsant fel mellette, tarkóját kicsapta a szégyen hideg verejtéke.

„Azok az ingatag lábaid.”

„Férjnél van?”

Szédült, fogait összeszorította, arcok villantak fel szemhéja fekete vásznán.

„Javaslom, kezdjen el jógázni.”

„Nézzétek, hogy kiterült a szerencsétlen!”

Lehajtott fejfel, félig csukott szemmel felcsavarta a matracát, felkapta a földről a telefonját és a kulcsosomóját, nem érdekelt, hogy a zörgéssel tovább zavarja az órát. Tudatába valahogy még utat tört az oktató hangja, talán neki mondott valamit, vagy csak egy újabb pózt magyarázott épp, Marit azonban kizárólag a menekülésre koncentrált, arra, hogy kijusson ebből a teremből, az épületből, eltűnjön még a környékről is, amilyen gyorsan csak lehet. Fülében visszhangzott a

gúnyos kacaj, de amikor végre elért az ajtóhoz, váratlanul, egy földön hagyott szatyorban megpillantott egy kankalint, és megtorpant. Az első növény, amit Olavval a közös otthonuk kertjébe ültettek, egy sárga kankalin volt.

Olavval. A férjével. Az otthonukban.

Artikulálatlan, állati üvöltés hasított keresztül a termen, beleütközött a tükrös falakba, szétszabdalta az oktatóra összpontosított figyelem feszes hálóját. Néma csend, egy sirály vijjogása, majd zavart suttogás. Lassan Marit is eszmélt, gyomráig hatolt a rászegezett tekintetek sokasága.

– Elnézést – motyogta maga elé, majd a sokktól és zavartól támolmogva sarokon fordult.

Keze még remegett, amikor beindította az autót, de miután elhagyta a környéket, lassan megnyugodott. Kevés olyan szép dolog van, mint a sötétszürke víz felszínén megcsillanó napfény – gondolta, miközben a keskeny hegyi úton kanyargott.

Hazaérve Olavot a kerti fotelében találta, mellette a falnak támasztva a gereblye, éppen kávéval töltött egy csészébe. – Te is kérsz? – kérdezte, amint meglátta a kapun besétáló Maritot. – Igen – felelte Marit, majd leült férje mellé. – És? – kérdezte. – Jó volt – válaszolta Marit. Vett egy mély levegőt, talán a legmélyebbet az elmúlt években, kényelmesen hátradőlt a székén, majd szépen, lassan kifújta. – Legközelebb viszont inkább a városba megyek – mondta. – Állítólag ott kisebbek a csoportok. Olav bólintott, miközben Maritot addig ismeretlen derű járta át, és csak nézte, ahogy az eget narancsszínűre festve lassan lebukik a hegyek mögött a nap.

Metafizikai vihar

naplórészlet

Szombat

Kilenc körül ébresztett a csengő – erőszakosan –, alacsony emberke állt az ajtóban, hatalmas kalapban, és csöndesen, alig hallhatóan Delgado ingatlanügynök után érdeklődött. – Nem, nem itt lakik! – Becsaptam az ajtót. Kész. Vége. Pont.

De már nem aludtam vissza, inkább feltettem egy lemezt, Beethoven tizennegyedik vonósnégyesét. Bach? Nem, Bachot nem... Bachot tulajdonképpen nem szeretem... ők, a modern zene, egyszer észreveszik majd, hogy nem Bach volt a legjobb útmutató, rendesen csődbe vitte őket. Istenítitek, mert így megengedhetitek magatoknak, hogy csak a matematikát, a kozmoszt nézzétek, csak azt, ami tiszta; sápadt, asztronómiai arcotok be fárasztó és bágyasztó számomra! Megkaptátok az eget, de elveszítettétek a földet, eunuchok! Beleszerettetek az Absztrakcióba, s megfelekedtetek róla, hogy a dal eredetileg a nőstény elbűvölésére szolgált, többé semmi sem szabadít ki benneteket abból a Zenéből, amelynek jobb híján odaajándékoztátok magatokat. Kész. Pont. Ami meg Beethovent illeti, a szimfóniáiból már elegendem van, nincs az a zenekar, amely magával ragadna és rabul ejtene, de utolsó korszakának vonósnégyesei, e nehéz hangok, e határokat feszegető, sőt határokon túllépő hangzatok, igen... Ó, az a tizennegyedik!

Ha ilyen meghatódottan tudlak hallgatni, annak alighanem az az oka, hogy oly nagy érzéki gyönyörűséget lelsz a formában, hogy az már nevet is ad neki – akartam a Szellem nevében mondani, de végül is az alkotó nevében mondom. Mert, ó vonósnégyesek csúcsa és koronája, ha a te négy hangszered, beleszédülve a közös dalolásba, minden pillanatban a legmámorítóbb harmóniakért nyúl és buja modulációkban hempereg, akkor az is igaz, hogy egy szigorú, sőt brutális és rideg kéz minden pillanatban megerősokolja ezt a gyönyört, és kétségbeesett óvatosságra kényszerít benneteket is, váratlan szökkenésekre, továbbá arra, hogy keményen takarékoskodjatok a kifejező erővel, amely metafizikai, aszketikus szférákba fülel, a legmagasabb és a legalacsonyabb regiszter közt feszül, valami távoli és magasabbrendű megvalósulásra koncentrál. Egyszerre csönd lett. A lemez véget ért. Kész és pont.

Megyek, megiszom egy kávét.

Witold Gombrowicz (1904–1969), a lengyel önismeret vitatott, de megkerülhetetlen írója, 1939-től haláláig emigrációban, előbb Argentínában, majd Franciaországban. Háromkötetes *Naplójának* első kötete 2000-ben megjelent magyarul a pozsonyi Kalligram gondozásában, a jelen részlet az előkészület alatt álló második kötetből való. (*A ford.*)

10 óra (a Querandi kávéházban)

Ittam kávé, ettem kiflit. És még valami. A pincér odajött hozzám, hogy megkérdezze, mit kérek, lógott a keze, csendben, meghunyászkodva, titokzatosan – és dologtalanul –, annyira, hogy semmi sem jutott eszembe, egy bokorra gondoltam, amit megnéztem magamnak a vonatablakból az egyik állomáson. Egyszerűen rám támadt ez a kéz abban a csöndben, ami közénk zuhant... És pont. Vége. Végre jött valaki, nagy zajjal helyet foglalt a szomszéd asztalnál, két férfi, és dobókockát kértek.

Előhúztam a zsebemből a leveleket.

„Ez az eset a nagyfokú intelligencia különös példája, amely az iránt mutat érdeklődést, ami elől ösztönösen elzárkózik...”

„*Sandauer est arrivé ici il y a une dizaine de jours...*”

„Kielcében járva, megkerestem Rena asszonyt...”

„Richter elküldte nekem a levelei másolatát, kibogarássza bennük az összes furcsaságot és problémát ebből a prózából...”

10.45 (otthon)

A pincér keze odalett, már nem is létezett. Amíg Nietzsche egyik gondolata bele nem fecskendezett egy adag – méltóságteljes – létezését. Neskétől, Heidegger német kiadójától nemrég megkaptam Heidegger *Essais et conférences* kötetét a Gallimard kiadásában. A könyv ott hevert a *longplay* mellett, amelyről a vonósnyegest hallgattam, és így ráesett a tekintetem. Nos, Zarathustráról szóló előadásában tárgyalja Heidegger e gondolatot, melyről maga Nietzsche állítja, hogy olyan, „akár egy szakadék”, azaz az örök visszatérés gondolatát, amely „kiszabadulva a bosszú szelleméből”, legyőzte az időt, az elmúlt időt és az eljövendő időt, létjellegét kölcsönözve annak a folyamatnak, amellyel valamivé válunk. *Imprimer au devenir la caractère de l'être... telle est la plus haute volonté de puissance.*

Nem hagyom, hogy az orromnál fogva vezessenek; jól ismerem ezt a gyerekkori tréfálkozást a Végtelennel, túlságosan is tisztában vagyok azzal, mennyi könnyelműségre és felelőtlenségre van szükségünk ahhoz, hogy ama elgondolhatatlan gondolatok és ama kibírhatatlan szigor terepére lépjünk, ismerem ezt a zsenialitást! És ez a Heidegger, ahogy ott himbálózik a szakadék fölött, egy bohóc! Lefitymálni a szakadékot és nem emészteni meg a mértéktelen gondolatokat – már rég célul tűztem magam elé. Csak nevetek a metafizikán...

...amely felfal engem (kard ki kard?).

Érdekes, hogy egyszerre és minden pironkodás nélkül képes vagyok ember és Ember lenni. Azon töröm a fejem, hogy összeszedjem-e a mosni való fehérneműt, ám eközben olyan vagyok, akár a megfeszített íj, onnét, a kezdet kezdetétől egészen addig, amit legutóbb végeztem el, és ami előttem áll. Egy pillanatra sem veszítve el a leghétköznapibb szálat, a lét Titka vagyok, és büszkesége, és betegsége, és vértanúsága. Az emberi természet keserűsége. Az emberi természet őrlőjögése. Az emberi természet szabadjára engedése. Az emberi természet némasága. A pincér néma keze, ott, a Querandiban, egy csendes, elárvult kéz. Mit kezd ott magával, ha én itt vagyok?

Ha nem térnék vissza a pincér kezéhez, könnyen elveszne a semmiben... De most visszatér hozzám, minthogy én visszatértem hozzá.

12 óra (a nagykövetnél)

Kristálytisza nap ez a mai, üdítő meleg, a késő tavasz és a kora nyár fenséges egybeolvadása. A park zöldell a követségtől a folyóig, amely most is, mint szinte mindig, mozdulatlanul vakít. A reggelit a kerti pavilonban szolgálták fel, a friss levegőn. Pástétomok, majd remek apró, angolos bélszín pirítóssal, à la Chateaubriand, ha nem tévedek, articsókával és hideg gyümölcs, tüneményes krémcsukorral a tetején, hozzá többféle bor, öt felszolgáló...

Andante scherzo quasi allegretto. Napfény a páfrány csipkéin. Zsibongó és szikrázó csevely. A meghatalmazott követ, a házigazda játsza göngyölti a társalgás kígyóját a spanyol bikákról, az azték szobrokról, a párizsi színházról, az argentin asadóról. Elővillan a hattyúnyakú bokrok potroha, miközben mi – a vendégek, a személyzet – akár egy makulátlanul zengő, lehalkított koncert. A francia nagykövet talált néhány előzékeny szót az író számára, aki felkereste őt, és tartózkodó mosoly ült mindkét nagykövet ajkára (vagyis az övére és az enyéme). Likórt szolgálták fel.

Diplomatakéz a fotel karfáján, enyhén hajlott hát, de hisz ez nem az a kéz, hanem a másik, az elhagyott – mint *viszonyítási pont* –, távoli fény az éjszakában, egy világítótorony! Ég veled, szárazföld! Kint vagyok a nyílt tengeren, felcsapó hullámok, szél, vihar, felkorbácsolt víz... és minden csupa tenger, csupa morajlás, csupa téboly!

(Megalégedéssel tölt el, hogy nem vettem fehér inget, csak a Smart-féle krémszínűt, mivel kerti reggeliről volt szó, továbbá hogy nem volt túl cifra nyakkenődőm, csak egy egyszínű barna, inkább csúf.)

17 óra (a követségi attasé kocsjában)

A nő bekapta a horgot... Mi az, már Olivos?... Ez az öregember, a színe... Nagy Károlynak több köze van hozzám, mint Boleslaw Chrobrynak... Lassan hozzá kell szokniuk, hogy a forradalom belevész a múltba... Rég nem voltam a... Fogorvosnál... Ránduljak el Tandilba?... Milyen könnyű helyből világgá menni... Telefonálni...

18 óra (otthon)

Megint kint vagyok a nyílt tengeren!

A nő csak fecsegett és fecsegett, irgalmatlanul. Amíg a barátnéi rá nem ripakodtak: – Ki kéne vágni a nyelvedet! Jaj, már belé is mart a fájdalom!

Felkapta az ollót, nyisz, nyisz, lássátok, gonosz barátnők: a nyelve a földön, a szája csupa vér.

A sarki csehóban. Egy tizenhét éves munkás cseveg telefonon a menyasszonyával...

...A kórház. A jobb lába szétroncsolódva. A bal összetörve, és fennáll a veszélye, hogy elüszkösödik. Micsoda pech! A körülmények összjátéka... mert épp, amikor a fiú telefonált, a peronista Moya, ez az elvetemült terrorista ott ment el a csehó előtt, egy bombával a hóna alatt. A bomba szerkezete váratlanul működésbe lépett. Moya rémülten elhajította a bombát, hát hová esett, be a csehóba, és...

Láb nélkül. Nyelv nélkül. Ezt olvasom az újságban.

Magam voltam, ültem a kanapén az újsággal, előttem, a szoba közepén két kis asztal elárasztva papírral, széktámla, az írógép teteje, odébb a szekrény. Kinn voltam a nyílt, a lehető legnyíltabb tengeren. Mihez kezdhetnék? Irgalmazzak neki? Kinek? Én *itt* csupa irgalom leszek, ők meg *ott*... Szeressek bele? Én *itt* beleszeretek, ők meg *ott*... Ha nem cserélgetnénk egyfolytában a helyünket... Erős szél, hatalmas sötét víztömeg, veszettül háborog, úzóttan-kifosztottan, önmagába fúlva, maga a meghasadt végtelen, a csillapíthatatlan változás, sehol egy talpalatnyi föld, sehol egy világítótorony, csak ott, ott, ott a Querandiban az a kiszemelt kéz... mire jó?

Én nagyon is félek az ördögtől. Furcsa vallomás ez egy hitetlen ajkáról. Az ördög eszméjétől nem tudok szabadulni... Ami annyit tesz, hogy a borzalom állandóan itt bolyong a közvetlen közelemben. Mit nekem rendőrség, törvények, óvintézkedéseink ezerféle biztosítéka és eszköze, ha a Szörny szabadon járhat közöttünk, és semmi sem véd meg tőle, semmi, de semmi, semmiféle válaszfal nem létezik, ami szeparálná. És ha a keze szabad, itt közöttünk, a lehető legszabadabb! Hol a határvonal a boldog sétafikálás és a szenvedők jajától visszhangzó alvilág közt, hol? sehol, egyáltalán sehol, csak üresség van, pusztaság... A föld, amin lépkedünk, tele van fájdalommal, annyira, hogy térdig gázolunk benne, a mai, a tegnapi, a tegnapelőtti és az ezer évvel ezelőtti fájdalomban, mert ne hitegessük magunkat, a fájdalom nem oldódik fel az időben, és a harminc évszázaddal ezelőtti gyereksikoly semmivel sem kevésbé sikoly, mint ami három nappal ezelőtt szakadt fel. Minden nemzedék és minden élőlény fájdalma ez, nem csupán az emberé. Amíg végül... de ki mondta nektek, hogy a halál, ha kiszabadultok e világból, enyhületet hozhat? „És ha »ott« csak pókok vannak?” És ha ott olyan fájdalom van, amely végtelenül meghaladja minden elképzelésünket? Nem reszketsz túlságosan attól a pillanattól, amikor átadod magad a csalóka bizonyosságnak, hogy ott, a mögött a fal mögött nem vár rád semmi olyan, ami teljesen embertelen lesz; honnan ez a nagy bizonyosság benned? Mi jogosít fel rá? Hát nem rejlik-e még ennek a mi világunknak a mélyén is valami pokoli princípium, amit az ember képtelen megközelíteni, befogni, se az értelmével, se az érzéseivel? Mi hát a garancia arra, hogy a túlvilág emberibb ennél? És ha az maga az embertelenség, a természetünk tökéletes tagadása? Ezt viszont nem tudjuk tudomásul venni, mert az ember – és ez bizonyos – természetéből eredően nem képes felfogni a rosszat.

Pont. Szeretném hinni, hogy ott, a Querandiban nincs semmi olyan, ami túllépne a megszokványosabb szokványosságon, s különben sincs okom bármi illet feltételezni... de a rossz jelenléte oly kockázatosá teszi a léteget... oly balsejtelművé... oly ördögivé... hogy valóban nehéz hitelt adnom bármi bizonyosságnak, főleg, hogy nincsenek adataink, ami ebben az esetben ugyanazt jelenti, mintha túl sok adatunk lenne.

Milyen nevetséges ez a Leon Bloy! Egyik nap feljegyzi a naplójába, hogy reggel szörnyű üvöltés ébresztette, amely mintegy a végtelenből jött. Nem kételkedett benne, hogy egy kárhozott lélek kiáltása, aki lám, térdre zuhan, és lázas imát rebeg.

És másnap feljegyzi: „Ó, tudom már, ki volt ez a lélek. Az újság most írja, hogy tegnap halt meg Alfred Jarry, órára-percre pontosan akkor, amikor e kiáltás felhangzott...”

És a kontraszt kedvéért: micsoda komédiás ez az Alfred Jarry! Hogy bosszút álljon az Úristenen, kért egy fogpiszkálót, turkálni kezdte a fogát, és meghalt...

Jobb szeretem őt, mint Bloyt, akit elsősorban azzal áldott meg az Isten, hogy más halandókra fenséges, „abszolút” felsőbbbségérzettel tekintsen. Bloy nagyszerűen kiélte magát a Mindenhatóban.

Középkori elme, középkori lélek? Nagy Károly idején az értelmiség szerepe épp az ellenkezője volt annak, ami ma. Akkor az értelmiségi alávetette magát a közösségi (egyházi) gondolkodásnak, s az egyszerű ember jártatta az eszét a saját szakállára – empirikusan, dogmák nélkül – az élet gyakorlati dolgaiban... Ma pont fordítva van... Az értelmiség szabadjára engedését már semmi sem... (ahogy a kommunizmus szeretné...) Meg kell keresnem J.-t.

Ha legalább egy pillanatra elérhetném a teljességet. Folyton csak a részletekben, töredékekben élni? Mindig csak egy dologra koncentrálni, hogy az összes többi kicsússzon a kezemből? Minek nekem ez a Leon Bloy? Habár...

20 óra (a Las Heras sarkán)

Elmentem J.-hez, de nem találtam otthon.

Ott álltam az utca közepén, a kis járdaszigeten. Este lett, lassan leszáll az éj, kigyúlnak a fények, ragyognak, egyre nagyobb a zaj, autók robognak el melletttem, épp csak körülnézek, két trolibusz fordul nyikorogva, csengetve közelít egy villamosszerelvény, teherkocsi húz el a hátam mögött, megfordulok, átjár a száguldó taxik süvítése – mi ez a téboly? –, és még több, még gyorsabb, még feljebb tekert hangorkán, minden üvölt, csikorog, csönget, zúg, tele töméntelen szemet szűrő fénnel.

És egyre mélyebbre hatol ez az iram... vannak pillanatok, ahogy zeng-zúg köröttem minden, úgy támolygok a járdaszigeten, akár az ürgelyukból kiöntött ürge... Nem szeretem és szeretem Bachot. A festészetet „mélységesen nem értem”... M. hülyeségeket beszélt... Hány óra? Végzetes, hogy elvesztettem azt a levelet, amely fordításügyben Franciaországból jött, amikor elküldtem őt az asztalomtól... amit jól tettem... csak hát kár... És hogy törí magát! ... Nincs szerencsém... Ott az a számla... A klór! Szabadíts meg a folyótól, istenem, ami kintről körülölel, nem kevésbé a bensőmben nyargaló folyótól, ami még rosszabb – a belső örvénytől –, szabadíts meg attól, hogy ezer darabra szétszórjam magam! A saját ködfoltomtól! A saját porfelhőmtől! A pániktól, ami vagyok. Habár a kezem a zsebemben, és nyugodt.

És az emberek keze, ott benn a száguldó kocsikban? Nyugodtak. Pihentetik... a térdükön... És az a kéz a Querandiban? Mit csinál most? Mi lenne, ha csak úgy

magamnak... csak úgy letérdelnék előtte? Térdre esni egy kéz előtt? Ezen a kis járdaszigeten... itt... Na. Igen... De minek? Nem, ezt nem fogom megtenni. Természetes, hogy nem, kezdettől tudtam, hogy nem.

20.15 (a villamoson)

Ezt nevezném bolyongásnak, a periférián, kutakodva... Folyton a határon tesz-veszek, hogy valamit... Próbáljak építeni... Próbáljak emelni (sikertelenül, mint mindig, mint mindenütt) valami oltárt, ott, odébb, bárhol, bármiből... Be megragadnék bármit! A pincér kezét a Café Querandiban!

20.30 (a Sorrento étteremben)

Jön a pincér, csigát rendelék *à la marinera*, hozzá kancsó fehér bort, ám a pincér bal keze dologtalan, szakasztott, mint az a kéz a Querandiban, ráadásul ez a kéz engem egyáltalán nem érdekel, csak az a körülmény, hogy ez nem az... Ezen egy kicsit elmeditáltam, már a puszta mulatság kedvéért is... és elszórakoztatott, hogy mennyire megigézett az a kéz... nem beszélve arról, hogy e mulatságtól még inkább a hatalmába kerít.

Jobbra is, balra is burzsoázia. A nők döglött húst helyeznek a szájnyílásukba, és mozgatják a pofikájukat, a hús szépen megtalálja a nyelőcsővüket és emésztőrendszerüket, olyan képet vágnak, mint aki feláldozza magát, és a nyílás máris újra tárul, hogy elnyeljen egy újabb darabot... A férfiak késsel-villával ügyködnek, a lábikrájuk is táplálkozik a nadrágban, igénybe véve egész emésztőrendszerüket... és tényleg különös lenne-e, ha az itt egybegyűltek iparkodását a lábikrájuk táplálásának fognánk fel?!... A mozdulatapparátusuk azonban a legapróbb részletekig meg van szabva, évszázadok óta kialakult műveletek ezek, ahogy a citromért nyúlnak, ahogy megvajazzák a szelet kenyeret, ahogy nyelés közben csevegnek, ahogy italt töltenek vagy odanyújtanak valamit, közben oldalra egy megjegyzés, átellenben egy mosoly, oly egyforma gesztusokkal, mintha valamilyik brandenburgi versenyből lépnének elő, itt látható az önmagát lélegzetvételi szünet nélkül ismétlő emberiség. A terem telis-tele zabálással, végtelen sok változatban, mint amikor a táncos a keringő figuráit variálja, miközben a terem, ahogy önnön örök rendeltetésére koncentrálnak, gondolkodó arcot vág.

Igen, de – istenem! – ez a Sorrento!

És nem a Querandi!

20.40 (a Sorrento étteremben)

Miért játszom el itt a felindultságot?

Miért lenne baj, hogy ez nem a Querandi?

És miért kapaszkodom ebbe a kézbe, mint a fuldokló a szalmaszálba, amikor nem is fuldoklom?

Bevallom, a kéz nekem teljesen érdektelen. A pincért nem ismerem személyesen. A keze meg, mint megannyi másik kéz...

21 óra (a Corrientes utcán)

Azt a dolgot imádom, amit magam emeltem oltárra magamnak. Az előtt a dolog előtt térdlek le, aminek semmi jogcíme megkövetelni, hogy letérdeljek elé, azaz a térdre ereszkedésem csakis tőlem függ.

Úgy tájékozom, ahogy amott a tenger tájékozik – ez a végtelenség, ez a semmi-vel sem korlátozható mozgás –, ám az az én titkom, hogy a valóságban a helyzetem kettős. Mert a Buenos Aires-i Corrientes utcán haladok, miután megvacso- ráztam a Sorrento étteremben. De közben ott vagyok kint a nyílt, a lehető legnyíltabb és tájékozó tengeren! Ott hánykódom a hánytató térben... A Corrientesen vagyok, de közben a legszédítőbb örvényben, a csillagok között, a tér kellős közepén! Egy kellemes vacsora elfogyasztása után, kivette a végtelen- be, akár egy kiáltás...

Az ám! A Querandiban elkaptam azt a kezét, egyszerűen, mert valamit meg kellett ragadnom. Hogy valaminek a viszonylatában... érzékeljem magam. Egy vonatkozási pont... Épp azért esett rá a választásom, mert semmi jelentősége... minden irány, hely és dolog egyformán jó nekem a magam határtalanságában, ahol az égvilágon semmi sincs a születő mozgáson kívül. A köröttem található milliárdnyi dolog közül választottam ezt, de választhattam volna bármi mást... Csak most nem szeretném, hogy ez a kéz elkezdjen valamit csinálni velem! Vagy inkább engem csinálni... Hát már nem is lehetek önmagam? Többé már meg sem szabadíthatom magam a pincér kezétől, merthogy én választottam magamnak... és így maradunk kettesben?

21.10 (Corrientes utca)

Úgyhogy csak hadd mutassam meg, milyen vadul el tud kapni (mellékesen) egy ilyen (mellékes) kéz. Egyszerűen az érdekesség kedvéért...

21.15 (Corrientes)

Gombrowicz úgy gondolta, hogy joga van a metafizikai viharhoz, a kozmikus katasztró- fához és a transzcendens borzongáshoz. Egy feltétellel: ha mindenek ellenére nem sik- kasztja el a hétköznapiakat.

Úgy gondolta, hogy joga van a nyílt tengeren hajózni, feltéve, hogy két lábával egy pillanatra sem hagyja el a szárazföldet, ezt itt, Buenos Aires-ben.

21.20 (a Lavalle és a San Martín sarkán álló bárban)

Vita Gomezzel Raszkolnyikovról (mert valamelyikőjük, talán Goma vagy Asno épp az *Ördögöket* olvassa).

Az az álláspontom, hogy a *Bűn és bűnhődés*ben nincs lelkiismereti dráma, a szó klasszikus, individualista értelmében. Ezt kifejtettem nekik.

– A regény elején – mondja Gomez – Raszkolnyikov elköveti a gyilkosságot. A regény végén önként jelentkezik a rendőrségen, és bevallja a tettét. Mi ez, ha nem a lelkiismeret?

Én: – Nem olyan egyszerű ez, *ninios!* Vegyétek csak szemügyre...

Raszkolnyikov nem érez lelkiismeret-furdalást. Az utolsó fejezetben világosan meg van írva, hogy csupán azért tett magának szemrehányást, mert „nem sikerült” neki, ezt tekintette egyedüli vétkének, és csakis ennek és nem bármi más bűnnek a tudatában hajt fejet annak az ítéletnek az „abszurditása” előtt, amely utolérte őt.

De lelkiismeret híján miféle erő bírta rá, hogy a rendőrség kezébe adja magát? Miféle? A rendszer. A már-már tükörszerű visszaverődések rendszere.

Raszkolnyikov nincs egyedül, emberek egész csoportja veszi körül, Szonya... a vizsgálóbíró... a húga és az anyja... a barátja és még mások is... egy egész kis világ. Az ő lelkiismerete hallgat, ám Raszkolnyikov sejti, hogy a többiek lelkiismerete nem fog hallgatni, rásütnék, hogy ő a tettes. Ő maga önmagának egy ködfolt, és a ködfoltnak mindent szabad. De tisztában van vele, hogy mások konkrétabban látják, élesebben, bár lehet, hogy felszínesebben, de ők már képesek lesznek őt megítélni. Akkor hát számukra afféle bűnöző lesz? És ettől a gyanútól kezd kikristályosodni benne a bűntudat, egy kicsit már a többiek szemével nézi és egy kicsit bűnösnek látja magát, ezt a képet ismétli el gondolatban a többieknek, a gyilkos arca és a megbélyegző ítélet róluk száll vissza rá. De ez nem az ő lelkiismerete, és ezt ő nagyon is érzi. Különös egy lelkiismeret ez, az emberek közt születik és izmosodik meg a visszaverődések e rendszerében, ahogy az egyik ember ránéz a másokra. Fokozatosan, ahogy a gyilkosság után egyre rosszabb lesz a közérzete, Raszkolnyikov egyre jobban a saját bíráivá teszi a többieket, és egyre markánsabban és egyre határozottabban szembesül a bűnével. De ismétlem, nem a lelkiismerete ítél felette, ez az ítélet a visszaverődésekből születik, visszatükrözött ítélet.

Ami engem illet, hajlamos vagyok úgy gondolni, hogy Raszkolnyikov lelkiismerete csak egy dologban nyilvánul meg: abban, hogy megadja magát ennek a művi, emberközi, visszatükrözött lelkiismeretnek, mintha az lenne az egyedüli legitim lelkiismeret. Ebben rejlik az erkölcsi tanulság: mert lám az, aki embert ölt, most az emberi érintkezésből fogant parancsnak tesz eleget. És nem kérdi, hogy ez a parancs igazságos-e.

0.10 (útban hazafelé)

Beszélhettem volna nekik róla. A kézről. Nem beszéltem.

0.20

Igen, igen...

Szent isten, amit mondunk! Azt mondjuk, ami a nyelvünkre jön. A beszéd mechanizmusa... ha belegondolunk! Mikor és hogy tervezem meg a mondatokat, amelyeket kiejtek? Honnan tudom, hogy mit akarok mondani, ha egy percre se tűnődöm el gyorsan folyó beszédem közben? Amikor belekezek a mondatba, tudom, hogy mi lesz a vége? Hogyan illeszkednek egymáshoz a szavak... a gondolatok?...

Igen...

De jobb, ha elmagyarázod, hogy miközben annyit beszélteél, miért nem mondtál nekik semmit arról a kézről ott, a Querandiban?

Mondhattam volna. Nem mondtam.

Ettől még titokzatosabb lett.

Bár ha úgy vesszük, az a *reflex... a reflex...* az a visszaverődéses, visszatükrözött lelkiismeret... de hisz ez olyasmi, mintha eltávolítanám magamtól, kívül helyezném magamon a kezet, kintre, kívülre... mintegy a reflex segítségével...

0.30

Ahogy lelkiismeretet konstruáltak neki! (Raszkolnyikovnak.)

Ahogy nekem megkonstruálja magát ez a kéz!

Egy parazita. Most azon élősködik, amit Dosztojevszkijről fejtegettem; nem nyugszik, amíg nem szívja ki a szavaimból... mindazt, amire szüksége van...

Mihez?

Egy pióca! Kiszív, kiszipolyoz, hogy konstruáljon, hogy ott konstruáljon, rajtam túl... Fáradhatatlanul!

Pontot kell tegyek e feljegyzések végére, és holnap azonnal postára adnom, hogy hatodikáig odaérjen Párizsba.

Hatodika, hatodika, még nincs hatodika, csak lesz, mégis itt van már... Akár az a kéz!

Megint!

0.50 (otthon)

Hol lehet most? Még a Querandiban? Vagy egy lakásban pihen már, egy kispárnán, és alszik?

Hiú remény. Szó se lehet róla, hogy kihasználva a szunyókálását, végezhetnék vele... Minél jobban alszik, annál éberebb. Minél kevésbé van, annál inkább van.

Jegyezzük fel: oly nyugodtnak tűnt, amikor először megpillantottam, ott, a Querandiban... de egyre erőszakosabb lesz... és már magam sem tudom, mi állíthatná meg őt ott a periférián... ahol én végzem.

Buenos Aires, 1960

PÁLYI ANDRÁS fordítása

A rókák esküvője

*Amikor állsz a buszon vagy villamoson, és megérzed,
hogy az ablakokon csak verejtek, a Nap megállt, hogy körülötted mindenki
rég halott, és többé nem szabadulsz innen, az a rókák esküvője;*

*Amikor tövig vagy valakiben és a füledbe folyik a nyála,
amikor a tapéta virágai elkezdik felzabálni egymást, amikor nagyon
kedvesen, belülről rágnak szét, az a rókák esküvője;*

*Amikor részegen egy liftben alszol, az égyűrűket mintázó,
koszos falat simogatva, mert hiába nyomod a vészjelző gombot,
nincs válasz, pedig valójában be sem ragadtál, az a rókák esküvője;*

*Amikor vágysz egy darabot a combodból és egy tányéron
odateszed elé, ahogy csámcsog, ahogy az állán a vér,
ahogy a pólóján átütnek a mellbimbói, az a rókák esküvője;*

*Amikor azt a furcsa gyerekdalt dúdolod fogmosás közben,
amiben egy róka úgy siratja a kedvesét, hogy ajtó voltál,
megettelek, most nincs hová mennem; na, az az;*

*Amikor egy fekete, benzinszagú erdőről kéne beszélned,
de csak állsz és nevetséges vagy, hazug és kicsi,
az, pontosan;*

*Amikor arra ébredsz, hogy sok hektárnyi napraforgó ég a sínek mentén,
az álló vonat, a fülke enyhe hűgyszaga, a neon apátiája,
a pupilláid csöndje, a szád földíze, igen, ennyi;*

*A köd szétúszó fényfoltjai egy napkelte előtti ligetben.
Egy remegő kézben remegő tűz. Egy ég zúgása. Egy arc ellentéte.
Egy nyelv, amiben az ajándék és a büntetés ugyanaz a szó.*

Arról, hogy mi jó

Czesław Miłosz

*A téli szombat délelőttök, amikor semmi dolgunk.
Az egyszerű, matt, nehéz porcelánok.*

*Egy kényelmes szék. Egy nyaklánc felcsatolása.
Az ablakpárkányon álló, antik ezüst hamutálban a hó.*

*A percekig tartó, felszabadult, abbaahagyhatatlan nevetés.
A sirályok éjszakánként a hidak felett.*

*Amikor azt hiszed, nincs nálad tűz, mégis találsz a zsebedben.
Nézni, ahogy mások horgásznak.*

*A körte. A ribizli. Az agavék csöndje.
Életedben először venni le valakiről a pólót.*

*A kihalt utcák karácsonykor. Egy rendes kávé.
Az ecset nyoma egy ötszáz éves képen. Fejből tudni bármit.*

*Egyedül utazni egy üres buszon. A régi akciófilmek. A régi híradók.
A kocsiból elsőként látni meg a tengert.*

*Felnézni a Sarkcsillagra. Beágyazni. Éhesen ébredni.
A százéves lexikonok naivitása. Amikor inkább hazasétálsz.*

*Amikor ez a park, amiben éjszakánként úgy fuldoklom,
mint a halott katonalány tüdejében az eltévedt bogár,
a kelő napban felragyog.*

Szeretni

*Az a narancsliget, amit az út mellett láttunk,
akkor nyáron, a tengertől hazafelé a kocsiból,
az az elhagyatott, sötétzölden nyújtózó, az a
valószínűtlenül csendes, sűrű liget, ahol úgy
világítottak a gyümölcsök a fán, akár egy lusta
galaxis csillagai, úgy ringatóztak az alig érezhető,*

délutáni szélben, ragyogtak, mint a nap, a kőkerítés túloldalán, a leszakadt tetejű, romos ház kék falai körül, a kocsibejárón hagyott bádogkád fölé hajolva, hosszan az út mentén, a derékig érő gaz között a fák, zölden, sötétzölden, titokzatosan és el nem felejthetően, messze mindentől, az égető, árnyéktalan semmi közepén. Mint az a narancsliget, olyan vagy, ahogy most itt alszol.

Én pedig olyan, ahogy nézlek felkönyökölve az éjjeli lámpa fényénél, mint az ivóvíz, cukor, étkezési sav (citromsav), szén-dioxid (min. 3 g/l), savanyúságot szabályozó anyag (nátrium-citrátok), vitaminok (L-aszkorbinsav [C], niacin [B3], pantoténsav [B5], piridoxin [B6], riboflavin [B2], kobalamin [B12], kolekalciferol [D]), aromák, L-karnitin (50 mg/100 ml), koffein (38,4 mg/100 ml), magnézium, színezék (ammóniás karamell), stabilizátorok (pektinek, gumiarábikum, szentjánoskenyér liszt), antioxidánsok, növényi olajok, gyümölcs-koncentrátumok (narancslé-koncentrátum), narancskivonat (0,01%).

Nyár, fogantatás

Hátat fordítottál,
kinyitottad az ablakot,
és elrepültél. Akkor
vitted először magaddal.

Előtte az egyetértés
némaságában,
a nyár
testnedveiben,
az elhatározás
véglegességében
néztelek,
néztél.

A szúnyogháló felszeletelte a fényt.
Könnyű napsugarak rácsozták
a hátad, szelíd sárgaság
melegítette a tenyeremet,
ahogyan a szárnyaidhoz
értem.

Ezért szóke a haja.
Kezem félholdjai között
ezért forró az arca.
Ezért nem tűr béklyót,
csipkelődést,
és ezért szeli a levegőt
akkor is, ha napszín
szárnyait csendes
zápor nehezíti.

Az erő fogant meg akkor,
a te erőd és az én erőm. Hiába
szívtuk ki egymás hajából
a sötétséget és hiába
engedtük el egymás
verejtékes kezét.

*A szerelem és a menekülés
fogant meg akkor,
a tied, az enyém
és közöttük a hála.*

*Most éjszaka van,
szárazak az álmok,
én pedig menekülök
a nyár elől,
utána.*

Láthatás

*Amikor tegnap felemeltem
a néma harmadikat,
és szőke haja
úgy záródott
a világra, mint
hirtelen szemhéj
a napsugártól
szűkülő pupillára,
és a puha tenyerek
szorítása kifacsarta
belőlem az időt,
és az ölelésbe szorult
pillanatot a legtisztább
nyugalom követte,
és éreztem, amit
éreztem, de nem
érezhettem helyette,
és az összebújás
takaróján
átszűrődtek a fények,
és engedtek a verejtékes
ujjak, és egy súlyos
másodpercig
megkönnyebbült,
aztán elnémult az élet.*

Bandi

„...Kis-Jugoszlávia a háborúk alatt tényleg egyre kisebbé,
egyre szűkebbé, egyre ketrecszerűbbé vált...”
(Danyi Zoltán: A dögeltakarító)

*Amikor elkezdtek utánuk járni, először
a csirkeólban bújtak el hárman az utcából.
Nálunk, mert a miénk volt a legkisebb.
Ki gondolná.
Persze gondolták.
Onnan szöktek tovább a kertek alatt
egészen a Tiszáig,
kivéve Bandit.
Ő visszajárt a csirkeólba kukorékolni
reggelente.
Egy hét telt el, mire felismerte a hangját
az anyja és hazavitte.
De Bandi azóta is visszajár a kertünkbe.
Megbolondította a félelem.
Az elbontott ól helyén ül és
karomnyomokat rajzol a porba.*

Pilóta

*A sötétben való rettegéstől próbálta
megszabadítani mindenki egy idő után.
Nagyanyja imával, az anyja mesével,
végül híre ment és idegenek is
ajánlkoztak, hogy jönnének.
Eleinte tartottak a dologtól,
de aztán belefáradtak a folytonos
kaparászásba, és engedtek nekik.
Akkor még divat volt a ráolvasás,
versenyben állt a pszichológiával.
A település helyzetétől függött,
kinek adtak igazat.*

*Könnyebb lett volna, ha beszél,
de amióta a bombázáskor kimaradt
az óvodából, egész éjjel
csak a repülőket akarta látni.*

Hobbi

*A betegek többsége nem saját jószántából
fekszik be a kórházba.
Ő a kivétel.
Néhány havonta beutaltatja magát
a pszichiátriára.
Már utánanézett minden forrásban,
hogy meddig védi a szociális háló.
Ez még nem a zárt.
Nincs ennek semmilyen jogi akadály.
Ha megunja a keresést,
ha anyja újra rátelepszik,
ha túl sokat hívogatják az adósságok miatt,
beköltözik.
Már van saját ágya.
Vagyonát, az alkoholbetegségével együtt,
apjának köszönheti.
Délutánonként keksszel kínálja a látogatókat,
beszélgetni akar, kíváncsi a mások életére.
Hogy hogy csinálják.
Minden reggel elindul a városban tetemeket keresni.
Összegyűjti a halott madarakat,
azt képzeletben, a háttérországból maradtak.
Valakinek temetnie kell.
Ha ők még el tudtak menekülni,
kötelességük gondoskodni a többiekéről.*

Gyűjtő

Hónapokkal később jöttek csak rá,
hova tűnt el akkoriban hétvégeként.
Hogy éjjelente átszökött a határon,
és ásni kezdett.
Gyerekként hallotta a fegyverropogást,
füzetek voltak tele a számításaiival,
merre kell indulnia.
Először a határhoz közel kezdett ásni.
A kezdeti sikertelenségek után
felbátorodva közelítette meg az
érintett városokat.
Első letartóztatásakor még nem értette a nyelvet,
csak hallgatta, miről beszélhetnek körülötte.
Kopač-nak szólították.
Aztán ráhagyták, hogy ásson.
Remélték, ráun, ha nem talál semmi érdekesre.
A repeszeket szedegette ki a falakból.
Hazavitte, és országoként rendszerezte őket.

Akkor jó a csólent, ha sír

Részlet Az újrakezdés receptjei című könyvből

„Egy katona konzervdobozokat dobál szét köztiünk. Elkapok egyet, kinyitom. Szalonna van benne, de nem tudhatom. Kegyetlenül éhes vagyok, április 5-e óta egy falatot sem ettem. Hosszan nézem a dobozt, készülődöm, hogy megkóstoljam. De a nyelvem még alig ér a szalonnához, elvesztem az eszméletemet. Vajon a kimerüléstől, vagy mert a testem tiltakozik a tisztátalan táplálék ellen? A testem megelőz, hamarabb ébred tudatára a visszanyert szabadságnak.”

(Elie Wiesel: Minden folyó a tengerbe siet, Esély Könyvklub, 1996)

A Ceaușescu-rezsimben töltött gyermekkorom kapcsán sokszor jut eszembe az éhezés. Pontosabban: nem annyira az éhségérzet, inkább az ízék utáni sóvárgás. Az igazi éhségről – szerencsénkre – dunsztunk nem volt, valamilyen étel mindig került. Nem tudtuk, legfeljebb nagyanyám generációja mesélte, hogy az éhség ordas, mint a farkas, felfalja, bekebelezi az éhezőt. A sóvárgást viszont nagyon jól ismertük. Arról, amit megkívántunk, tudtuk azt is, hogy milyennek kell lennie. Tudtuk, mert valaki már elkészítette, az anyám, a nagyanyám. Ez egyszerre volt személyes és kollektív, ugyanakkor nosztalgikus tudás.

Ezek a gondolatok, az éhezés és sóvárgás, indítottak el 2015-ben, hogy összeállítsak egy erdélyi zsidó receptes könyvet, amiben a közösség háború előtti szokásaira, a koncentrációs táborokban tapasztalt éhezésre, aztán a kommunizmus csajkarendszerében megélt inségre, a kényszerű tréfliségre egyaránt rá lehetett kérdezni. Látni és láttatni akartam, hogy mi maradt az észak-erdélyi kóser háztartásokból. Hogy erre választ kapjak, holokauszt-túlélőkkel interjúztam, hiszen ha valakik, ők még emlékezhetnek a háború előtti ízekre, a vidékenként eltérő praktikákra, a családi receptúrákra, ahogyan emlékeznek a pusztító éhségre és az ízék utáni sóvárgásra is.

Az interjúzást Marosvásárhelyen kezdtem, a szülővárosomban. Hamar kiderült, hogy a családi recepteken túl valami mást is rám testálnak az interjúalanyaim.

Mivel sem történész, sem antropológus, sem szociológus nem vagyok, a magam kísérleti módszertanával közelítettem meg a témát. A célom az volt, hogy kizozduljunk abból a dermedtségből, ami a holokauszt-túlélőket belekényszeríti az újramesélés paneljeibe, bennünket, kérdezőket pedig abba a szűk részbe, ahonnan a holokauszt legfeljebb egy falra akasztott képnek látszik, nem pedig – ahogyan Zygmunt Bauman mondja – ablaknak a világra, ahonnan az ember „sok, egyébként láthatatlan dolgot is megpillant”. Újra meg akartam nyitni ezt az ablakot, befelé is akartam nézni. Nem egy falra akasztható képet szerettem volna lét-

rehozni, hanem egy lépést tenni: vissza, *abba* a világba. Ha vissza lehet egyáltalán. Elmozdulni szerettem volna, előre és hátra, újraélni – akár rövid időre is – a normalitást, amikor még együtt volt a család, majd megeleveníteni a túlélők erőfeszítéseit, amikor a családjuk nélkül, kötetlekek nélkül próbáltak új egzisztenciát teremteni és a megszakított hagyomány dacára igyekeztek visszavarázsolni az otthon ízeit. Ugyanakkor mindenre kíváncsi voltam, mondhatni: szemérmetlenül kíváncsi. A haláltáborok hétköznapijaira is.

Utóbbival kapcsolatban sokáig kétely gyötört. Ott, az interjúk alatt is, végig. Elvégre kilencvenéves embereket faggattam és bolygattam. Akik nem biztos, hogy életük utolsó éveiben emlékezni akarnak. Vagy: nem erre akarnak emlékezni. Aztán gyötört a kétely az interjúk feldolgozása során. Hiszen kilencvenéves emberek emlékei kapcsán sokszor az emlékezés porózusságával kellett szembesülnöm. Végül úgy döntöttem, nem azt fogom megmutatni, hogyan zajlottak ezek az interjúk, hány keresztkérdést kellett feltennem, hogy a málló emlékeket sarokba szorítva egyszersmind tömbösítsem is azokat, hanem összegzést készítek arról, hogyan működnek az emlékek egy kilencvenéves ember életében. Milyen témák mentén kapaszkodnak össze. Milyen asszociációkat keltenek létre, azokat pedig mely traumák hozzák mozgásba. Ez ugyanis mindnyájunkban közös.

Az interjúkat másfél év alatt rögzítettem. Volt, amikor intenzíven csak ezzel foglalkoztam. Például 2017 nyarán, amikor ellátogattam Érmellékre és Máramarosszigetre, majd visszatértem ősszel, Ros Hasanakor, hogy az interjúalanyaimmal közösen meg is főzzünk egy-egy általuk közölt receptet. A felvevőgép – hang és videó – ezalatt is ment, így egészültek ki a korábbi beszélgetéseink.

Nyár elején, hetekkel indulásom előtt felhívtam Lieberman Dávidot, a máramarosszigeti hitközség vezetőjét, aki Izraelből települt vissza a valamikori *stetlbe*. Tulajdonképpen, Marosvásárhelyt leszámítva, ahol a családi kapcsolataim révén jóhiszeműségemről könnyebb volt meggyőzni a túlélőket, majd minden esetben a hitközségek vezetőit kerestem meg és kértem segítséget – tegyük hozzá: ismeretlenül. Lieberman Dávid, azaz Dudi, ahogyan a szigetiek hívják, Salamon Goldi nénit ajánlotta. Elsőként tehát vele találkoztam. Órákig beszélgettünk. Receptekről, alijázásról, családi traumákról, tabukról és szembesülésről. Aztán összefutottam a kertben Johnny Popescuval, a szigeti zsidóság történetének kutatójával és a hitközség tiszteletbeli tagjával, akitől megtudom, mennyire kivételes vidék Máramaros és környéke, milyen jiddis kifejezések élnek tovább a magyar és román nyelvben, hogy az ő generációja már gyerekként megtanulta levenni a sapkáját a templomban és visszatenni a zsinagógában, és hogy milyen zsidó recepteket őriz a város nem zsidó lakossága a mai napig. Amikor a latkeszről kezd beszélni, eszembe jut, hogy Wieselék épp latkeszt sütöttek közvetlenül a deportálás előtt.¹ Estig elhallgatnám, ha Lieberman Dudi pedellusi szigorával nem szólít minket vissza – Kinga, Johnny, gyertek be! –, úgyhogy abban maradunk, folytatjuk valamikor az interjút.

¹ „Kedd délután. Még a városban vagyunk. A mi konvojunk néhány nappal később indul. A kis gettóba helyeznek át, ahonnan épp elvitték a lakókat. A Mendel-házban rendezkedünk be, apai nagyanyám házában. Anyám főzni kezd. *Latkeszt* csinál, kedvenc ételünket. Most nincs spórolás, nincs adagolás. Mindenki ehét, amennyi belefér.” (Wiesel:106.)

A következő napon korareggel kivet az ágy. Fontos, nagyon fontos a találkozás első pár perce, ekkor mérettetik meg az ember, s derül ki, hogy méltó-e a bizalomra. Erre az egyre nem lehet felkészülni, nincs jól bevált panel, ami bármikor előkapható. Meg kell feledkezni az akarásról: nem hízelegni, nem bájologni, amire pedig oly nagy a készlet.

Gyalog kelek át a városon, ez is a rákészülés része, belépek az udvarba, pár kövér fehér kakas kísér fel a tornácra, végül mély levegő és benyitok. Elém tárul egy takaros, rózsaszín kredences konyha, Goldi néni az asztalnál ül, reggelizik. Világoskék garbót visel, világoskék tekintete, mint a penge, elmetszi előttem az utat.

– Szervusz. Jöttél – jelenti ki, és ezzel fel is tartóztat egy pillanatra.

– Igen, én vagyok.

– Gyere, ülj le.

– Üljön le! – ismétli meg Marika, Goldi néni gondozója, egy termetre törekeny, mégis robusztus asszony, hangja öblös, nyers erőt sugároz, hanghordozásában ott a fővárosi asszonynak járó túlzott udvariasság, és talán a túlkompenzálásból eredő harsányság.

Leülök, kapok egy kávé, Marika is leül közém. Goldi nénivel egy ideig nézzük egymást. Állom a tekintetét. Szeme se rebben, úgy kavargatja a kakaót. Várok és hallgatok. Végül, miután megitta, elmondom, mi járatban vagyok. Recepteket gyűjtök, kíváncsi vagyok, hogyan éltek. Megtörli a száját és beszélni kezd.

Család

– Jól éltünk. Heten voltunk testvérek: négy fiú és három lány... Az édesanyám volt egy Walter lány. A Walter nagy család volt. Anyukáék is heten voltak testvérek. Az édesapám pedig Málek. Úgyhogy eredetileg Máleknek hívnak engemet. Málek Goldi. Ez Arankát jelent magyarul, Auricát románul. De engem mindenki Goldinak hív. Sok nyelven is beszélünk. Magyarul, románul, de zsidóul is. Én a mai napig beszélek zsidóul. Jiddisül.

– És be tetszik nekem mutatkozni jiddisül?

– Hát hogyan! Persze. *Ikh heys Goldi Malek*. Engem hívnak: Goldi Malek. *Ikh lebn do aoyf Sziget*. Itt élek Szigeten. *Ikh ken gut redn eydish*. Én jól tudok jiddisül. Románul, magyarul is beszélek, de a legjobban jiddisül, mert az az anyanyelvem. Úgyhogy engem mindenki úgy ösmer: zsidó vagyok, azaz jiddis. Magyarul azért tudunk jól, mert a szüleink magyar iskolába jártak. Valamikor régen, amikor itt még magyar világ volt... A szülők nem nagyon tudtak románul. Nem is állt rá a nyelvük. Például azt nem tudták mondani, hogy *cearșaf*, csak azt, hogy *lepedeu* (lepedő).

– És jiddisül hogy mondják a lepedőt?

– Várjál csak, hadd gondolkozzam. *Me daf makhn das bett*. Meg kell csináljam az ágyat. *Me daf laygen*... Le kell terítenem a... Na, várjál csak: hogy is mondják? Már nem emlékszem, hogy hívják a lepedőt zsidóul. Zsargon-zsidóul. Mert ez a zsidó beszéd, amit mi beszélünk, tulajdonképpen lopott nyelv. Mert az eredeti zsidó az a héber. De az nagyon nehéz nekünk, azt mi nem tudjuk rendesen beszélni. Amikor felcseperedtünk, tanítottak minket rendesen beszélni zsidóul. Hiszen zsidók vagyunk! Kell, hogy tudjunk rendesen beszélni! (...) A mi utcánkba sok ma-

gyar lakott és sok zsidó. (...) Én itt születtem ebben a házban. Itt van két nagyszoba. A plafon magas, levegős. A nagymamával együtt tízen laktunk itt. Apukám szakállt viselt, nem hosszút. És járt zsidó templomba. Ortodoxok vagyunk.

– Be tetszettek tartani mindent?

– Hát, lehetőleg mindent. Mert mindent betartani nagyon nehéz. A húst is káseroltuk. Fél órát áztattuk hideg vízben, míg kijön a vér belőle. Aztán van egy ovális kosár, arra kiveszik a húst, hagyják, hogy lecsurogjon egy lavórra. És van durva só, azzal a hús minden porcikáját ki kell sózni. Nagyon egészséges a hús, ha kisózzák, és nagyon jó ízű. Mert egy pici só marad a húsban. Tenyésztettünk csirkéket...

– Azt látom, hogy most is tartanak.

– Tartunk hát! – szól közbe Marika. – Jaj, várom is, hogy jöjjön valaki, s vágja le, mert alig tudnak járni.

– És hogy tetszik vágatni? Sakterrel, rendesen?

– Sakterrel, persze,

– Hogy? Mit beszélsz? Már nincs sakter! – csattan fel Marika.

– Már nincs? – kérdez vissza Goldi néni elbizonytalanodva, szája szögletében csibészes mosoly.

– Nincs. Volt, a zsinagóga mögött, de már nincs.

Goldi néni megvonja a vállát, érezhetően nem feszélyezi, hogy az asszony rápirít.

– Ha láttad volna – folytatja – őszünepekkor hogy vitték a tyúkokat levágni! A fiú kapott egy kakast, imádkozott vele, a lányok meg az asszonyok a jéccékkel. Ez is a zsidó valláshoz tartozik. Ahogy a kóserezés is. A kóserezés fél egészség. Mert ha a húst kiáztatjuk, leöntjük és sózzuk, az nagyon finom és egészséges. Akár pörköltet, akár levest csinálsz, akár káposztát töltesz. Ahhoz direkt jófajta „vastaghúst” használunk, amit ledarálunk, aztán ledinsztelünk hagymát, egy kis sóval és csípős borssal, összekeverjük a hússal, és megtöltjük a savanykás káposztát. Libazsírral a tetején.

– Hát én mondtam, hogy megyek s veszek neked libát. Tartok én itt neked libát!

– De attól még nem lesz az a liba kövér, hogy tartod és degeszre eszi magát. Meg kell tömni! Áztatunk este egy kis málét, de nem apró szeműt, mert ha félre csúszik, meg tud fúlni. A málé megdagad, másnap reggel egy kis olajat, sőt teszel rá, kinyitod a liba száját és megtömöd. Néha megigazítod neki a begyinel, hogy csak idáig legyen... – mutat a gége tájékra. – Ha le akarod vágni, inkább a fiatalabbakat kell tömni. Reggel és este tömik. Este, hogy éccaka legyen neki, amit emésszen. Reggel azért, mert éhes. Én például úgy szeretem tömni, hogy leülök egy zsák szalmára, a lábamhoz veszek két libát, előbb megtömöm az egyiket, megigazítom a begyit, s ameddig azt elemészti, megtömöm a másikat. Ezt kell csinálni három-négy hétig, s olyan jól meghízik... Mindenki a kövéret keresi. Hogy találod meg a kövéret? Megfogod a szárnya alatt, s ha ott jó kövér a cici, mi így mondjuk annak a résznek, ahol nincs neki sok tollú, biztos lehetsz, hogy bejül is jó zsíros... S ha teszünk az ivóvizébe szenet, jó fából való szenet, akkor azt a liba elrágja, így könnyebben emészti a málét, és egészségesebb a húsa. (...)

Nekünk péntek volt a legnehezebb nap, mert szombatra mindennel el kellett készülni. Csinálunk ilyenkor csólentet, amibe beleteszünk egy jó zsíros húst,

mert akkor jó a csólent, ha sír. Ha zsíros. Ahány személy, annyi húst teszünk bele. Aztán paszulyt teszünk bele, amit csütörtökön szokás beáztatni. Aztán feltöltjük vízzel, paprikát, sót teszünk bele, nem sokat, mert a főzésnél megsósosodik, pénteken este megfőzzük, szombaton pedig kivesszük a kész csólentet a lerből, vagy inkább kemencéből. Előzőleg kifűtöttek egy kemencét, s akkor az utca zsidósága oda vitte a csólentjét. De csináltunk még hozzá kuglit... Az reszelt krumpli, ehhez jön két-három tojás, egy kétliteres lábosban megcsinálod a kuglit, teszel bele sót meg egy kis csípős borst. És annyi olajat adsz hozzája, hogy abban süljön meg. Nagyon finom lesz, mert a teteje és az alja kap egy kérget...

Kisvártatva előkerül az édesanyja csólentes edénye, majd a régi fotók.

– Ez itt én vagyok lánykoromban!

– Egy szépségkirálynő tetszik lenni.

– Szép is voltam. Nem voltam csúnya.

– És a lágerben nem volt bántódása emiatt? Hogy ilyen gyönyörű lány volt?

– Nem. Voltak olyan tiszték, akik kiszemeltek egy-két lányt... Ez itt az esküvői képem. Szép ember volt az uram...

– Hány évesen tetszett visszajönni?

– Tizennyolc? Tizenkilenc?

– Akkor sokáig tetszett a lágerben lenni.

– Előtte még voltam a gettóban.

A szigeti gettó

– A gettóban nem történt ki tudja, milyen nagy dolog. Éreztették velünk, hogy zsidók vagyunk. A magyarok inkább, a románok nem. Én sokszor be is olvastam nekik. Mondtam nekijek, na, mi van, jó volt a zsidó akkor, amikor szegények voltak és segítettek? Akkor jó volt a zsidó? Most, hogy már felvirágoztál, és több van, mint a zsidónak, már nem kellünk? Úgyhogy mink párszor beolvastunk. Hát elfelejtetted, mennyi mindent tanultál tőlem? Most, hogy kicsit nagyobb vagy, mint a zsidó, már azt sem tudod, hogyan üssél egyet rajta? Még visszajöhet a régi a világ, vigyázz! Visszakaphatod. De voltak jóhiszemű keresztények is. Például a kisgyerekeknek kellett a tej. Akkor ki kellett kéredzkedni, hogy piacra menjünk tejért. És akkor a jóhiszemű keresztények odajöttek a gettóhoz és kérdezték: Mire van szükség? Adja ide a pénzt, majd én hozok. Hoztak. Románok is, magyarok is...

Hosszan hallgatunk, elérkeztünk a nehezéhez. Kisvártatva rá is kérdezek. Eleinte bajosan tudom összerakni a történetét, mert Goldi néni összekeveri a gettó és lágeremlékeket. De ahogy beszél, úgy válnak szét és tisztulnak le az események.

– Hogy kell elképzelni egyáltalán a szigeti gettót?

– A szigeti gettó körül volt véve, három utca egymás mellett. Ez a három utca itt. Szuronyos katonák őrizték. És ha ki akartál menni, kellett kapjál egy papírt, hogy kimehessél. Egy házban négy-öt család lakott. Ha volt egy ekkora konyha, abban biztosan négy-öt család lakott. Voltak kisebb-nagyobb gyerekek. De azért volt fekvőhely elég. Meg mindenki hozott magával ágyneműt. Tallúbul. Libatallúbul. Annak jiddisül mondják: *feder*. (...) A gettóból aztán elmentünk, ahová *repatrizáltak* minket a katonák.

– És mivel mentek?

– Autóval vagy gyalog. Attól függ, milyen messzire vittek. Mert a tiszték mondták meg, hová menjünk. Legtöbbször gyárakba. Bútorgyárba például. Ötösével mentünk.

Marika közbevág:

– Mamuka, hát a lágerbe vonattal vittek!

– *Vă rog mult, nu-i șoptiți, că-s memoriile ei! Oricât de lung ar fi, eu am răbdare, dar nu e cazul, să-i sugerăm cum a fost² – sziszegem románul, ami persze ostobaság.*

– *Jó, de olyan hosszan mondja – dohog Marika.*

– *Nem baj, megvárjuk, amíg eszébe jut.*

A lágerben

– Amikor bevitték minket a lágerbe, külön a szülőket, külön a férfiakat, külön a nőket, külön a lányokat és külön a fiúkat, felírtak minket ötösével, s azután már mindig ötösével mentünk. (...) De ha vittek dolgozni, az egy szerencse volt. Mert ott kaptál enni. El voltál látva, nem jártál mezítláb, kaptál ruhát. (...) *Neunundsiebzig sechsendachtzig*. Itt van, ni. A-lager. És kettesével a két szám. Úgy volt, hogy megszámoztak minket, és csak szám szerint hívtak minket. Nem névleg. Csak szám szerint. Azért tudom még most is a számot. Ha éjjel felköltenek álmomból, akkor is. (...) Kaptunk egy szappanyt, azzal lecsutakoltuk magunkat, aztán törülközőt vagy lepedőt, megszártkoztunk és felvettük a ruhát.

– Hányan tetszettek egyszerre zuhanyozni?

– Sokan. Attól függött, hány rózsa volt. Mondjuk tíz rózsa. És kettő ment egy rózsa alá.

– És hogy érezte magát Goldi néni, hogy ennyi meztelen nő van körülötte? Nem zavarta?

– Nem, mert mink összetartottunk. Ha valaki gyenge volt, nem tudott mosakodni, akkor mink segítettünk neki. Egy tartotta, kettő mosta. Ha valakinek a szívével és tüdejével baj volt és a rossz táplálkozástól legyengült, akkor kellett segíteni rajta.

Itt kis időre összekuszálódnak az emlékek. Két-három kérdés, míg tisztázzuk. Hamar előjön Mengele neve.

– Vagy tizennyolcszor mentem keresztül a kezei között. A kezünkbe vittük a ruhát, anyaszült meztelennek kellett lenni. Ő megnézett, s ha volt pár pattanásod, ami kijött a naptól, azt már külön tették... be a kórházba...

– Kórházba? Azt mondták, hogy a kórházba megy?

– Úgy mondták, hogy oda.

– És mit tetszett hallani róluk: tényleg oda kerültek?

– Nem. Ők kerültek a... izé... a haláltáborba.

– Engem ne tessék kímélni, Goldi néni, mert már sok emberrel beszéltem, sokat tudok erről... Tudom, mennyi borzalom történt a lágerben.

– Hát ott, ahol én voltam, csúfságotlani épp nem csúfságotlaltak. Hanem volt egy csoport, amibe beválogattak nagyon szép, derék lányokat, és elvittek az állomás-

² Nagyon kérem, ne sűgjon neki, mert az ő emlékeire vagyok kíváncsi. Bármilyen hosszúra nyúljon is, van türelmem, arra viszont semmi szükség, hogy befolyásoljuk az emlékeit.

ra a katonáknak. Én nem kerültem közéjük, mert nem voltam elég magas. Mindig úgy iparkodtam, hogy ne én legyek az első, hanem a csoport közepibe legyek. Mert ha volt, mondjuk, egy rendes cipőd, akkor a kápó vagy az Anweiserin leszedte rólad, és egy rongyosat adott cserébe. Nekem, ha jobb cipőhöz jutottam, azért is sor közepire álltam, hogy ne lássák meg. És este a szalmazsák alá tettem. Mert azon aludtunk, az volt a párna. S pokróccal takaróztunk... Kójában aludtunk. Olyan *kóják* voltak,³ mint a tyúkketrec. Abban csak ülni tudtál, felállni nem. Onnan, mikor adtak enni, elmentél az ebédlőbe, ha volt ebédlő. Amikor nem volt ebédlő, mindenki ment a csajkával, s kaptál egy merítőkánál ételt, s azzal félre mentél... S voltak olyan vásrómok,⁴ ahol megmostad az edényedet. Nekem is volt egy ilyen *szüüm*, amire az edényemet kötöttem. És nagyon vigyáztunk, hogy tiszta legyen. A ruhára is. Hogy lehetőleg legyen az is tiszta. Este, mikor bekerültem a lágerbe a munkahelyről, elmentem a vásrómhoz, ott kaptunk egy nagyon durva barna szappanyt, azzal megmostuk a ruhánkat, és megöblítettük, és jól kicsavartuk, segített egy-két lány, s magunk alá terítettük, hogy reggel tudjuk felvenni. Mert kettő nem volt, csak ez az egy. Ez nyáron volt. Nyáron nem fáztunk. Úgy voltunk beosztva, hogy öt-hat lány egymás mellett aludt, mint a heringek. Minden este egy másik volt a szélin. Mert elől és hátul nem volt olyan meleg. Így osztottuk be, hogy váltsuk egymást. És nem volt köztünk veszekedés, vita.

– Korábban tetszett említeni, hogy tizennyolcszor került Mengele elé.

– Igen, ruhával a kezünkben, így – mutatja, hogyan: feltartott kezekkel – mentünk át, anyaszült meztelenül, és ha volt pár pattanás a naptól, azt félretették, és elvitték a kórházba és meggyógyították. Aztán volt, aki nagyon gyenge volt, annak adtak valamit, és befejezte az életét... Én is ki voltam szemelve egyszer... De nem érkeztek kiengedni a gázt ránk... Jött valami vezetőség, és nem volt szabad ráengedni a gázt a heftlingekre.

– Miért válogatták ki Goldi nénit?

– Hát egy pár pattanásom kijött a naptól. Emiatt gondolták, hogy ki tudja, milyen betegségben szenvedek. Mengele csak ennyit mondott: Links! Rechts! Links! Rechts! Bal oldalt, jobb oldalt. Akit jobbra küldött, az ment a dolgára, akit balra, az ment a gázkamrába. (...) De a Jóisten segített. Mert mindenki kérte a Jóistent, hogy segítsen. Mindenki, amilyen nyelvbe született, úgy imádkozott az Istennek. Imádkozott, ahogy csak tudott.

Hosszan hallgatunk. Azt hiszem, itt nem szabad tovább faggatózni. Nincs jogom sem a megkérdőjelezésére, sem a további bolygatásra. Eszembe jut Elie Wiesel intése: „Egy ember találkozása a halállal maradjon titok. A szemérem kívánja így. (...) A zsidó hagyományban az egyén halála az ő magánügye. Jobb, ha a gázkamrák zárva maradnak a fürkésző tekintetek előtt. De még a képzelet előtt is.”

Marika, aki egy ideje felkönyökölte gubbaszt, mintha megérezné, rám mordul:

– Na, most megint lesz két nap sírás. Én megmondtam, hogy többet nem engedek ide senkit...

– Kilencven százaléka ment balra. – folytatja Goldi néni. – Ha kaptunk rendes ételt, nem fogytunk le. S nem rongyolódunk le. (...) Gyárakban dolgoztunk. Szép gyárakban. Bútorgyár, vasgyár, szabóság. Ahol ilyen női ruhákat varrnak. Volt

³ Koje németül hálófülkét jelent, Goldi néni itt már a lágerzsargont használja.

⁴ Waschraum.

olyan is, aki nem akart élni. Nem evett. Azt mondta: Mi hasznom van nekem az életből? Jobb, ha meghalok. Nem szenvedek és kész. Pedig fiatal volt. 17-18 éves.

– És Goldi nénit mi tartotta életben?

– Hát az, hogy fiatal vagyok, és még nem éltem, még szeretnék élni. És hátha élnek a szüleim. Mert nem biztos, hogy nem élnek... Pedig annyian haláloztak el, hogy mindennap jöttek, felrakták őket egy szekérre, ahogy az ölfát, úgy rakták a halottakat is egymásra... s úgy vitték a... oda... ahol végeztek a többiekkel... ahol elégették. (...) Aztán voltam ott benn, amikor már felszabadultam. És én is egyszer már ki voltam válogatva. Tudtam, hogy most már ez a vég, ha nem sikerül valahogy kimenekülni onnan, akkor biztosan én is bekerülök a krematóriumba. De úgy el voltál csüggedve, olyan fásult voltál, hogy már nem érdekelt. Ha meg kell halni, hát meg kell halni, az ember egy halállal úgymint tartozik. De nem hagytam el magamat. Kellett legyél erős, hogy mosakodjál, mert ha nem tisztálkodtál, akkor oda kerültél. Úgyhogy mi kimostuk a ruhánkat a vásrómba, ahol jött a víz, kaptunk egy darab szappant, olyan volt, mint a föld, és azzal kidörzsöltük, ahol nagyon piszkos volt, és újra felvettük...

Visszatérés

– Én a négy fal közé érkeztem. Azt hittem, hogy találok valakit itthon. De csak az üres konyhát a négy fallal, azt találtam.

– Nem költöztek be a helyükbe?

– Voltak. De mikor meghallották, hogy felszabadulunk és jövünk haza, mind elpucoltak. Üresen hagyták a lakást.

– Nem vittek el semmit?

– Hát, nem volt mit. Ami volt, ruhanemű, cipő, azt mind magunkkal vittük... Magamban voltam. Nem volt életben maradt lánytestvér, akivel összejöjnek, csak néhány szigeti ismerős és unokatestvér.

– Goldi néni érkezésekor már volt megint hitközség?

– Volt. Elszállásoltak minket. Akinek nem volt ruhaneműje, annak adtak. Biztosan szégyellték, hogy rongyosak, foltosak voltunk. (...) Itt, ebből a házból vittek el. Jól éltünk előtte. Volt két fejős tehenünk. És volt kert, abban nyári alma, *bátor* alma,⁵ jonatán. A kertünket elválasztotta a vasút. Túl is volt vagy öt fertály föld, és a vasút előtt is. A házzal együtt volt itt hét fertály, az összesen tizenkettő. A föld után éltünk. Heten voltunk testvérek, azokat mind öltöztetni, cipőt venni... Lehetőleg azoknak vettünk új cipőt, akik iskolába jártak. És nem volt szabad piszkosan vagy foltosan járni. Jóformán minden élelem megtermett, ami kell. Saját krumplink volt, paszuly, tök, csináltunk tökfőzeléket, befőztünk télire...

– És most? Kóser háztartást tetszik vezetni?

– Kóseret.

– Mosogatni is külön tetszik a tejest a húsostól?

– Régebben az is külön volt. A mosogatás is. Itt, ebben a szekrényben voltak a tejesek – a kredenc bal szárnyára mutat –, s ebben a húsosak.

⁵ Valószínűleg a batul almára érti, eredeti neve *bátul*, ami boglyafenéket jelent, pince híján ugyanis ide raktározták el őszi szüret után.

– És most?

– Most már nem – mondja Marika. – De, mondjuk, amiben főzöm a tejet, abban főzöm állandóan.

– És volt külön pészahi edény?

– Nem, de káseroltuk. Egy nagy kazán alatt raktunk tüzet, azt megtöltöttük vízzel, s amikor főtt a víz, beletettük a csuprokat, ami előzőleg ki volt szépen sűrölve, aztán előblítve, és ha betetted háromszor abba a vízbe, már tudtad használni Húsvétkor. Régen a húsvéti edény külön volt.

– Goldi néni, én tudom, hogy rettenetesen rosszul és keveset adtak enni a lágerben, és nem szívesen emlékszik vissza. De volt olyan, hogy beszélgettek a lányokkal az itthoni ízeikről?

– Hát mi mindig főztünk. Hogy mit ettünk otthon. Mit ennénk. Mert milyen az ember, amikor éhes! Csak az ételről beszél. Hogy mit kíván. És hát mit kíván? Bármit. Mindent. (...) Azt az éhséget nem lehet megmagyarázni. Azt csak az érti, aki benne volt. Ebbe az érzésbe csak az tudja beleképzelni magát, aki tudta, hogy mit jelent. A zsidónak van egy jó természete: hogy ő mindig remél. Az tartja benne az életet. Hátha a Jóisten jövőre segít. És akkor felszabadulunk. És akkor már csak jobb lesz. De már olyan nagyon jó nem lesz soha, mert a szülők már nincsenek. Egyedül kell fenntartani magadat. És nem tanultál szakmát. És miből fogsz megélni. (...) Ha volt egy kis kert, megművelted, volt már saját krumplid, kukoricád, hagyma, fokhagyma... ami kell a házba. Akkor már jobban érezted magad. És összekerültél valakivel, akivel talált a szó, és akkor együtt maradt a férfi és a nő.

– Goldi néni mit csinált, miután visszajött és férjhez ment?

– Csak a házimunkával foglalkoztam. És a kertben dolgoztam.

Apránként felenged a hangulat. Hangjába visszaköltözik a huncutság, fennhagyja a szavak végét, mintha kérdezne. Meg kellett várnom, hogy visszakanyarodjunk ide. Hogy legalább a magam megnyugvására azt mondhassam: jó hangulatban zárjuk le. Ők ketten elheccelődnek még, megbeszéljük, hogy legközelebb majd megtanít igazi csólentet főzni.

Csólent

Ősszel, Ros Hasana előtt néhány nappal épp a folytatást tervezem, amikor valamelyik román portál megírja, hogy Johnny meghalt. A hír letaglóz. Mekkora tudás vész kárba a korai halállal, gondolom. Bekéredzkedem a hitközségre a Ros Hasanai főzésre, megveszem a Dohány utcai kóser boltban a két fagyasztott, nagyobbacska marhaszegyet Goldi néni csólentjéhez.

Az udvarban a fehér kakasok még nagyobbak lettek, Marika a kapuban vár.

– Nagyon felbolygattam múltkor Goldi nénit? - kérdezem

– Igen. Sírt. Három napig nem akart enni és sírt. Eszibe jutott minden, és folyton azt hajtogatta, hogy jobb volt neki a lágerben, mert ottan voltak neki egy csomóan. Hiába mondtam, hogy mama, de hát nem volt jó, ottan kínoztak téged. Igen, de legalább nem voltam egyedül, mondta.

Innen nehéz indítani, de belépek a konyhába és Goldi néni nyakába borulok:

– Én úgy hallottam, és úgy beszéltek a múltkor is, hogy Goldi néni csólentje messzi földön híres.

– Igen – mondja Goldi néni, és a hangja felível, csibészesen. – Nagyon jó csólentet tudok csinálni, az biztos.

– Hát, én hoztam hozzá itt mindenfélét, például kóser marhaszegyet.

– Az jó lesz, majd én dirigálok neked, és te szépen megfőzöd.

– Nem dirigálsz, hanem kiszállsz az ágyból, s teszed bele a fűszereket, meg mindent, ami kell – mondja Marika.

Mielőtt hozzálátnánk, Marika előkapja a kredencből a banánzöld színváltós rúzszt, vastagon bekeni Goldi néni ajkait, egy-egy pötttyöt is elsatíroz az orcáján, és megfésüli.

– Nem jött Bözsike, a fodrászom – mondja Goldi néni bocsánatkérően, végigsimítva a haján.

Közben Marika megigazítja a türkiz garbóját és elrendezgeti a Dávid-csillagot a nyakában. Kamerán keresztül nézem a készülődést, megilletődöm ennyi intimitástól, most először érzem, hogy elfogadtak, befogadtak. A múltkori találkozás sokat tanított magamról is. Most már tudnám, hogyan kezeljem egy kilencvenegy éves asszony emlékeit, mikor hagyjam őt engedni a vágybeszéd kísértésének, hadd higgye egy pillanatra, hogy a lágerben „nem csúfságotlak”, hadd merítsen erőt a következő emlékhöz.

– Na, adjam a hagymát? Pucolod? Majd meglássa, milyen szépen pucolja Mamuka. Legalább dolgozik egy kicsit. Olyan szép apróra vágja.

– Igen, adhatod! Van, aki táblán vágja, én a kezemben. Megpucolod, látod, de a szárát megtartod, mert a szárától fogod.

Fogja a hagymát, apró, alig pár milliméteres bemetszéseket vág rajta hosszában, aztán elfordítja, és keresztben kezdi szelni. Parányi hagymakockák hullanak a fazékba.

– És miket tetszik csinálni újévre?

– Róshásunákor? Megédesítjük az esztendőt. Mézzel. A családfő megkezd egy kalácsot. Abból a kalácsból mindenki kap egy szeletet. Abból a szeletből le-törsz egy darabkát, az asztal közepén van a méz, és bemártod a mézbe. Hogy olyan édes legyen az egész étved, amilyen édes az a méz. De nem kötelező csak őszi ünnepekkor. Lehet év közben is. Ha, mondjuk, vendéged jön, és azt akarod, hogy jól érezze magát, beinvitáld és adsz neki mézet.

– Na, nézze meg, milyen apróra vágta! Hát kinek van türelme ehhez?! – dohogja Marika elismerően, majd hozzáteszi: – Te, Mamuka, ne csináljunk egy kis hagymás tojást?

– De! Csináljunk!

Előkerül még két fej hagyma, Goldi néni pedig tovább aprít és beszél.

– Apa nagyon szerette a hagymás tojást. Úgyhogy nálunk minden gyerek megszokta. De hát milyen jó is! Nekem akkor finom, ha zsírral csinálom. A zsír az eredeti. A majorságszír. A zsidók, mit gondolsz, miért nem használnak disznót? Mert ottan, ahonnan a zsidók jönnek, ottan csak melegek vannak. És a zsír felolvad. És a disznózsír, ha felolvad, nem jó. Az emberek megbetegednek. De a majorságszírtól nem.

– És hány évesen csinálta Goldi néni az első csólentjét?

– Hát én már elég koros voltam, de a háború előtt láttam, hogy csinálják.

Úgyhogy akkor is meg tudtam csinálni, mikor már senki nem volt mellettem. Mert az a lényeg, hogy lássa az ember, hogy készül. Most már te láttad. Nagyon helyes. Úgyhogy most már meg is fogod tudni csinálni.

Fő a csólent, megtanulok még néhány receptet. A false fist például. Marika meg zsémbel közben:

– Csináld már azt a hagymástoját, ennék egy szelet kenyeret, korog a belem!

Goldi néni felnevet:

– Nem hagyja az embert élni, mert ő éhes. Hát egyél valami mást!

– Nekem ne dirigálj! Egész nap nem eszek semmit, jövök ide, csinállok ezt, csinállok azt, adok neked ezt, adok neked azt, de neked nem kell semmi. Aztán óránként éhes vagy, dirigálsz és ugráltatsz, én meg éhes maradok, megdühödök, kiabálok. Így élünk mi – teszi még hozzá és elneveti magát.

A konyhában egész jó illat van már, ez ismét előhozza az emlékeket.

– Csak addig kellesz a férfiaknak – kesereg Goldi néni –, amíg elvesznek mindent, utána úgymint találnak valami ürügyet, hogy odébb álljanak. Voltam én már zsákban is, tarisznyában is, jobb így egyedül. Pedig jóképű ember volt a férjem, azért mentem hozzá. Egy-két évig jó volt. Aztán kellett neki más. Megunt engem. A férfiakat csak az érdekli, hogy befészkeljék magukat, s aztán nekik jó legyen. Itt minden az enyém volt. A ház is. Itt volt a gettó is. Négy család laktunk idebenn. (...) A szüleim szerelemházasságban éltek. Egy esküvőn ismerkedtek össze, úgy magyarázta apa nekem. Anya nagyon szép lány volt, de nem tudott táncolni. És apa felkérte őt. Mert apa nagyon jól táncolt. Órákat is adott fiataloknak. Jártak együtt, kétszer-háromszor hazakísérte, de anya hiába hívta be, apa szégyellte magát. Aztán mikor harmadszor hazakísérte, apa azt mondta: Tudod mit? Bemegyek. Ha megfelelek a szülőknek, jó, ha nem, úgymint jó. Erre anya azt válaszolta: Az én szüleimnek csak úgy felelsz meg, ha én megmondom, hogy tetszel nekem. Ha nem tetszel nekem, az én szüleim nem kényszerítenek. Anya mindig azt mondta nekem: Én elvettem magamnak azt, akit szerettem. Te is azt fogod elvenni, aki neked kell. Ajánlva nekünk nem kell parti. Ilyen szülők voltak az enyéme. Anyuci csak attól féltett, hogy nagy a szám. Azt mondta: Ki lesz az a szerencsétlen, aki téged elvesz? Mindenesetre, ha a nagy száddal együtt elvesz valaki, az téged nagyon kell, hogy szeressen. De anyukával és apukával én nem voltam szemtelen. Velük nagyon hízog voltam. Alig vártam a péntek estéket, mert olyankor mindig apa mellett vagy apa térdén ültem. Apa térdén mindig a kicsik ültek. Rifke és én. Nagyon szerettem a péntek estéket. Olyankor mindig énekeltünk.

Aztán a gyertya bencsolásáról kezd mesélni. Az elsőről, amikor férjhez ment. Megkérem, mutassa meg nekem.

– Hát felteszel egy kendőt a fejedre, mert kendő nélkül nem állunk a gyertyák elé. Meggyújtod a gyertyát, majd kétszer-háromszor így csinálsz a kezeddal magad felé, és elmondod az áldást.

Elmondja jiddisül az áldást, majd megkérdezi, értettem-e. Megrázom a fejem.

– Hát arra kértem áldást, hogy százhusz évig éljek az urammal boldogan.

Egyik emlék a másikba kapaszkodva, hol komoran, hol derűsen kéredzkedik elő. Megterítünk, tálalunk, csendben eszünk. Aztán elköszönök tőlük, végigsétálok az utcán, lefordulok, elhaladok Elie Wiesel háza előtt, a szefárd zsinagóga előtt. Johnnyt, míg a csólent megfőtt, eltemették. Másnap lesz a főzés Ros Hasanára a hitközségben.

MAGYARÁZATOK AZ OMERTÁHOZ

Ha olvasói hosszabb idő után visszagondolnak majd az *Omertára*, Tompa Andrea regényére, azt hiszem, először a benne megszólaló hangokra fognak emlékezni, négy nagy szólama közül legalábbis háromnak, a női szólalomoknak lendületes, erős sodrású, többféle árnyalatú nyelvére. Nem önmagában a nyelvjárási kifejezőképesség teszi különössé e hangokat; úgy emlékszem, annak idején Csalog Zsolt *Parasztregénye* például, hasonló nyelvjárási beszélővel, egyhangúbb alkotást eredményezett, amely nem nyelvi teljesítménye miatt vált jelentőssé, hanem egy megismerhetővé tett emberi életmód miatt. Az *Omerta* szólamai változatosabbak; Kali, a széki paraszttasszony eleve színváltó, hol komoly, hol csalafinta beszédébe minduntalan népmesék ékelődnek; Annuska, a kolozsvári földészlány hangja sokféle hangszínt foglal magában a panaszkodástól a fohászig, a rimánkodástól az átkozódásig; Eleonóra nővér beszédét pedig a keresztény vallás nyelvezete szövi át. Talán azért is lendületesebb a nyelvük, mint a *Parasztregény* idős visszaemlékező asszonyáé, mert ők cselekszenek vele, vagy cselekvésközelben szólalnak meg. A visszatekintésnek statikusabb, kiszámíthatóbb a nyelve, mint a jelennel érintkező időnek.

Az *Omertának* volt kritikusa, aki soknak is találta a nyelvi sodrását. Sántha József ezt írta a *Magyar Narancs*ban, a mű címadását bírálva: „A román cím és a magyar alcím [Hallgatások könyve] igencsak megtévesztő: nagyon is beszédes, vallomásos könyv ez. Az olvasó, hirtelen csöppelve ebbe az időben és térben kissé távoli világba, szinte fuldokol a nyelv szokatlan és szabálytalan hullámzásában, és bizony néha kifejezetten fásasztónak találja a hatszáz oldalon burjánzó nyelvi ékességet.”¹ Az alcím valóban megtévesztő, s a mű némely kritikusat – akik egyből arról kezdtek értekezni, hogy milyen fontos kibeszélni a lelki és társadalmi problémákat, milyen nagy feladat a múltat bevallani, s más hasonló közhelyeket – alaposan félre is vezette. Volt olyan száz oldala e hatszáz oldalas könyvnek, amelyet én is fásasztónak találtam, ám éppen nem azokat az oldalakat, amelyek elömlik „a nyelv szokatlan és szabálytalan hullámzása”. Nekem a férfi szólalom háromszáz oldalával gyúlt meg a bajom, Vilmos, a kolozsvári autodidakta rózsanemesítő beszédével, amely – ellentétben a női szólalomokkal, különösen Kaliéval és Annuskáéval – felveszi magába nagy mennyiségben az ötvenes évekbeli kommunista zsargon, sajtónyelv, értelmiségi beszéd, a tudományos nyelv szociolektusait is, s elnehezül általuk.

Vilmos könyvében másként működik a nyelv, más történik vele, mint a három női könyvben. Pontosabban: a három női szólalom nyelvének nincs története, míg a férfi szólaloménak van. Háromszáz oldalán egyéni beszédét fokozatosan ellepi, magához hasonítja a hivatalos beszéd, abban az ütemben, ahogyan maga a szereplő a részévé, részesévé válik a kommunista rendszernek. Vilmos könyve részben azért jóval terjedelmesebb, mint Kali, Annuska vagy Eleonóra könyve, mert e nyelvi folyamatot is színre kell vinnie. A mű férfi szólama heterogénebb, mint az egységesebb női szólalomok; Vilmos beszédéből minduntalan kilógnak a hivatalos és értelmiségi eredetű szövegrészek, saját nyelve nem tudja magába olvasztani őket, ahogy Kalié magába olvasztja a népmese, Eleonóráé a keresztény vallás beszédét. Vilmos monológja idegen anyagokat hordoz, amelyek idegenek maradnak a beszédében még akkor is, amikor ő maga már beépült a rendszerbe. Az ötvenes

¹ Sántha József: Szövegcsunami, *Magyar Narancs*, 2017. 31. szám (08. 03.) magyarnarancs.hu/konyv/szovegcsunami-105651

évek diktatúrájának olykor erőszakos, olykor unalmas, olykor lelkes, olykor nevenséges hangjait az ő szólama közvetíti felénk, s e szólam talán csak azért tudja megőrizni viszonylagos önállóságát, mert egy monomániás emberé.

Mert nemcsak a hangok emlékeztetése az *Omertá*ban, hanem a karakterek is: a három, legnagyobb bajokat is túlélni, elviselni, megváltoztatni képes, erős nő, s a náluk gyarlóbb, mert önzőbb, a politikai rezsimbe belesodródó rögeszmés férfi. A szerző így beszélt erről egyik interjújában: „Engem egyszerre és ugyanakkora mértékben érdekel a belső és a külső ember, bár ezek nincsenek annyira szétválasztva... A belső embernek élete van, jelenléte, csörgedezik benne valami remény, olykor szenvedély, szeretet is talán. A külső ember, mivel ilyen rossz történelmi korokról és elnyomó rendszerekről írok, mindenféle nyomorúságnak van kitéve.”² Az *Omerta* a belső ember elsőbbségének a regénye. Talán választott formája is ebből következik: a négy én-elbeszélés egymás mellé helyezése, följük rendelt elbeszélői szólam nélkül. Ez a belső ember azonban nem pszichológiai embert jelent Tompa Andrea műve esetében, inkább jellemet. Én-elbeszélései nem nyúlnak le a tudattalanba, nem az én „éjszakai oldalát” tárják fel, nem elfojtott ösztönöket hoznak napvilágra, hanem egy-egy jellem összetettségét állítják elének. A külső ember: a jellem cselekvés közben.

A regény négy könyve egyben négy életformát is elének tár, rendkívüli kidolgozottsággal: tárgyi világukat, magatartásmintáikat, a tudást, amely létrehozta őket. A széki cseléd, a hóstáti parasztpolgár, a rózsanemesítő kertész, a ferences apáca egyéneken (Kalin, Vilmoson, Annuskán, Eleonórán) túlmutató, közösségi, hagyományozódó, félig-meddig öntudatlanul működő életformáit, amelyeket felszámol vagy teljesen átalakít a diktatúra. A négy szereplő-elbeszélő olyan nagy mértékben kötődik önnön életformájához, ami szokatlan a modern regényben. Az *Omerta* politikai regény is, s négy könyve más és más mutat meg a diktatúra következményeiből. Kali alig veszi észre, számára csak az uralom egy újabb alakzata. Vilmos számára lehetőség, lelkesítő, majd elkedvetlenítő közeg, amelybe beilleszkedik, amelyhez hozzáformálódik. Annuska története végére életformájának tönkretévőjeként szembesül vele. Eleonóra számára pedig ezen túl letartóztatást, börtönt is jelent. Az *Omerta* egyik nagy célja bizonyosan az volt, hogy megmutassa, milyen volt az élet a romániai kommunista diktatúrában. Többféle volt, attól függően, kinek az élete. A műcím, persze, világos beszéd: az *omertà* olaszul az alvilág, a bűnszövetkezet egyik fajtájára utal.

Három formaprobléma

(1) Egyes kritikusai belső monológoknak, mások vallomásnak, megint mások tudatfolyamnak nevezték a regény négy én-elbeszélését, s valóban nem könnyű megmondani, pontosan milyen forma is ez. Az bizonyos, hogy a szólamok nem visszatekintő elbeszélések, hanem majdhogynem egyidejűek az elbeszél cselekménnyel, azaz e szempontból a napló műfajára hasonlítanak. De nem naplók, mert nem strukturáltak, s mert élőbeszédszerűek, ezért én nem is nevezném belső monológoknak őket, épp ellenkezőleg: külső monológok. Tudatfolyamnak sem gondolnám őket, mert nem folyamatosak, hanem meg-megszakadók, olykor összefoglaló jellegűek, s ellenőrzöttek: a beszélők bizonyos dolgokat el akarnak mondani, más dolgokat nem. Az elbeszélés szituációját leginkább úgy lehetne elképzelni, hogy a szereplőknek volt egy-egy magnetofonja, amelyre időről időre rámondták naplószerűen az életüket. Csakhogy ez, mint valós helyzet, 1950-ben, elképzelhetetlen. Ám mindez, azt hiszem, nem okoz gondot az olvasónak, aki elfogadja a nem valószerűsíthető külső monológ-formát.

² Véletlen hősök. Juhász Tibor interjúja Tompa Andreával, *Kortárs Online*, 2017. 11. 06. (www.kortaronline.hu/aktual/irodalom-tompa-andrea-interju.html)

Inkább az a kérdés merülhet fel e forma kapcsán, hogy vajon illik-e a mű tárgyához? Hiszen egyrészt olyan korszakban járunk, amikor az emberek, ha lett volna magnetofonjuk, akkor se mondtak volna rá semmit (vagy csak alig valamit) az életükről, nehogy később felhasználják ellenük egy vallatás, per, szervezési kísérlet során. Másrészt olyan korszakban, olyan társadalmi csoportokban, amelyekben máshol húzódtak a szemérem, a szégyenkezés, a nyilvános és a titokban tartandó határai, mint a mai társadalmunkban. Nemigen hiszem, hogy lett volna széki cseléd, aki 1950-ben feljegyzi, milyen szexuális örömet élt át ifjúkori szeretőjével, s milyet nem él át mostani férjijával. Vagy lett volna hóstáti földéslány, aki részletesen beszámolt volna arról, mit érez testi értelemben, amikor a szeretője simogatja. Az énfeltárás olyan kulturális gyakorlatával, az őszinteség olyan nyelvvel ajándékozta meg a szerző a szereplőit (mértékkel, bölcsen), amelyekkel, azt hiszem, az 1950-es években, e társadalmi csoportokban nem rendelkezhetek valós emberek. Hát persze, hisz regényt olvasunk, nem dokumentumot!

(2) A mű alapvető szerkezeti aránytalanságáról, a második rész túlzott terjedelméről a három másik részhez képest, már esett szó. Azt feltételezem, hogy főként az eredeti írói célkitűzéshez, az erdélyi ötvenes évek megírásának tervéhez való ragaszkodás növesztette háromszáz oldalasra Vilmos könyvét. Mivel a három női szereplő-elbeszélő a politikai világ alatt él, az ő szövegeik nem tudhatták elmesélni a magyar kisebbség politikatörténetét – mindez a teher Vilmos könyvére hárult. S ez a könyv nem tudja elcipelni a túlzottan nagy terhet. „Én valahogy sose tudtam felfogni az újságot, az engemet sosem tudott érdekelni” – mondja magáról, még a negyvenes évek végén, Decsi Vilmos. Alkalmas lehet-e egy nem értelmiségi, a saját rózsanemesítő ambíciói világában élő szereplő szövege arra, hogy közvetítse az ötvenes évek erdélyi magyar politikatörténetét? Vilmos könyvébe bekerült a Magyar Autonóm Tartomány, a Bolyai Egyetem története, a kolozsvári 1956, Kádár 1958-as romániai látogatásának históriája, olykor kissé külsődlegesen (hisz egy kívülálló mondja el), olykor remek jelenetekben. Ám e történet éppúgy nem tud Vilmos történetévé válni, ahogyan a nyelvbe ékelődő hivatalos szociolektusok sem tudnak feloldódni benne.

A második rész nemcsak terjedelmében, de szerkezetében is eltér a másik három résztől. Tompa Andrea egyik könyvbemutatóján beszélt arról, hogy a regényírásra való felkészülés közben sok néprajzi kutatás során felvett életútinterjút olvasott, amelyekben „a férfiak élet-történetük elbeszélésekor leginkább sikereikre és önmegvalósításukra összpontosítanak”, míg a nők gyakran „a megélt fájdalmak mentén építik fel az önéletrajzukat”.³ E kettősség, amely az *Omertán* is nyomot hagyott, nemcsak a témájukat tekintve különíti el a férfi és női énelbeszéléseket, hanem műfaji szempontból is. Vilmos történetének másféle íve van, mint a nők alig mozduló vagy körkörös jellegű történetének. Az ő története a karrierregény 19. században kialakult mintázatát követi: a különc helyzetéből indul és a konformista helyzetébe érkezik, s a külső sikerességet úgy éri el, hogy közben belső kiüresedésen megy keresztül. Vilmos olyan ember, akinek minden sikerül, amibe belefog, miközben egyre kevesebbet érnek számára a sikerek: mintha csak *Az arany ember* első felét olvasnánk. A második rész mindenesetre azért is hosszabb, mert e karrierregény nagyobb terjedelmet igényel, mint a cselekmény szempontjából statikusabb női szövegek történetei.

A regény kritikai fogadtatásában Keresztesi József *Műút*-ban megjelent elemzése foglalkozott a leginvenciózusabban azzal, hogy Vilmos könyve voltaképpen művészregény is, hiszen a rózsanemesítés olyasféle tevékenység, mint a művészi alkotás: a valósággal dolgozik, de korábban nem létező, egyedül kíván létrehozni.⁴ Maga az író is beszélt erről interjúiban: „2013-ban művész-metaforaként találtam rá a rózsanemesítő történetére, elő-

³ Sánta Miriám tudósítása a regény kolozsvári bemutatójáról: www.helikon.ro/a-hallgasok-konyve-tompa-andrea-omerta-cimu-konyvenek-kolozsvari-bemutatojarol/

⁴ Keresztesi József: Az „Omerta” margójára, *Műút*, 2017062 (www.muut.hu/?p=26030)

szőr a szépségét láttam.”⁵ Vilmos „valódi művész, hiszen rózsákat alkot. Ezzel a csábítással nem nehéz azonosulnom...”⁶ Érdekes módon számomra olvasás közben alig tűnt fel a férfi történetének ez az értelme, talán mert a rózsanemesítést, s általában a micsurinizmust inkább a kommunista társadalomátalakítás allegóriájának érzékeltem. Az *Omerta* ezt a megoldást is felkínálja, például az akklimatizációról szóló fejtegetésekben (291.). „Mi változtatjuk meg itt az életet”, mondja a hideg égővre telepített gyümölcsfákról Vilmos, s ugyanezt mondták a kommunisták, akik hozzáláttak az embernek és környezetének radikális átalakításához. A rózsanemesítés, a kétféleképpen is értelmezhető *allegoria mixta* mintha hasonló hajtóerőtől fűtöttnek mutatná a művészi és a radikális társadalomátalakító ambíciót.

Nem a mű formaproblémái közé, de a Vilmos könyve értelmezéséhez tartozik a szereplők és valós modelljeiknek a kérdése. Több kritikában és több interjúban is szóba kerültek személyek és írásművek, akik és amelyek modellül szolgáltak a regény alakjaihoz, történeteikhez vagy nyelvezetéhez. Volt könyv, amelyet én is e célzások nyomán olvastam el. Diószegi Anna önéletrírásának⁷ a története és nyelve például rendkívül nagy mértékben alakult át, gazdagodott költői erővel, mire részleteiben megérkezett Annuska könyvébe – noha maga is érdekes olvasmány. Ugyanakkor nem biztos, hogy szerencsés még többet emlegetni e valós modelleket. Pécsi kritikusként nem lehet sok tudásom egy-egy hatvan évvel ezelőtti kolozsvári alakról, mégis úgy sejttem, félrevezető a regényalakok visszavezetése egykor élt emberekre. Emlékszem Tordai Zádor érdekes tanulmányára, amit Bodor Ádám *Sinistra körzetéről* írt, amelyben elbeszélte az író börtönből való szabadulásának a történetét.⁸ A rózsanemesítő Palocsay Rudolf volt a főszereplője az anekdotának, aki Állami Díja átvételét ahhoz kötötte, engedjék ki a börtönből a fiát és a barátait, így Bodort is. A valós ember, ebben az esetben legalábbis, másként cselekedett, mint a róla mintázott regényhős, Decsi Vilmos, aki szeretője testvérének a bebörtönzéséről elfelejtett érdeklődni is. Az *Omerta* regény, nem történelemírás.

(3) A mű harmadik formaproblémája a negyedik rész viszonya az előző három részhez. Kali, Vilmos és Annuska könyve ugyanis magánéleti háromszöveget rajzol ki, s olyasféle regényszerkezetre emlékeztet, mint amilyennel a magyar irodalomban például Márai Sándor *Béke Ithakában* című művében találkozhatunk: három beszélő mesél egymást követően ugyanarról a tárgyról, s noha a regényben előrehaladva egyre gyarapszik az olvasó tudása, azt is megtapasztalja, hogy a beszélők nem megbízhatók, másként értékelik az eseményeket, s olykor ugyanazt az eseményt másként adják elő, így hát mire az alkotás végére ér, egyszerre vált teljessé és kétségessé a tudása a háromszorosan elbeszélte tárgyról. Hasonlóan meséli el egy férfi és két nő érzelmi-teszt háromszög-történetét az *Omerta* első három része, s ha Kali, Vilmos és Annuska könyve mögött mégsem érezzük a Márai-regénnyel példázott viszonylagosító regényszerkezet artisztikumát, annak az az oka, hogy Vilmos könyve, mint írtam, többféle okból aránytalanul nagyra nőtt.

Eleonóra könyvének szinte semmi köze a másik három szereplő háromszögéhez, mintegy ráadásként, váratlanul érkezik, s úgy vélem, szinte teljesen megváltoztatja az egész regényt. Formaprobléma is ez, hiszen általa aszimmetrikussá lesz a szerkezet, s a mű addigi központi tárgya kicsúszik a regény peremére. „Bolond akarás a férfi bora, / a nő bora bús szerelme”, írta Babits Mihály, s ennek a jelígenek a jegyében íródott az *Omerta*

⁵ Mindig a hiányokból tudok elindulni. Marton Éva interjúja Tompa Andreával, *Revizor Online*, 2017. 09. 18. (www.revizoronline.com/hu/cikk/6752/beszelgrtrd-tompa-andreaval/)

⁶ Valaminek mindig ellent kell állni. Mészáros Gábor interjúja Tompa Andreával. *Litera*, 2017. 06. 10. (www.litera.hu/hirek/tompa-andrea-nem-az-en-tortenetem-mondom-el)

⁷ Diószegi Anna: *Életem története. Emlékek a kolozsvári Hóstatról*, Kriterion, Kolozsvár, 2002.

⁸ Tordai Zádor: A távcső művészete (*Sinistra körzet*), in: Scheibner Tamás – Vadera Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, L'Harmattan, Budapest, 2005. 64–65.

első három könyve. A negyedik könyvben azonban élénk lép az új szereplő, akire nem érvényes az addigi jelige. Ha a magánéleti történetet benn akarta volna tartani a szerző a műve középpontjában, negyedik beszélőnek Vilmos harmadik szeretőjét, M-nét választhatta volna. De nem választotta, s talán nem is választhatta, hiszen ő értelmiségi szereplőként megváltoztatta volna a regény nyelvi ökonómiáját: választékosabb szólama nyelvi normaként kezdett volna el viselkedni a többi megszólaló szólamához képest. Eleonóra szólama nyelvi értelembe illeszkedik a többiek beszédéhez, csak kiegészíti őket: a testvére, Annuska számára nem a nyelve idegen, hanem a gondolkodásmódja.

A negyedik könyv egyrészt az apácaközösség lefogásának, perének, bebörtönzésének, utólagos megfigyelésének történetével a politikai regény felé tolta el a mű egészét, mintegy bemutatva Vilmos karrierjének az ellentörténetét, másrészt megváltoztatta a mű addigi tétjeit: a magánéleti érzelmek és a közéleti tisztesség tétjei mellé az élet vallási tétjét állítva. Megjelent egy szereplő, aki Istennek tetsző életet kíván élni, s akinek egységet mutat a gondolkodása és a cselekedetei. Tompa Andrea több interjúban is beszélt arról, hogy Eleonóra megalkotása volt a legnagyobb írói kihívás számára a regényírás során: „A kihívás vele kapcsolatban az volt, hogy meg lehet-e írni ma azt, hogy valaki keresztény”.⁹ Máshol így fogalmazott: „valódi nagy provokáció, hogy a keresztény hitet mélyen megélő hősről írjak”.¹⁰ S milyen szelíd provokáció is ez, hiszen e ferences apáca derűs, a kicsiny dolgok szeretetere épülő, segítő életet szeretne élni, Lisieux-i Teréznek – a virágárusok és virágkertészek védőszentjének, a rózsacsodák szentjének – a „kis útján” járva. Azaz épp az ellenkezőjére törekszik, épp az ellenkező módon, mint Vilmos – mint a művészi akarat, mint a társadalomátalakító akarat.

Játék és valóság

Sipos Balázs a *Revizoron* közzétett figyelemre méltó bírálatának elején a következőképpen vázolta fel Tompa Andrea regényének a kortárs magyar irodalmi kontextusát: „A magyar próza utóbbi évtizedében lezajlott egy csendes forradalom, egy kisebbfajta fordulat. Majdhogynem közmegegyezéssé vált, hogy az irodalomnak *feladata* van, nevezetesen, hogy történeti-szociológiai vizsgálódásokat folytasson, hogy a tudományos (túlontúl objektív) és politikai (túlontúl érdekezérelt) társadalomszemlélettel szemben afféle »ellendiskurzust« kínáljon, amely feltárja és az olvasók elé bocsátja a történelemkönyvekből, szociológiai munkákból, kortárs újságcikkekből stb. kivehetetlen, kimaradt, elhallgat(tat)ott »múltat«, »sorsoakat«, »valóságot« – mindazt az »egyénit«, amit a társadalom szabályozott monitorozására alapított reál- és humántudományok képtelenek láttatni. Az elhallgat(tat)ott társadalmi csoportok megszólaltatását, traumáik feldolgozását, valamiféle autentikus valóság rögzítését célul kitűző dokumentarista irodalom jellemzője, hogy szükségképp leértékeli a szerző személyét, korlátozza az irodalmi alkotás *műalkotás*-jellegét, visszavonja az irodalom (a »haladó modernitás« irodalma számára elsődleges) produktív, *teremtő* jellegét.”¹¹

E „kisebbfajta fordulatról” én magam is írtam korábban (részletesen *Várakozás a realizmusra* című cikkemben).¹² Azt nem tudom, nem jelent-e nagyobb fajta fordulatot a kortárs irodalomban, hogy egyre több alkotás jelenik meg, amely popkulturális alapokra épül, s

⁹ A hallgatás mindig akkor a legérdekesebb, amikor megtörik. Rostás Eni interjúja Tompa Andrea-val, *KönyvesBlog*, 2017. 05. 27. (http://konyves.blog.hu/2017/05/27/tompa_andrea_a_hallgatas_mindig_akkor_a_legerdekesebb_amikor_megtorik_104)

¹⁰ Valaminek mindig ellent kell állni. Mészáros Gábor interjúja Tompa Andrea-val, i. m.

¹¹ Sipos Balázs: Gátá, *Revizor Online*, 2017. 09. 15. (www.revizoronline.com/hu/cikk/6799/tompa-andrea-omerta/)

¹² Takáts József: *Várakozás a realizmusra*, *Élet és Irodalom*, LX. évfolyam, 4. szám, 2016. január 29.

élvezetük, megértésük és értékelésük e kontextus nélkül esendőnek bizonyulhat. De most nem ez a témánk. Egyetértek Sipos Balázs leírásával, legfeljebb a „majdhogynem közmegegyezéssé vált” kitételhez tenném hozzá, hogy én félig-meddig kívül állok e konszenzuson. Mint ahogy, azt hiszem, félig-meddig kívül áll rajta az *Omerta* is. Olyan alkotás ugyan, amilyenként a fenti bekezdés jellemezte a „csöndes forradalom” realista irodalmát, de nem csak olyan. Viszonylagosító szerkezete nemigen teszi lehetővé „valamiféle autentikus valóság rögzítését”. E szerkezet éppúgy a mű megalkotott voltát hangsúlyozza, mint beszélésének fentebb taglalt formája, amelyet valószerű szituációban nem tudunk elképzelni, csakis irodalmi alkotásban.

Kali könyvét átjárja a népmese „logikája” (Kárpáti Péter kiváló drámájára, a *Pájkás Jánosra* emlékeztető módon), Annuska könyve hosszan idézi halott anyjával, később kedvenc lovával való beszélgetéseit. Az utóbbi esetben éppúgy megvalósul a természetes, hétköznapi dolgok és a természetfölöttiek ontológiai egységének kívánalma, mint általában a mesékben. Az író *Így írtam az Omertát* című esszéjében arról is beszélt, hogy eredetileg szeretett volna ötödik könyvet is csatolni a megjelent négyhez, amelyben Annuska lova lett volna a beszélő, csak ezt nem sikerült megírnia.¹³ E tervezett ötödik rész, a „Puju könyve” már-már Tamási Áron játékos-mitikus prózáját idézi fel, a *Jégtörő Mátyást* és társait. E kis fejezetnek azért adtam a „Játék és valóság” címet, hogy megidézzem vele Sötér István nagyszerű 1946-os esszéjét, amelyben olyan prózaírás mellett tette le a voksát, amely „beleötvözi” a valóságon túlit a valóságba, az irrealitást a realitásba.¹⁴ Erre tett kísérletet Annuska könyve, valamelyest Kali könyve is, s a szememben e játékos gesztus az *Omertának* a legfőbb hozzájárulása a mai „dokumentarista irodalom” gyakorlatához.

A sokrétű ember

Az *Omerta* azonban nem a témái, nem a formája, még csak nem is a nyelve miatt számít rendhagyó alkotásnak a kortárs magyar irodalomban, hanem az emberképe miatt. Olyan irodalomban jelent meg, amelynek az utóbbi időben a legjelentősebb írói, Esterházy Péter kivételével, eleve tragikusnak vagy eleve értelmetlennek, vagy eleve kisszerűnek láttatták az emberi létezését, önnön testébe, ösztöneibe, érzeteibe vagy önnön érdekeibe, önzésébe, gondolataiba zárt lénynek az embert. Nagyszerű művek íródtak magyarul, amelyek „fő tendenciája annak a meggyőződésnek a demonstrálása, hogy utópia hinni az emberek jóságában, beleértve önmagunkat is”;¹⁵ amelyekben „a szerelemnek, a barátságnak, a szeretetnek és a szolidaritásnak a történetei vagy a peremre szorulnak..., vagy a regény centrifugális ereje kiveti őket magából”.¹⁶ Az *Omerta* írója más úton jár. Sokfélének és sokrétűnek mutatja az embert. Regényében talán nincs barátság, vitatható, nehezen megítélhető, van-e szerelem, de biztosan van benne jóság, testvéri szeretet, van benne szolidaritás. S a regényvégi lenyűgöző jelenetsort, a börtönviselt apácák Mátyás király szobra előtti találkozásainak a leírását olvasva, látva örömeiket, hallgatva lekopogott morzejeleiket és kacagásukat, azt kellett gondolnom, hiába tanultam meg kiváló alkotások sorából az ellenkezőjét, hogy az ember mégiscsak csodálatos lény.

¹³ Tompa Andrea: *Így írtam az Omertát*, *Jelenkor*, 2017/7–8, 819.

¹⁴ Sötér István: *Játék és valóság. Tanulmányok*, Hungária, Budapest, 1946, 21.

¹⁵ Györfly Miklós: Spiró György: Álmodtam neked, in: *Uő.: Új magyar prózaszemle*, *Jelenkor*, Pécs, 1992, 121.

¹⁶ Radnóti Sándor szavai a *Párhuzamos történetekről: Kiállni a szelek mérgét*, in: *Uő.: Az Egy és a Sok. Bírálatok és méltatások*, *Jelenkor*, Pécs, 2010, 102.

VOLT EGYSZER EGY BUDAPEST

Százéves Szép Ernő Lila ákácá

A *Lila ákác* a tizenkilencedik század végének, huszadik század elejének új prózapoétikai kísérletei sorába tartozik. Abba a sorba, mely az esszé és a regényesség egybeolvasztásával, a prózavers és a regény elemeinek a vegyítésével, a történet háttérbe szorításával, a hangulatok lírai, impresszionista ábrázolásával próbált meg újfajta, a nagyvárosi létezéshez szorosan kötődő életérzést kifejezni. Egész sor regény született ezen törekvések szellemében, például Molnár Ferenc *Éhes városa* (1901), Krúdy – Szép által lelkesen üdvözölt – Szindbád-történetei vagy *A vörös postakocsi* (1913), továbbá Kóbor Tamás, Bródy Sándor, Schöpflin Aladár, Harsányi Zsolt néhány műve is ebbe a vonulatba tartozik. Rajtuk kívül Flaubert-nek volt még nagy hatása a regény születésére, egészen pontosan *Az érzelmek iskolájának*, melyet Szép 1911-ben olvasott, s a következőket írta róla a naplójában: „Vagy nem kellett volna elolvasni, vagy nekem kellett volna megírni... Ezután a könyv után megdőglött minden illúzió.”¹ Flaubert regénye ugyanis – amellet, hogy pontos és kiábrándító képet ad kora társadalmáról – éppen annak a története, hogyan váltja föl a fiatalkori álmokat és szenvedélyeket a mélabú és enerváltság.

Szép Ernőt már régóta foglalkoztatta egy nagyobb lélegzetű mű megírása, ahogyan ez egy 1910-ben Hatvany Lajosnak írt leveléből is kiderül. Ebben afelől tudósít, hogy egy-két hétre elutazik Moszkvába, ott fog belekezdeni a regénybe, s reményei szerint tisztes előleget kap majd a *Nyugattól*. A moszkvai útnak azért is van különös jelentősége a regény keletkezése szempontjából, mert Szép egy régi szerelmét látogatta meg ott, aki a regénybeli Tóth Mancsi figurájának az előképeként azonosítható. Pár évre rá valóban elkészült a *Lila ákác*, és a korabeli szokásoknak megfelelően folytatásokban jelent meg először 1917 decemberétől 1918 márciusáig a *Pesti Napló*ban, majd az Athenaeum adta ki kötetben 1919-ben.

A regény fogadtatása igen kedvező volt, 1920-ban már harmadjára adták ki, és 1921-ben már elkészült a *Lila ákác* című színmű is, melynek 1923-as bemutatója zajos sikert aratott, s a darab a mai napig rendszeresen felbukkan a színházak repertoárjában. 1934-ben pedig moziba került a regény első filmváltozata is, Székely István rendezésében, parádés szereposztással, majd 1972-ben a második, szintén Székely rendezésében, s szintén a kor legjobb színészeit felvonultatva – igaz, mind a darabban, mind a filmben kevés maradt meg az eredeti szövegből. A *Lila ákác* Szép Ernő legnépszerűbb és legismertebb műve, noha emellett még számos verset, regényt, színházi darabot, novellát írt, egy memoárt a vészkorszak idejéről (*Emberszag*), valamint újságírói munkássága is jelentős. Mindezzel együtt azonban mégis azok közé a szerzők közé tartozik, akikkel keveset foglalkozott az irodalomtörténet, s ebben nagy szerepet játszott a Kádár-kor hivatalos irodalomfelfogása, noha Réz Pál több kötetet is kiadott az életműből. Recepciója tehát viszonylag gyér, ám manapság kezdik újra felfedezni, ebben pedig nagy szerepe van többek között Tandori Dezső 2008-ban kiadott és kommentárokkal ellátott válogatásának is Szép Ernő műveiből.

¹ Idézi: Vida Lajos: *Szép Ernő élet- és pályarajza*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 103.

A *Lila ákác* története nem túl bonyolult. A főhős, egy Béla nevű, huszonhat éves, banktisztviselő fiatalember megismerkedik a Ligetben egy fiatal lánnyal, és addig incselkedik vele, míg – a lány tiltakozása ellenére – megcsókolja. Aztán még sétálgatnak a Ligetben, a fiú szakít neki egy virágot, egy lila akácot, majd elválnak, anélkül, hogy bármit is megbeszéltek volna. Az olvasó ezek után minden bizonnyal arra kíváncsi, hogyan folytatódik ez a történet, ám innen sok oldalon keresztül egy másik szerelem leírása következik. Pontosabban, nem is igazán szerelem ez, inkább a szerelem imitálása, akarása, melyet Béla a vele egykorú, férjes asszony iránt próbál érezni. Ahogyan magában morfondírozik: „Mondd, voltál már szerelmes? Ha engem kérdezel, én nem tudok neked igazán felelni. Én azt hittem akkor, hogy szeretek egy nőt. Egy privátot. Egy úriasszonyt, amelyet mindig képzeltem. Most úgy látom, hogy csak akartam szeretni. [...] Forszíroztam magamban, hogy szenvedjek a nőért.” (31.)²

A forszírozás sikerrel járt – de csak az –, Béla ugyanis hónapokon keresztül epekedett „szerelméért”, akit legtöbbször csak úgy emleget, hogy „a nő”, vagy pedig „Bizonyosné”. Hamar kiderül, hogy a ligetbeli lánnyal szemben tanúsított fölénye nyomban elpárolog, ha népszerű társasági nővel kerül szembe, és nem tudja felvenni a versenyt azokkal az aranyifjakkal, akik hozzá hasonlóan körülöngják az asszonyt. Egyszerre küzd azért, hogy szerelmet tudjon végre érezni, s azért, hogy meghódítsa az asszonyt. Meg akarja tanulni a szerelmet, az érzést és a technikát egyaránt: „füleltem és tanulni akartam, hogy tudjak majd stílust, taktikát, szavakat, mindent, ha komoly lesz a nővel a dolog!” (72.). Ki akarja jární az „érzelmek iskoláját”, s úgy hiszi, ehhez arra van szüksége, hogy meghódítson egy nagyvilági, férjes asszonyt. Látja ugyan, hogy mennyi semmirekellő, üres figura veszi körül, udvarol neki, s milyen buta barátnői vannak (Pörgettyűné, Érdekesné, Mindegyné, Feltűnésiné – figyelemreméltó beszélő nevek), és ő maga is milyen léha életet él – mindez azonban még jó darabig nem tántorítja el kitűzött céljától, melyhez makacsul ragaszkodik.

A Ligetben megcsókolt lánnyal a Casinóban találkozik ismét. Nem ismeri meg rögtön, a lány a térdéhez löki a retiküljét, és annyit mond, hogy „lila akác”. Béla erről már rögtön tudja, hogy miről-kiről van szó, s beszélget is vele kicsit, majd ott hagyja. Csakhogy legközelebb is találkozik vele, és lassan pajtási viszonyba kerülnek egymással. A lányt Mancinak hívják, alig tizenhét éves, a férfi észre is vette, hogy a ligetbeli találkozás óta még nőtt is fél fejjel. Manci hamar karriert csinál a Casinóban: táncol, saját száma lesz, egyre népszerűbb, egyre többet keres. Túl sok választása a hozzá hasonló fiatal lányoknak nem volt, ha érvényesülni akartak: valamelyik mulatóban félvilági nővé váltak, s abban reménykedtek, hogy a horgukra akad egy vagy több gazdag férfi, aki kitarítja őket – mint a kor legendás dámáját, Málnás Elzát. Bélához hasonlóan azonban Manci is képes volt távolságot tartani az őt körülvevő világtól, és reflektálni saját magára, saját életformájára is. Nem adta be a derekát, hiába ígért neki sok pénzt egy férfi, és a nevét sem volt hajlandó megváltoztatni valamilyen jól hangzó „művésznévre”, ami egyébként szokás volt az éjszakai életben. Próbálta megőrizni józanságát, távolságtartását, noha egyre népszerűbb lett.

A két ember között lassan baráti-pajtási viszony alakul ki, noha Béla kicsit lekezelő, fölényes vele szemben, és eszközként használja: „Ez a lány itt jó lesz spanyolfalnak Bizonyosné elé, nem fogják meglátni tőle!” (164.). A két nő ellenpólusa egymásnak Béla érzelmi életében, de valamelyest mégis kiegészítik egymást, amit az az írói fogás is jelez, hogy mindkettőt Margitnak hívják. Bizonyosné elismert nagyvilági nő, Manci szegény proletárlány, aki az éjszakai életben csinálja meg a szerencsését. Bizonyosné egy idő után maga is egyértelműen jelzi Bélának, hogy ő is érdeklődik iránta, ám a férfi nehezen érti meg, mit jelentenek azok a finom nyomások a lábán az asztal alatt. S amikor végre sikerül-

² A hivatkozások itt és a továbbiakban ennek a kiadásnak az oldalszámaira utalnak: Szép Ernő, *Lila ákác – Ádámcsutka*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967.

ne meghódítani a nőt, akkor hirtelen kiábrándul belőle, hiszen egy csapásra átlátja, milyen hamis és üres életet él. Pár napig nem is megy a Casinóba, boldogtalan, és öngyilkosságot forgat a fejében, de „egyszerűen lusta vagyok egyet rántani a ravaszon. [...] Aztán elfáradt a karom, és leengedtem a revolvért.” (189-90.) Egyre több időt tölt Mancival, aki szórakoztatja, társaságul szolgál számára, de mégsem veszi teljesen komolyan. Aztán május elsején valahogyan úgy alakulnak a dolgok, hogy egymáséi lesznek, sőt, akkor derül ki a lányról az is, hogy még szűz volt. A lány két hétre rá eltűnik a Casinóból, és csak másfél év múlva érkezik tőle üzenet Oroszországból. A regényben tehát nem történik túl sok minden, a szerelem nemhogy be nem teljesedik, hanem inkább elhal. Béla nem tanul meg szeretni, nem tanul meg nagyvilági módon bánni a nőekkel, hódítani és udvarolni, s nem tanul meg érezni sem, ám közben minden illúzióját el is veszítette. Boldogtalan, üresnek és céltalannak találja az életét, sodródik – és ebben a sodródásban megmutatkozik a regény voltaképpeni főszereplője: Budapest.

A nagyváros regénye ez; a háború előtti utolsó évek Budapestjének a regénye. Ahogyan egyik első recenzense, Déry Tibor írta: „A regény lokális értékei tökéletesek. Tökéletes, s szinte döbbenetesen élethű a milió, tökéletes az élő, az utcáról a könyv lapjaira átsétált alakok külső élete, tökéletes a pesti gondolkodás s dialektikus összeolvadása, sehol egy hazug vagy hamis hang sem fájdtja fülünket. S mint a lencse a napsugarakat, úgy gyűjti össze, úgy sűríti erősebb fénybe a lokális tárgy és forma az egyetemleges emberi vágyakat.”³ Béla azokat a helyeket járja végig a városban, ahol jellemzően megfordul egy hozzá hasonló, nem túl gazdag, ám mégis tehetős fiatalember. A történet a Ligetben kezdődik; a frissen megismerkedett pár a Stefánián sétál; Béla rendszeresen látogatja a korabeli társasági élet fő színhelyeit: a Duna-korzót, a Gerbaud-t, színházakat, kártyatermeket, koncerteket, vendéglőket, s az éjszakai élet egyik központját: a Casinót.

S nem csupán ikonikus helyszíneket mutat be a regény, hanem a pesti, polgári és éjszakai élet tipikus figuráit. A bonyolult lélekábrázolás ugyan hiányzik, ám a narrátor pár jellegzetes vonással hiteles karaktereket teremt. Nem véletlen, hogy Bizonyosné s barátnőit gúnyneveken emlegeti a narrátor, ezzel is érzékeltetve ennek a társasági rétegnek a neveltségét, ám azokról az alakokról sincs jobb véleménye, akiket a saját nevükön emleget ugyan, de ők is ehhez a léha társasághoz tartoznak. Sokkal többre tartja az éjszakai élet jellegzetes figuráit, akikkel a Casinóban találkozik nap mint nap: az állandó epozsi jelzővel csak „a jó Zsantiként” emlegetett üzletvezetőt, vagy „a szép Lezsit”, a balettmestert. Ott vannak továbbá a fennhéjázó „művészneveket” viselő lányok: Rozy Rozinda, La belle Tusnády, Elly Relly. Tanulságos a viszony a „lányok” és a jó társaságbeli úriasszonyok által viselt nevek között: míg az előzőek a külföldies hangzású, egzotikus nevekkal akartak figyelmet kelteni és kifejezni elkülönülésüket a józan, polgári világtól, addig az utóbbiak rendes, hivatalos neve éppen ennek a világnak a neveltségét, korlátoltságát, képmutatását fejezi ki. Béla otthonosan mozog a Casinóban, ismer mindenkit és mindenkiről van pár szava: a gazdag urakról, a mulató festőkről, a lányokról, a virágáros néniről, Gül mamáról.

De tudja azt is, hogy ez az élet nem a „rendes élet”, hanem egyfajta ellenvilág, fordított világ: „Az emberek nappalt akartak élni, s éjszakát csinálnak inkább maguknak...[...] mindez más, mint az élet, és ezek a nők is másért jöttek ide, mint a rendes sors...” (117.) Ő maga egyaránt otthon van a „rendes életben” és az éjszakai életben, a jó családból való, társaságbeli emberek között és a mulatók világában, és egyértelműen az utóbbit érzi hitelesebbnek, minden mesterkéltége ellenére. Itt a lányok gazdag férfiakból élnek, festik magukat és álneveket viselnek, ám manírjaik és allűrjeik dacára is őszintébb, tisztább milőt jelentenek Béla számára, mint a Bizonyosnék és Pörgettyűnék világa. A lányok számá-

³ Déry Tibor: Szép Ernő: Lila Ákác, *Nyugat*, 1919/3, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (a letöltés ideje: 2017. április 22.)

ra az élet és a halál nem sokat jelent, Mancsi már első találkozásuk során elmondta Bélának, hogy meg akar halni. Az öngyilkosság valóságos divat, amit előbb-utóbb minden lány kipróbál, és valóságos rituáléja van, a halált okozó szerekről pedig úgy csevegnek, mintha csak receptekről volna szó. A lányok egyik percben még zokognak a megmentett öngyilkosjelölt kórházi ágyánál, a másik percben pedig már nevetnek; nem komoly semmi sem, minden csak játék, látszat, túlzásba vitt dráma, elnagyolt, ripacs gesztusokkal előadva.

A városról és annak a főhős számára fontos szerepet játszó lakóiról festett kép nosztalgikus, hiszen egy már letűnt kort idéz fel: a háború előtti Budapestet. Ábrázolásmódja impresszionista: külső és belső hangulatokat, érzelmeket, benyomásokat ír le, és a narrátor ugyanolyan figyelemmel és pontossággal ragadja meg Béla lelki életének történéseit, mint a főváros mindennapi életének egy-egy jelenetét. Ismét Déryt idézve: „Szép Ernő művészete s művészetének technikája: a szónak legnemesebb s legtisztább értelmében vett impresszionizmus. [...] Impresszionizmusa tökéletesen egységes, egységes gondolatban, hangulatban – úgy érzelmes, mint humoros egyenkénti hangulataiban – stílusban, hasonlataiban s vizionárius képeiben.”⁴ A város hangulatokon, érzelmeken keresztül tárul fel, márpedig Béla jellemző hangulatai és érzelmei a magányhoz, boldogtalansághoz, hiábavaló vágyakozáshoz kötődnek. Jellemző például a tavasz első pillanatainak a leírása, ahogyan hirtelen megtelnek az utcák fiatal lányokkal, boldogsággal, süt a nap, vagyis a város éli a maga megszokott, zajos életét, ám az egészet hirtelen beragyogják az első tavaszi napsugarak, és ettől mindenki boldog – kivéve Bélát.

Egy helyét nem találó fiatalemberről van szó, aki éppoly hiába igyekszik az éjszakában kitölteni az életét uraló úrt, mint megtalálni az igazi szerelmet. Ezért is barátkozik Mancsival, mert „ebben az árvaságban húzni” (213.) kezd hozzá, akit olyan egyszerűnek és tisztának lát, mint egy pohár vizet. Nyugtalanágának és boldogtalanságának azonban más oka is van: nem bír dűlőre jutni zsidó identitásával. A *Lila ákác*ban olvashatjuk a következő sokat idézett mondatot is: „nekem itt zsidónak kell lennem” (57.). A kontextusból egyértelműen kiderül, hogy ez nem egy határozott állásfoglalást, döntést jelent, hanem mély belső konfliktust. Béla lázad a származása ellen, és igazságtalannak tartja, hogy egy rajta kívül álló, általa nem befolyásolható tény gyakoroljon hatást az életére, s döntsön a társadalomban betöltött pozíciója felől. „Egész életemben zsidó legyek! Tessék talán felosztani ezt, mint a katonaságot vagy mint egy közmunkát, mindenki szolgáljon, mondjuk, egy évet, mint zsidó, ha már okvetlenül kell a világon, hogy valaki zsidó is legyen, azonkívül, hogy ember.” (58.) Zsidó származását pusztán esetlegességnek tekinti, úgy véli, nem ez határozza meg személyiségét, s képtelen elfogadni, hogy mások számára az ő zsidósága válik személyiségének meghatározó jegyév.

Az esetlegesség azonban nem csupán a személyiség, az élet vonatkozásában bír jelentőséggel, hanem a Szép Ernő-i életmű egyik lényegi vonásáról van szó: „azért csodálkozunk rá a saját életünk vagy mások életének esetlegességeire, mert voltaképpen ezek az esetlegességek azok, melyek identikusan meghatároznak minket. [...] ezek az esetlegességek úgy válnak lényegivé, hogy mégis totalizálhatatlanok maradnak”.⁵ Totalizálhatatlan Béla zsidósága, de totalizálhatatlan az egész élete, szerelme, és éppúgy totalizálhatatlan a nagyváros képe is. Az egész megragadásának a képtelensége azonban nem kudarcot jelent, hanem általános ontológiai-ismeretelméleti belátást, mely a Szép Ernő-i poétika alapvető jegyét alkotja. A részletek, a pillanatnyi állapotok, hangulatok ábrázolása válik fontossá, és az egészből való lemondás nem veszteség, hanem alapvető filozófiai belátás, melynek felszabadító hatása van. Felszabadít az alól a kényszer alól, hogy az egyes rész-

⁴ Déry i. m.

⁵ Turi Tímea: Esetlegesség, közvetlenség, naivitás: Szép Ernő *Emberszag* című regénye és a zsidó identitás. In: Schein Gábor és Szűcs Teri (szerk.): *„Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 186.

letek mellett vagy mögött azt a keretet, általánosabb vonatkozási pontot keressük, mely mélyebb belátásokkal szolgálhat: itt a részleteknek önmagukban való jelentésük és jelentőségük van.

Ez a felszabadító hatás a leginkább szembetűnő módon a regény nyelvezetében érvényesül, melyet Kálmán C. György „sajátos makaróni nyelvnek” nevez.⁶ Ez a „makaróni nyelv” különböző nyelvi rétegekből áll össze, heterogén elegyét hozva létre a pesti, különböző társadalmi rétegekhez tartozó beszélők nyelvének. Jól megfér egymás mellett az újlipótvárosi német, a sznob francia, a jassznyelv, az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozók kevésbé igényes nyelvhasználata. Eltérő stílusrétegek, szociolektusok, tájnyelvi elemek rendelődnek egymás mellé, s jelentésteremtő feszültség keletkezik közöttük. Az elbeszélő szólamában felbukkannak a pesti szleng elemei: Bizonyosnét „privátnak” nevezi, vagy egyszerűen csak „a nőnek”, akitől Béla „paf” lesz, amikor ránéz. Kártyázás közben azon spekulál, hogy „minden koporsóból három vagy négy coupja volt a pointeurnek” (70.), a színházba „prémiekre” jár, népszerű pesti kuplékat idéz fel, s remekül kiismeri magát az éjszakai kaszinó zsargonjában is. Amikor Mancival megismerkedik, társalgásuk a korabeli, közszájon forgó fordulatokra, viccekre alapozódik: „Hány éves vagy?” (kérdi Béla), „Elmúltam” (válaszolja a lány), vagy „szeret... Pesten lenni? – kérdi egy lány a fiútól. Azután, hogy szeret, egy kis pauza jön, mintha azt kérdeznék: Szeret?” (18.). Manci pedig egy alsóbb regiszter nyelvét beszéli, s noha nagy igyekezettel igyekszik eltanulni a műveltebb társalgási nyelvet, ám olykor olyanok csúsznak ki a száján, hogy „tudnák”. Szép Ernő helyesírásában is közvetlenül adja vissza a köznapi pesti nyelvet, nem igyekszik felstilizálni, hanem akár a helyesírási szabályokat is áthágva ragaszkodik az esetleges, beszélt pesti nyelv sajátosságaihoz.

Ez a közvetlenség érvényesül a történetmondás szintjén is. A regény narrátora maga a főszereplő, Béla, aki csapongva, közvetlen társalgási nyelven meséli el életének külső-belső történéseit, aktuális lelkiállapotait. A szövegben számos alkalommal olvashatjuk, hogy mintegy kiszól a szövegből, megszólít valakit, már maga a regény is azzal a fordulattal kezdődik, hogy „elmondom neked” (7.). A Gerbaud társaságáról azt mondja, hogy „te ismered őket” (11.), majd máshol megkérdi: „mondd, voltál már szerelmes?”. A narráció folyamatosan fenntartja azt a beszédhelyzetet, mellyel valamilyen külső személyt is bevon a történetmondás folyamatába, s nem mindig egyértelmű, hogy ez az olvasó, vagy valamilyen, csak a történetmondás szintjén jelen levő hallgató. Ám mivel bizonytalan a megszólítás címzettje, ezért az olvasó voltaképpen magára is értheti, s ezáltal maga is részévé lesz az elbeszélésnek. A történetmondás sok esetben pedig magáról a történetmondóról szól. Ám azon túl, hogy a saját érzelmeit, lelkiállapotait rögzíti, helyenként magának a történet létrehozásának a folyamata is feltárul. A következő sorokban ironikusan reflektál erre: „Mondd, utánozzuk az írókat? Ahogy a könyvekben szokott lenni: most ugorjunk át néhány napot nyájas olvasó, s folytassuk ott, hogy...” (188.).

Kálmán C. szándékos szabálytalanságnak nevezi a Szép Ernő-i poétika azon sajátosságát, melyet Déry a kompozíció hiányaként azonosít. Ám egyikük sem fogyatékoságot lát ebben, hanem az impresszionista módszer, az esetlegesség alapvető szervező elvvé emelésének természetes következményét. A történet kanyarog, ide-oda ugrol, olykor lényegtelen dolgoknál időzik el, míg lényegesebbekről alig kap az olvasó valamennyi információt; az egész történetmondás kusza és fegyelmetlen. A regény elején az olvasó a Mancitörténet folytatására kíváncsi, ám a lánnyal majd csak jó sokára találkozunk ismét, s közben egy másik szerelmi szállal ismerkedünk meg. A történeteknek nincs sem külső, sem belső logikájuk, olyan esetlegesen következnek egymás után, ahogyan a valóságban is, és a narrátornak esze ágában sincs strukturálni, lekerekíteni őket. Maga a regény is befejezet-

⁶ Kálmán C. György: Alkalmiság és újítás Szép Ernő kisregényeiben. In: Palkó Gábor (szerk.): „Álom visszhangja hangom”: Tanulmányok Szép Ernőről, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest 2016., 25.

lenül zárul: Bizonyosnét megunta Béla, a régi, nagy szerelem tárgya nyomtalanul tűnik el az életéből, mint ahogyan Manci is, aki afféle pótlékként szolgált számára. S vélhetően pótlék a társasági élet, a kaszinó, a nők, a kártya: mind-mind olyan pótlékok, melyekkel boldogtalanságát, magányát próbálja feloldani, miközben valamilyen lényegibb, „igazi” és boldog életre vágyik. Aztán a regény végén rezignáltan konstatálja: „Barátom, volt ifjúság és volt szerelem. Nem vettem észre. Adj tüzet, kérek.” (228.) Amit pótléknak gondolt, az volt maga az élet, ami anélkül történt meg vele, hogy észrevette volna.

KERÉNYI KÁROLY ÉS SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY LEVÉLVÁLTÁSA

1942–1965

Előzetes megjegyzések

Kerényi Károly (1897–1973) és Szilágyi János György (1918–2016) neve, munkássága az ókortudomány körein kívül sem ismeretlen Magyarországon. Kapcsolatukról Szilágyi János György részletesen beszél „Egzisztenciális tudomány” című életinterjújában, melyet 2003-ban készített vele az Oral History Archive számára Litván György és Molnár Adrienne, s amely az *Enigma* művészetelméleti folyóiratban jelent meg (87–88. sz.), 2016 végén. Egyéb dokumentumok és írásaik mellett dokumentálják és kiegészítik ezt az anyagot levelezésük fennmaradt darabjai, melyeket alább teszünk közzé, megelőzve Szilágyi személyes levelezésének teljes gyűjteményét.

Kerényi egyetemi tanulmányai és doktorátusa (1919) után Budapesten középiskolákban latint és görögöt tanított, majd habilitációja (1927) feljogosította arra, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetemen egyetemi magántanári órákat tartson. Egykori egyetemi tanára, Némethy Geyza nyugdíjba vonulása után ő vette át mint mb. egyetemi tanár a tanszéket. Ebben az időben kialakult körülötte egy kisebb egyetemi társaság, barátai, tanítványai és hallgatói, akik Kerényi szigorú tudományos elvei alapján, ókortudományi, vallástörténeti elméleteinek igézetében kezdték kialakítani szellemi hivatásuk kereteit. Az idősebbek közé tartozott Kövendi Dénes, Szerb Antal (inkább barát, szellemi társ, mint tanítvány), a következő nemzedékben Waldapfel (Trencsényi-Waldapfel) Imre, Dobrovits Aladár, Honti János, Dömötör Tekla. 1934-ben mint I. éves egyetemista figyelt fel Kerényi egyetemi óráira Szilágyi Endre, Devecseri Gábor gimnáziumi osztálytársa, és vitte magával Devecserit, majd saját öccsét, az egyetemre 1936-ban beiratkozó Szilágyi János Györgyöt. Ez idő tájt Kerényi már ismét csak mint magántanár adott elő a Múzeum körúton, 1934-ben Némethy tanszékét nem ő, hanem Huszti József kapta meg, s őt a pécsi egyetemre nevezték ki a görög és latin filológia tanszékvezető professzorává. De Kerényi Pestet sem adta fel, továbbra is megtartotta a sokak által látogatott péntek délutáni előadásokat, és ezek mellett 1935 körül hétfőnként legjobb tanítványainak egy szűkebb körét külön összegyűjtötte a lakásán, hogy ott, Stemma ('koszorú', 'kötelék') névvel tudományos megbeszéléseket, vitákat folytassanak latin és görög szövegek fölött. Kerényi szellemi kisugárzása egy időre az előadások és a Stemma körébe vont más ókorosokat (Szabó Árpád, Borzsák István, Harmatta János stb.), akik szintén tanultak Kerényitől, de tanítványainak vagy követőinek sem akkor, sem később nem tekintették magukat, és kívülállónak is, Németh Lászlót, Hamvas Bélát, másokat. Az előadást és sztemmázást baráti körben vasárnaponként közös kirándulások egészítették ki, ezeken is Kerényi adta meg a hangot. Ebben a körben képezte ki magát egyetemi éve alatt Szilágyi János György az ókortudományban. Kerényit 1941-ben áthelyezték Szegedre, de a pesti hétfők és péntek ezután is megmaradtak, s ekkor már fogyni kezdett Kerényi körül a levegő. Szentkuthy Miklós támadására (*Magyar Csillag*, 1941), mely Kerényit az irracionálisnak való behódolással vádolta meg, Devecseri és Szerb válaszoltak. Fogytak a tanítványok is. Alig maradtak többen, mint Szerb, Waldapfel, Honti, a trieszti születésű magyar-olasz Angelo Brelich (akit az olasz hadsereg 1942-ben katonai szolgálata keretében tolmácsként Budapestre vezényelt), és a fiatal nemzedék: Devecseri, Szilágyi, és a legfiatalabb, az utolsó percben közülük lépő Somlyó György (aki rajta kívül álló okból már az egyetemre sem iratkozha-

tott be). Soraikból is időről időre kivont többeket a honvédelmi munkaszolgálatnak nevezett kényszermunka.

Ezen a ponton lépnek be a történetbe Kerényi Károly első levelei Szilágyi János Györgyhez. Kapcsolatuk mélyebb volt, mint amit az 1942-ből fennmaradt néhány, inkább csak technikai tartalmú levél mutat: mert hát találkoztak a Stemmákon, Kerényi Szilágyira bízta Karinthy Gábor Ovidius-fordításának gondozását, a kötet 1943 tavaszán meg is jelent. Kerényi ekkor már fél lábbal Svájcban volt, majd ott is maradt, bár még nem gondolta, hogy véglegesen. Szilágyi jelen volt a búcsúesten, de nemsokára teljesen beszippantotta a munkaszolgálat. Egy *de profundis* levelet írt Kerényinek, egy kéziratát küldte el, de a választ, a bírálatot csak évekkel később, a háború után kapta meg. A zaporozsjei hadifogolytáborban is, amennyire módja volt, könyvek nélkül, addigi nagy témája, az itáliai és etruszk színjátszás foglalkoztatta, az álarcos színész, a bohóc, és tábori levelezőlapokra írt, barátainak megcímzett, de a tábori postára nem bízott jegyzeteiben mítosz és mese, mitológikus alakok („Volcanus – Mephisto – Ördög – Satyr – Krampusz” vagy „Krisztus – Ördög: Sókratés – Sophisták”) és etruszk bohóc (mint az *Atellanában* és az élete legvégén írt vázlatban: *phersu*) változatait elemezte, valamelyest kifejtve. 1947-ben, a hadifogságból hazatérve, Kerényinek írt először. Amikor Kerényi 1947 végén rövid néhány hétre vizsziátogatott Magyarországra (politika és intrika összejátszásából ekkor foszlott szét egyetemi meghívásának reménye), alig találkozhattak egymással, érdemi beszélgetésre nem került sor közöttük, de Szilágyi ettől kezdve vissza tudta tegezni mesterét.

1948 nyarán Szilágyi János György három hónapos ösztöndíjat kapott Rómába, az Accademia d’Ungheriába, június 23-tól volt ott, közben – felmérve, mire van szüksége régészeti tanulmányaihoz, és mire nyújt lehetőséget ez az idő – 2–2 hetet töltött Firenzében és Nápolyban. Kerényit akkor még, nem sokkal Lukács György gyalázatos cikke (*Társadalmi Szemle*, 1948/6–7. sz.) után is, befogadta a Kardos Tibor vezette Intézet. A római találkozás, Accademia-beli együttlét Kerényivel személyes és tudományos szempontból egyaránt jelentőséggel teli volt Szilágyi számára. Véletlen bár, de jelképesnek is tekinthető, hogy 1948. évi levelezése egy Kerényinek írt érdemi levéllel kezdődik: szellemi hűsége kijelentésével. Rómában sokszor voltak együtt, más-más irányba forduló életszakaszuk elején. Az egymástól távol eltelt öt-hat év folyamán mindketten szükségképpen megváltoztak. A feszültség benne volt a levegőben, erről árulkodik Szilágyi feleségének egyik levelében az aggódo kérdés. A régi kapcsolatot újra kellett konstruálniuk. Voltak az intézeti kirándulások, a tárlatvezetések (Kerényinek svájci éveiben egyik megélhetési forrása a római tudományos idegenvezetés volt), az esti beszélgetések az Akadémián, melyekre Szilágyi egy idő után már kissé sajnálta az időt („Kerényivel sokat vagyok együtt, illetve nem is sokat, csak ő szeretné. Elég kínos, de még nem veszünk össze”). Nyilván ilyen – s nyilván valláspszichológiai tárgyú – beszélgetésekre vonatkozik egy levelében a „Kerényi legzavarosabb marhaságai” kifejezés is. A római levelezés kontextusában elég regisztrálni a feszültség tényét, s elég megállapítani, hogy sértetlenül jutottak túl rajta. Bizonyítja Szilágyi megjegyzése, még Rómából: „a végén újra jóba lettünk, bejött hozzám elbúcsúzni is”. Mentek tovább, mindketten a maguk útján, a lehetőségekhez képest még negyedszázadon át rendszeres érintkezésben egymással, kölcsönös bizalommal és megbecsüléssel egymás iránt. Szilágyi János György további munkásságában is jelen volt Kerényi óráinak, beszélgetéseiknek öröksége, foglalkozott az antik irodalommal, mitológiával, vallástörténettel, tudatában volt annak, hogy az ókort a jelenből nézi, és a jelenre is az ókor felől akart nézni; de most már a vázák és vázáképek, a tükrök, a tárgyi emlékek ugyanolyan jelentőséggel bírtak kutatásaiban, mint a klasszikus szövegek, és eredeti szerves egységükben kezelte őket; most már a vázáképek mesterei műhelyekké, a műhelyek történelemmé rendeződtek; most már a klasszikus antikvitás, a görög–római világ egyediségét más ókori kultúrák többféle egyediségeivel együtt vizsgálta. Talán túlzás így fogalmazni: Szilágyi János

György történetíró lett, Kerényi pedig vallásfilozófus. Ugyanakkor Kerényinek hovatovább csak Szilágyi maradt meg Magyarországból, más kapcsolatait, mint Németh Lászlóval, az emlékező nosztalgia éltette, de Szilágyival eleven volt a szellemi és személyes érintkezésük, és lassan Szilágyi lett az, aki inkább már adott. Másrészt, Kerényi emléket, hagyományát, tudományos példáját a mester halála után ő tartotta fenn Magyarországon, az ő hűsége és odaadó munkája volt a záloga annak, hogy Kerényi írásai utóbb új életre keljenek itthon is.

Levelezését Kerényi is, Szilágyi János György is gondosan eltette, őrizte, de a viszonytagságok mindkettejük gyűjteményét megtizedelték. Szilágyi Kerényinek írt leveleit Kerényi Magda átadta a marbachi Deutsches Literaturarchivnak (DLAM) („Kerényi Nachlass”), de közülük többet, Asconából vagy Marbachból, írógéppel átírva vagy xerox másolatban, Lackó Miklós egyenesen Szilágyi számára hazahozott. Kerényi levelei Szilágyi hagyatékában, a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályán eredetiben maradtak fenn, indigós másolataik pedig szintén Marbachban vannak. Szilágyi János György és Kerényi Magda terjedelmes levelezésének egyik része (resp.) a Pécsi Tudományegyetem Klasszika Filológia tanszékére került („Kerényi Magda hagyatéka”), másik része szintén a Szépművészeti Múzeumban van („Szilágyi János György hagyatéka”). A pécsi Klasszika Filológia Tanszéken a levelek egy része digitális másolatban is hozzáférhető. A Kerényi Magda–Szilágyi János György anyagot e szövegkiadás csak horzsolja; a Kerényi Károly–Szilágyi János György levelezésből alább – utóbbi személyes levelezésének igen terjedelmes anyagából kiemelve – mindent közlünk, ami fennmaradt; a kronológiai hézagok esetleg elvesztett leveleket is jelentenek. A különböző dedikációkat figyelmen kívül hagytuk. Az anyag összegyűjtése nem lett volna lehetséges Thuryné Figler Krisztina (Szépművészeti Múzeum Antik Osztály) és Bélyácz Katalin (Pécsi Tudományegyetem Klasszika Filológia Tanszék) készséges, szíves, fáradhatatlan segítségével. A publikálási engedélyekért köszönettel tartozom Kerényi Károly és Magda lányának, Cornelia Isler-Kerényinek (aki elolvasta a levélváltást a jegyzetek egy előző változatával együtt, „Apám hangját »hallani« nagyon meghatott” – írta, és több adat kiegészítésében segítséget is adott); Szilágyi János György lányának, Szilágyi Ágnesnek; Dr. Marcel Leppernek, a Deutsches Literaturarchiv Marbach (DLAM) kutatási csoportvezetőjének (Leiter des Forschungsreferats) és Ruth Doersing ügyintézőnek; Baán Lászlónak, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójának és Nagy Árpád Miklósnak, a Múzeum Antik Osztálya vezetőjének; s végül, de nem utolsósorban, a Pécsi Tudományegyetem Klasszika Filológia Tanszék vezetőjének és munkatársainak, akiket az együttműködésben Bélyácz Katalin képviselt.

Komoróczy Géza

*

1942/04/22

Kerényi Károly, Szeged – SzJGy, Budapest

A borítékon: Az Erzsébet Tudományegyetem Ókortudományi Intézete, Szeged; felülbélyegezve: M. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem stb. – Hivatalból. Díjátalányozva – Cím: Ngs. Szilágyi János dr. úrnak Budapest V Sziget-u. 27. III. 6. – Kézírással, saját kezű, nagybetűs monogram; 1 lap, 1 oldal. – Eredeti: Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka¹

Szeged 42. 4. 22

¹ A Szépművészeti Múzeum Antik Osztályának irattárában (Szilágyi János György hagyatéka) fellelt leveleket, xerox-másolatokat mind, további külön megjelölés nélkül, Thuryné Figler Krisztina és Nagy Árpád Miklós szívességének köszönöm.

Kedves Jancsi,
kiderült, hogy a Weinreich-könyvre² itteni Catullus-előadásaim miatt szükség van. A megrendelt intézeti példány ugyanis még mindig nem jött meg. Az angol Altheimet felviszem magammal. Téged arra kérlek, hogy Untersteinert³ hozd vissza. És pedig Evola⁴ előadására (Gralsmysterium und Reichsgedanke⁵) 24.-én du. 6-kor a Baross-u. 13. sz. a. Saját előadásom⁶ helyett ott leszek.

Üdvözöl

K. K.

1942/06/27

Kerényi Károly, Szeged – SzJGy, Budapest

A borítékon: Az Erzsébet Tudományegyetem Ökortudományi Intézete, Szeged; felülbélyegezve: M. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem stb. – Cím: Ngs. Szilágyi János dr. úrnak Budapest V Sziget-u. 27. III. 6. Hivatalból. Díjatalányozva. – Kézírás, saját kezű, nagybetűs monogram; 1 lap, 1 oldal. – Eredeti: Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

Szeged 42. 6 27

Kedves Jancsi,
valaki kéri tőlem az Ant. Rel.-t.⁷ Ha elolvastad, kérlek, hozd vissza, vagy add le az Egyetemi Kvtárban⁸ számomra.

Mi van Gabival?⁹ Kérlek, mondd meg neki, hogy sürgősen hívjon fel!

Mindezt előre köszöni Neked

üdvözlettel

K. K.

² Talán ez: Otto Weinreich, *Die Distichen des Catull* (Tübingen: Mohr, 1926).

³ Mario Untersteiner (1899–1981) olasz klasszika-filológus, filozófia-történész. – Lásd bővebben *Enigma*, 87, p. 51 és 80. jegyz.

⁴ Julius (Giulio Cesare Andrea) Evola (1898–1974) olasz filozófus, aki a modernizmus elleni küzdelem jegyében többek között az antikvitás ezoterikus hagyományait foglalkozott. Az 1930-as években közel állt a *fascista* Olaszországhoz, a német nemzetiszocialista fajelmélethez, a Vaszgárdához, de utóbb, már a háború után, minden modernizmussal együtt, ezeket is elutasította.

⁵ Evola legnagyobb hatású, napjainkban is terjesztett könyve, a *Rivolta contra il mondo moderno* (Milano: Urlico Hoepli Editore, 1934, és számos újabb kiadás, fordítások, többek között magyarul is: *Lázadás a modern világ ellen*, 1997) függelékében fejtette ki először elméletét a „Grál misztériuma” középkori képzetről, később külön könyvet tett közzé e tárgyban; előadása nyilván szintén ebben a témakörben mozgott. Hasonló című cikke egy kimondottan a német hőskultusszal, faji értelemben vett népi hagyományokkal, fajelmélettel foglalkozó füzetsorozatban: „Gralsmysterium und Reichsgedanke”, *Geist der Zeit. Wesen und Gestalt der Völker*, 17 (Berlin: Herbert Stubenrauch Verlag, 1939), pp. 145–154; könyve: *Das Mysterium des Grals* (München-Planegg: O. W. Barth, 1955); magyarul: *A Grál misztériuma és a Ghibelin birodalmi idea* (2001).

⁶ Ti. Kerényi szokott egyetemi előadása péntekenként 6-tól 8-ig a Múzeum körüti egyetemi épületben, XIII., később IX. terem. Evola előadása a Természettudományi Múzeumban épp péntekre volt kitűzve.

⁷ Karl Kerényi, *Die antike Religion. Eine Grundlegung* (Leipzig: Pantheon, [1940]).

⁸ Az Egyetemi Könyvtár – akkor az egyetlen tudományos könyvtár Budapesten – kölcsönzőterme az 1930-as években, és még a háború első éveiben is, Kerényi és tanítványai számára találka- és üzenőhelynek számított, maga Kerényi rendszerint szombat délelőtt ment be.

⁹ Devecseri Gábor (aki abban az időben dolgozott Catullus-fordításán).

1943/01/07

Kerényi Károly, Szeged – SzJGy, Budapest

Előnyomott levélpapíron, írógéppel; saját kezű aláírás. – Eredeti: Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

INST. PHIL. CLASS. UNIV. SZEGED

Prof. KERÉNYI

Szeged, 43. 1. 7

Baross G.-u. 2

Kedves Jancsi,

kérdéseidre¹⁰ a következőket: elég P.; elég Amores; a kol(o)fón elég úgy, ahogy van. Ellenben a legelső oldalra legfelül a szokásos módon odanyomandó: KÉTNYELVŰ KLASSZIKUSOK, megindította Kerényi Károly, A. SZÖVEGEK IX. (Tehát A. és nem B. mint az Epiktétoson hibásan áll! B. a tanulmányok!). A kiadásért felelősnek vagy magadat nevezd (meg), vagy a nyomdából¹¹ valakit, de semmiesetre sem engem, mert én nem óhajtok harmadszor is szerepelni a könyvön. Ezt a határozott kívánságomat, légy szíves, közöld a nyomdával is.

Örülök nagyon, hogy a kötet íme tető alá került, s előre is gratulálok Neked hozzá. A Nyomdát figyelmeztess arra is, hogy az intézetemnél van egy csomó előjegyzés, amelyet majd innen kell kielégíteni, tehát rögtön küldjenek Szegedre 50 példányt.

A könyvet különben szeretném mostani állapotában látni, küldess el egy korrektura-példányt posta-fordultával.

Az elismervényt azzal küldöm vissza, hogy légy kedves egyet félívre írni, tégy rá 8 fillérenyi okmánybélyeget, mellékelj egy saját címedre kitöltött póstautalványt és úgy küldd vissza nekem, mert a Gazdasági Hivatal csak ezekkel a ceremóniákkal tud utalni.

Mi is a legjobbakat kívánjuk Neked az új esztendőre, főképp hamaros visszatérést, ha már a bevonulás¹² nem marad el. Lehet, hogy pénteken vagy szombaton délben megfordulok az egyetemi kvtárban, de ez annyira bizonytalan, hogy az elintézendőket jövőben is postán kérem.

Sok meleg üdvözlettel

Kerényi Károly

¹⁰ A levélben Karinthy Gábor Ovidius *Amores*-ének fordításáról, a kötet nyomdai munkálatairól van szó. – P.: Publius, s a kötetben is: P. Ovidius Naso. A kiadó, illetve nyomda: Officina. P. *Ovidius Naso Szerelmei*. Karinthy Gábor fordításában, Szilágyi János György tanulmányával. Kétnyelvű Klasszikusok stb. A címlapverzón: A latin szöveg gondozása és a jegyzetek Szilágyi János György munkája. Officina Nyomda és Kiadóvállalat Kft. Budapest, 1943. (A kolofonban: „1943 tavaszán”). Az elismervény: nyilván SzJGy honoráriumának irata. – SzJGy tanulmánya új lenyomatban: „Dulce malum”, in: *Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról* (Budapest: Magvető Kiadó, 1982), pp. 9–20, 292–293. A tanulmányt SzJGy mindkét változatában „R. M. emlékének” ajánlotta; a monogram feloldása: Rabinovszky Mária (1919–1995).

¹¹ A nyomda: Löbl (később: Landy) Ödön (1904–1966) és öccse, Löbl Dezső (1908–1990) 1935/36-ban alapították az Officina Könyvkiadót, mely Kerényi bilingvis antik irodalmi kötetait (Kétnyelvű Klasszikusok), a Kerényi-kör több tagjának könyveit, más bibliofil kiadványokat megjelentette. Löbl Dezsőt erős irodalmi érdeklődése vitte Kerényi közelébe. Testvérével együtt 1949-ben elhagyták Magyarországot, Ödön Bécsben, Dezső Bécsben, majd São Paulóban élt (Livraria D. Landy). Az utóbbit említi többek között Karinthy Ferenc *Naplója*, III. k. (1993), p. 140 (1978. szeptember); ő az egyik mellékszereplő Spiró György *Helló, doktor Mengele* című színművében (2014).

¹² Ti. munkaszolgálatra. SzJGy 1942. október 1-jén vonult be mint kiegészítő munkaszolgálatos. Ebbe a kategóriába a honvédség az akkor hatályos törvények értelmében zsidónak minősülő személyeket sorolta. Egyenes bizonyítéka nem maradt fenn, de neki – mint kisgyermekkorá óta római katolikus vallásúnak – fehér karszalagot kellett viselnie. Az első időben még Pesten osztották be munkára. Vidéki munkahelyekre 1943. január elején vitték; később egy időre ismét Budapestre került.

1943/[10(?) k.]

SzJGy, munkaszolgálatban – Kerényi Károly, Ascona

Jegyzetpapíron, ceruzával, kézírás; 2 lap, 4 oldal. – Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka¹³

Kedves Professor Úr,

messziről ért el hozzám, az ugyancsak messzekerülthöz az első közvetlen hír, amelyet elutazása óta Professor úrtól kaptam. A búcsúest apolloi hangulatát azóta sok egyéb igyekezett elhomályosítani, s ez a levél, ha nem is egyenesen hozzám,¹⁴ de jókor jött ahhoz, hogy ezeket eltávolítsa tőlem. Május közepe óta ugyanis kötött életmódot élek,¹⁵ a kötöttségek elég kellemetlen értelmében, s a Naszály tövében eltöltött néhány kellemes estétől eltekintve talán ez a mai vasárnap, amit emberi módon adatott meg eltölteni. S az elszakadottság érzését még fokozta, hogy Professor úr is elég távol volt,¹⁶ s a levél megérkezéséig azt hittük, teljesen kívül azon a körön, amelybe visszavárvuk.

Sajnos fenti életformám kénytelenül megszakította tanulmányaimat, semmi újba azóta nem foghattam, csak éppen azt a tanulmányt rögzítettem le pillanatnyi, eléggé kaotikus állapotában a bevonulás előtti napokban, amelyről a búcsúestén beszéltem Professor úrnak, az antik meséről szólót. A továbbdolgozáshoz és befejezéshez a külső körülmények kedvező volta mellett Professor úr tanácsaira is szükség volna, s ha ezt a posta viszonyai megengedik, s Professor úr hajlandó időt szakítani hozzám, szívesen elküldeném a mostanáig elkészült fogalmazást.

Szabad perceimben főleg a nagy antik auktorok olvasásával vigasztalódom, s elég sokat olvastam Valerius Maximus¹⁷ excerpta gyűjteményét is. A levélírók válogatott kiadásához nem érzek sok kedvet, részint nem foglalkoztam velük különösebben, részint a válogatottság talán nem is illenék a sorozat eddigi célkitűzéseire. Ehelyett szívesen csinálnám Cicero valamelyik munkáját, a De natura deorumot, a De divinatione-t, vagy az Academicát. Ha Professor Úr szerencsésnek tartja az ötletet, nem volna hiábavaló a fent említett Valerius Maximusnak a vallásról szóló első könyvét kiadni. Egy bevezetés sok érdekes szempontra mutathatna rá. Elsősorban arra, mennyivel több lett az egész a praefatióban említett rhetorok használatára készült példagyűjteménynél, hogy kerekedett ki az egész római életnek és kultúrának, mint exemplumnak a parancsává sztoikus-római szempontú csoportosításban (s itt figyelemreméltó, milyen különböző mind anyagában, mind tárgyalásában a külföldi példák gyűjteménye), s hogy válik ez az exemplum-volta a köztársasági rómaiságnak a császár múltat elhomályosító fényében exemplum | imitabile-ből olyanná, amelyre legföljebb „jól esik emlékezni”. Így tehát két arcát mutatná meg a rómaiságnak: a felidézett – és a kodifikálás hűségével felidézett – régi Róma képe egy új szellemi keretben jelenik meg, a császárkoriban.

A sorozatról egyébként egy összefoglaló ismertetés jelent meg a Magyar Csillagban,¹⁸ a mi Ovidius-kötetünk kivételével általában elismerő hangon, a sorozat célja, az író (Lám Leó) szerint „a lélek felfedezése”. Marót Károly, a hazai klasszika-filológiáról írt kis füze-

¹³ Bélyácz Katalin szívességéből.

¹⁴ Ti. a lakására, miközben ő munkaszolgálatban volt.

¹⁵ Ti. Vácon és környékén, a 701/16. sz. munkaszolgálatos század munkahelyein.

¹⁶ Kerényi 1942-ben két hónapra előadások tartása végett Svájcba ment, de 1943. márciusban, szándéka szerint a háború végéig, oda költözött. Svájci tartózkodása 1947-ben vált véglegessé.

¹⁷ Antik anekdotagyűjtemény szerzője (i. sz. 1. század).

¹⁸ Lám Leó, „Az Officina kétnyelvű klasszikusai”, *Magyar Csillag*, 1943, no. 2, pp. 174–178. – Lám Leó (később: Lázár György) (1924–1978) klasszika-filológus, Eötvös collegista (1940–1945). A háború után a *Köztársaság* című lap szerkesztője (munkatársa), Rákosi Mátvás személyi titkára volt (1945–1948), majd tanár, műfordító, szakszerkesztő (Világirodalmi Lexikon).

tében¹⁹ Professzor Úrnak és körének teljes fejezetet szentel, lelkes, de azt hiszem, elhibázott sorokat.

Az alkonyat (mivel villany nincs) kényszerű véget vet az írásnak. A Méltóságos Asszony²⁰ kezét csókolja, s a Professzor Urat kéri, ne feledkezzen el tanítványairól.

Szilágyi János

levélcímem: Sziget u. 27. III. 6

1943/11/23

Kerényi Károly, Ascona – SzJ dr., Bp. V. Sziget-u. 27. III. 6.

Kézírás; 1 lap, 1 oldal. – Eredeti: Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

Ascona 43. 11. 23

Kedves Jancsi,

talán kedvezőbb helyzetben kapod leveletem, mint amilyenben a Tiedet írtad. Természetes, hogy bármilyen kéziratod olvasására örömmel kész vagyok. Nagyobb dolgot jobb a követségre küldeni, levelet, teljes hivatalos címezéssel, ide.

Az epistolographusok²¹ kiadása nem feltétlenül szükséges, semmi esetre sem sürgős. Elég, ha az epistolographiában magad jeleskedel – mindkettőnk nagy örömére. Valerius Maximus vagy Cicero De nat. deor. – mindkettő jó ajánlat. Rá kell bízni az időre, hogy Benned is, s a külső lehetőségekben is megérlelje. Semmi se sürgessen és semmi se csüggyessen.

A Magyar Csillag megszólalása a Kétnyelvűekről rosszabb volt, mint ha hallgatott volna. Igazi „si tacuisses...”²² Marót iratát is olvastam. Halálmegvető jóakarát halálmegvető – no mivel párosulna, hogy leírta azt amit leírt? Margites²³ itt, Margites ott (nem Svájcban!), nem kellene megírni a „Margites vagy a magyar irodalmi és filológiai kritika legújabb fejezete” c. művet? Én, sajnos, súlyosabb dolgokat kell, hogy megírjak, itteni előadásaimat (a már régibb Medeiát is a „Töchter der Sonne” c. kötetecskében²⁴) s ezért e szűkszavúság is. Ne kövess benne. Szeretettel üdvözöl

Kerényi Károly

¹⁹ Marót Károly, A klasszika-filológia mai állása Magyarországon, *Szellem és Élet*, 6, no. 1–2 (1943), pp. 51–71. – Marót Károly (1885–1963) klasszika-filológus, vallástörténész, az 1930-as években a szegedi egyetemen tanított (Kerényi korábról is, Szegedről is ismerte őt). 1946-ban kinevezték Szegeden Kerényi volt tanszékére egyetemi tanárnak, 1947-ben a budapesti tudományegyetemen lett tanszékvezető egyetemi tanár.

²⁰ Kerényi Károlyné, szül. Lukács Magda / Kerényi Magda (1914–2004), Kerényi második felesége. 1932. december óta látogatta Kerényi péntek esti előadásait. 1936. augusztusban házasodtak össze. Rendszerint részt vett a Stemma összejövetelein, lakásukban. Kerényi halála után ő gondozta a hagyatékát, rendezte sajtó alá kéziratait és a Werke in Einzelausgaben két sorozatának (Langen-Müller, 1966–1988; Klett-Cotta, 1994–1998) terjedelmes köteteit. Gyermekük: Lucia (Lucia Barella-Kerényi, 1940–), Kornélia (Cornelia Isler-Kerényi, 1942–) és Dénes / Dionigi (1945–2000). – K. Magda és SzJGy csak valamikor 1990 k. tértek át a tegeződésre.

²¹ Ti. a görög és latin (fiktív) levelek gyűjteményei.

²² Si tacuisses, philosophus mansisses, „Ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna” (továbbra is bölcsnek tartottunk volna); latin szállóige Boethius, *Consolatio philosophiae* című műve (II, 7,20) nyomán.

²³ Egy töredékesen fennmaradt görög eposz komikus, „bolond” hőse.

²⁴ Magyar változata: Kerényi Károly, *Napleányok. Elmékedések Héliosról és görög istennőkről* [ford. Zolnay Vilmos] ([Budapest:] Bibliotheca, é. n. [1948]); itt Médeiáról: p. 63 skk.

D. n. [1944/03(?)]

SzJGy, munkaszolgálatban, Pesten – Kerényi Károly, Ascona

Boríték nélkül, kézírás, tintával; 1 lap. – Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka²⁵

Kedves Professor Úr,

hosszabb idő után most megint olyan helyzetben vagyok, hogy írhatok, még pedig tintával. Pestre kerültem s így szabad időmben még dolgozhatok is. Jelen lehettem tudományos életünk nagy eseményénél: Huszti²⁶ negyedszázados szünet után ismét antik tárgyról olvasott fel „A római irodalom korszakai” címen.²⁷ Kifejtette, hogy nem szabad a római irodalmat pusztán a görög fordításainak tekinteni, ugyanakkor azonban óva intett attól, hogy ezt a szempontot az eredetiség kedvéért elhanyagoljuk. Véleménye szerint nem lehet a kultúra egyéb jelenségeitől, az állami léttől függetlenül tárgyalni. Ilyen biztos alapvetések után már könnyű volt a római irodalmat 5 (vagy 6, már nem emlékszem pontosan) korszakra osztani, amelyek „különbözőleg nagyjában egyeznek Norden²⁸ felosztásával”. Az előadásnak nagy sikere volt, a Társaság elnöke kifejezte azt a reményét, hogy a művet rövidesen nyomtatásban is megláthatjuk.²⁹

Most hogy kissé újra hozzájutottam az olvasáshoz, úgy látom, nem kevésbé lelkesítő a külföldi szakirodalom sem. Róma mint indogermán probléma F. Böhmer *Ahnenkult und Aberglaube* c. könyvében,³⁰ a Róma-kutatás közhelyeinek antik viszonyokra való alkalmazása a *Das neue Bild der Antike* II. kötetében,³¹ igazán felüdülés Ritschl *Parerga-it*³²

²⁵ Bélyácz Katalin szívességéből.

²⁶ Huszti József (1887–1954) klasszika-filológus, egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia tagja. A budapesti Tudományegyetemen 1934-ben ő kapta meg azt a tanszéket, amelyen Némethy Geyza (1865–1937) nyugdíjba vonulása után Kerényi mint mb. egyetemi tanár működött (Kerényi ez után kapott kinevezést Pécsre). Az 1930-as években a nemzeti szempontú tudományművelés politikailag preferált irányzatának egyik vezető képviselője volt, e téren jelkép értékű műve: *Gróf Klebelsberg Kuno életműve* (1942). SzJGy latin filológiából Husztinál doktorált (1941. december). – Huszti tudományos munkásságát SzJGy nem tartotta nagyra, politikai elkötelezettsége számára abszolút idegen volt, de emberi magatartását mindig is becsülte. A levél írásakor még nem tudhatta, amit utóbb Moravcsik Gyula a Huszti-nekrológiájában megírt: „Amikor a faszizmus a legrettenetesebben tombolt a budai hegyekben, az ő hajléka mindég menedéket nyújtott az üldözötteknek, s koporsóját többen állták körül azok közül, akiknek a nehéz időkben ő és családja nyújtott oltalmat és segítséget.” *Antik Tanulmányok*, 1 (1954), p. 149.

²⁷ A Budapesti Philológiai Társaság 1944. február 16-iki közgyűlésén.

²⁸ Eduard Norden (1868–1941) német klasszika-filológus, vallástörténész, egyetemi tanár; kiváló főműve, az *Antike Kunstprosa* (1898) a szájhagyomány szerint Huszti egyetemi előadásainak egyik forrása volt. Norden, bár protestáns vallású volt, és Hitler hívének vallotta magát, 1935 után zsidó származása miatt minden egyetemi és akadémiai tisztségét elveszítette, könyvtárát eladni kényszerült, és a háború kitörése előtt néhány héttel Svájcba emigrált.

²⁹ Nyomtatásban: Huszti József, „A római irodalom korszakai”, *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 69 (1946), pp. 1–18.

³⁰ Franz Böhmer, *Ahnenkult und Aberglaube im alten Rom* (Beihefte zum Archiv für die Religionswissenschaft) (Leipzig – Berlin: B. G. Teubner, 1943).

³¹ Helmut Berve, Hrsg., *Das neue Bild der Antike*, II: Roma (Leipzig: Koehler und Amelang, 1942). – A tanulmánykötet kimondottan „a szellemtudományok háborús bevetése” alkalmából Berlin-Dahlemben 1941. április elején, egy nemzetiszocialista ideológus (Paul Ritterbusch) kezdeményezésére szervezett konferencia előadásait és ehhez kapcsolódó tanulmányokat tartalmaz, mely konferenciát abból az alkalomból tartották, a birodalmi tudományminiszter részvételével, hogy „az új Európa szabadságharca a görögység klasszikus helyeit elérte” (!). Németország 1941. április 30-ra megszállta az egész Balkán-félszigetet, június 1-jén Krétát. Berve (1896–1979), ókortörténész, akinek érdemes tudományos munkái voltak, 1933. április óta az NSDAP tagja volt.

³² Friedrich Ritschl, *Parerga zu Plautus und Terenz* (Leipzig: Weidmannsche Buchhandlung, 1845). – Friedrich Wilhelm Ritschl (1806–1876) német klasszika-filológus, egyetemi tanár.

olvasni. Ezt nem egészen cél nélkül teszem: Devecseri Gabival egy Terentius-kötetet tervezünk a Kétnyelvű Klasszikusok sorozatában (ha Löblék hajlandók kiadni). Az Eunuchust ajánlottam Gabinak fordításra, s én írnék bevezető tanulmányt hozzá, ha Professor Úrnak nincs kedve rá.³³

Waldapfeltől³⁴ már bizonyára tetszik tudni, hogy neki körülményei nem engedik meg az Antike Religion³⁵ fordítását és ő – természetesen csak akkor, ha Professor Úr beleegyezik, – nekem ajánlotta fel a munkát. Ennekem, talán mondani sem kell, igen kedves feladat lenne, s mindenképpen megéri a fáradságot, amivel számomra járna. Persze természetesen találnám, ha Professor Úr szívesebben bízna egy nálam kompetensebbre a fordítást (pl. Brelich³⁶).

Mellékelten küldöm azt a tanulmány-vázlatomat, amelyet a múlt levelemben említettem. Közél egy éve rögzítettem le sietve s azóta nem volt módomban dolgozni rajta, holott még sokat kellene, nemcsak egyes részletekben (pl. a *μῦθος* és a *fabula* szó használata), hanem egész felépítésében is több ponton kellene még egy lépést tenni, ami még hátra van. Publikálását Professor Úr véleményétől teszem függővé.

Remélem, Professor Urat semmi nem zavarja munkájában (hozzánk az Eranos-Jahrbuchbeli Hermes-tanulmány³⁷ jutott el legutóljára, én még sajnos nem tudtam hozzájutni), az ottani levegő nagyon sokat jelenthet.

A Méltóságos Asszonyt és a gyerekeket üdvözli, Professor Úr válaszát várja,

Szilágyi János

P. S. A tanulmányt szíveskedjék visszaküldeni Professor Úr, mert egyetlen példány.

1944/03/20³⁸

Kerényi Károly, Ascona – SzJGy, budapesti címén

Írógéppel, kézirásos lapszéli kiegészítések, saját kezű aláírás; 1 lap, 2 oldal. – Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

Szilágyi János dr. Budapest V. Sziget-u. 27. III. 6

Ascona 44. 3. 20
Villa Sogno

³³ Sem a kötet, sem a fordítás nem készülhetett el.

³⁴ Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970) klasszika-filológus, egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia tagja; a Trencsényi nevet 1947 előtt csak mint írói nevet használta. Az 1940-es években kétszer volt munkaszolgálatos (1942: Havasmező, Máramaros; 1944: t. k. Leipziger Ecetgyár, Óbuda); majd a nyilaskeresztes uralom alatt több helyen bujkált (az életrajzi adatokat Trencsényi Imrének és Trencsényi Borinak köszönöm), maga ír 1946-ban egy levelében Kerényinek arról, hogy egy ideig Szabó Árpádnál. – Waldapfelt SzJGy (aki élete végéig így emlegette) Kerényi köréből, a Stemmából ismerete, kapcsolatukat a háború után kialakuló ideológiai és politikai feszültségek sem rontották meg tartósan. Halála után nagy ívű tanulmányban jelölte ki helyét a magyar ókortudományban: *Antik Tanulmányok* 17 (1970), pp. 149–167; új lenyomatban: „Trencsényi-Waldapfel Imre tudományos pályája (1908–1970)”, in: *A tenger fölött. Írások ókori görög és itáliai kultúrákról* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2011), pp. 325–336.

³⁵ Karl Kerényi, *Die antike Religion. Eine Grundlegung* (Leipzig: Pantheon, [1940]).

³⁶ Angelo Brelich (1913–1977) régész, vallástörténész, Budapestben Kerényi Károly és Alföldi András tanítványa. Személyéhez, Kerényihez és SzJGy-höz fűződő kapcsolatáról lásd Szilágyi János György, „Elváló utak. Brelich Angelo és Kerényi Károly levélváltásához”, (2011); kötetben: *A tenger fölött* (2011), pp. 305–313.

³⁷ Karl Kerényi, „Hermes der Seelenführer”, *Eranos-Jahrbuch*, 9 (1942), pp. 9–107.

³⁸ A címzés fölött Kerényi kézirásos jegyzete: „Régi levél – a nyomdai kéziratához tartozó!” – Az utalás SzJGy kéziratára vonatkozik, erről ír Kerényi a levélben is.

Kedves Jancsi,³⁹

még leveled vétele előtt megírtam mind Imrének,⁴⁰ mind pedig Officináéknak, hogy örülök, ha Te fordítod az „Antik vallást”.⁴¹ Gondoltam, hogy Imrének erre nem lesz ideje, hozzá inkább csak mint a tanítványi kör Nestorához fordultam s ő helyesen érezte meg, hogy mi volt az én reális választásom. Persze nem tudhattam, milyenek a Te munka-visszonyaid s ezért most igazán nagy megnyugvással veszem tudomásul, hogy dolgozhatsz a fordításom. Van-e példányod? Itt küldöm az ünnepről szóló fejezet egy régebbi lefordítási kísérletét, amely Gaál Honorától⁴² származik, akinek ez kedves, de minden igény nélkül való, inkább játékos vállalkozása volt, még évekkkel ezelőtt.⁴³ Ha – esetleg részben – fel tudod használni, tedd meg s majd megtaláljuk a módját, hogy az előszóban köszönettel megemlítsük. A fordítás stílusa mindenesetre legyen egységes. De már az maga is hasznos, ha az ember saját fordítását máséval összehasonlíthatja.⁴⁴

A Terentius-tervnek is örülök s a bevezetést nagyon Neked valónak találom. A Reitzenstein Alb. Vig. füzetével⁴⁵ kapcsolatos viharocskát (egy pálinkás pohárban) bizonyára ismered és figyelembe veszed.

A „Mese és mythos”-tanulmányt itt küldöm vissza, érdeklődéssel olvasta(m), tiszta vonalvezetését élvezve s negatív eredményével teljesen, sőt azon túlmenőleg is egyetértetek. Túlmenőleg, mert szerintem az a megállapítás is, hogy a „mese is, mint a többi formák, időtlen”, bár igaz, de semmitmondó. Az „időtlenség”, Pauler⁴⁶ értelmében használva, általában semmitmondó, és terméketlenül üresek a Jolles féle „Einfache Formen”⁴⁷ is. Az „időtlen fennállás” nem jelent ható valóságot is. A mese pedig hat – de mindig egy bizonyos emberi (tehát pszichológiailag is megfogható) szituációban, amelynek lehetőségei viszont nemcsak pszichológiaiak, hanem kulturtörténetiek is. A mese elsősorban kulturtörténeti és csak mellékesen irodalomtudományi objektum. A mesében mindig egy bizonyos kulturtörténeti helyzet „szerepel”, hat, játszódik el, s viszont a mese is a kultúra egy bizonyos helyzetében játszik szerepet. A mesének ahhoz hasonló lélektani és szociológiai szerepe van, mint az álmoknak maguknak – természetesen szociológiailag megfoghatóbban, de azért még mindig közelebb az álmokhoz, mint – mondjuk – a drámához.

³⁹ A levelet SzJGy annak idején nem kapta meg, Kerényi 1947. október 17-én, SzJGy hadifogságból hazaérkezése után küldte el neki az indigós másolatot.

(Trencsényi-) Waldapfel Imre.

⁴¹ Karl Kerényi, *Die antike Religion. Eine Grundlegung* (Leipzig: Pantheon, [1940]).

⁴² Gaál Honóra fizika szakos gimnáziumi tanár, könyvkiadói szerkesztő, tankönyvíró. A Kerényi család közeli barátja, Cornelia keresztanyja, Asconában többször volt Kerényiek vendége. Könyvei: *Fizikai kísérletek gyűjteménye*, 2 (1954); ua., 3 (1956).

⁴³ Kerényi kézírásos jegyzete ehhez a mondathoz a lapszálon: „Ezt most nem küldöm, s Ant. Rel.-t is csak akkor tudok, ha az angol fordítótól, Londonból visszakaptam.” 47. 10. 17.

⁴⁴ Kerényi könyvét végül SzJGy sem tudta – munkaszolgálat, hadifogsága miatt – lefordítani, a könyv azóta sem jelent meg magyarul.

⁴⁵ Erich Reitzenstein (1873–1976), *Terenz als Dichter* (Amsterdam: Albae Vigiliae, Heft 4) (Pantheon Akademische Verlagsanstalt, 1940). – A könyv Terentius fentebb említett Eunuchus-ával foglalkozó tételét az általa élesen bírált szerzők egyike, Hans Drexler (1895–1984) egyetemi tanár (Göttingen), súlyosan elmarasztalta a szövegből nem bizonyítható pszichológiai értelmezések miatt (*Gnomon*, 18, no. 1, 1942, coll. 19–38). Drexler 1937 óta a nemzetiszocialista párt tagja volt, jelentéseket írt az SS-nek; Kerényit is bírálta; Kerényi svájci emigrációban élt és erős vonzalmat ápolott Carl Gustav Jung pszichológiai elméletéhez, dolgoztak is együtt: mindez elegendő volt ahhoz, hogy Kerényi lekicsinylőleg „viharocskáról” beszéljen.

⁴⁶ Pauler Ákos (1876–1933) magyar filozófus, egyetemi tanár; Kerényi egyébként becsülte.

⁴⁷ André Jolles, *Einfache Formen. Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz* (Forschungsinsitut für Neuere Philologie Leipzig: Neugermanistische Abteilung, 1) (Halle/Saale: Niemeyer, 1930) (későbbi kiadások is).

Alapvető Malinowski „Myth in primitive Psychology”-ja,⁴⁸ amelyet az „Einführung”-ban⁴⁹ idézek (14. l.). Regénykönyvemben, mindarról, amit később Frobeniustól⁵⁰ és Malinowskitól tanultam, mit sem tudva, megkíséreltem az antik mesét ott megfogni, ahol egyedül lehet: a mese-mondó-szituációban. Annak, aki az antik mesével foglalkozni akar, ma sincs más hátra, mint a klasszikus helyeket interpretálni: az Amor és Psyche⁵¹ keretét és Plat. Phaidr. 229 c sq.-t s általában a platóni „mythosok”-at. Az interpretációs lehetőségeket itt sem bérni kollégám, W. Wili⁵² disszertációja, sem az „Antike Religion” első fejezete nem merítették ki. Ez utóbbi helyen a kiinduláshoz szükségeseket – úgy ahogy én képzelem – megtalálod. S végeredményben a tiszta vonalvezetésben is csak akkor van igazi öröm, ha pozitívumhoz vezet.

Ha az üres és lényegtelen „időtlen”, Jolles-féle „mese” helyére – kísérletképpen – a mesemondó „archetypusát” tesszük (mennyit foglalkoztak a mi mesekutatóink a még élő mese-fákkal és milyen vakon!) s összehasonlítjuk, mondjuk, a „samánnal”, máris mennyire előbbre jutunk! S ehhez ott vannak Meuli⁵³ előtanulmányai a disszertációjában (Die Odyssee und die Argonautika) és Scythica-iban (Hermes 70), mindkettő túlzó és csak erős kritikával használható, de mennyivel nagyobb perspektivákat nyit! Interpretáld a platóni mythos-mondó szituációkat, vitatkozz Meulivel – de mindenesetre nyisd ki az ablakot. Mert a dolgozatodban kellemes és steril éter-szag van, de levegő kevés. Legalább számomra – és biztosan egy idő múlva már számodra is. Erre gondolva dönts el, hogy publikáld-e.⁵⁴

Ami engem illet, épp a napokban „támadt” egy kisebb filológiai dolgozatom is (Mnemosynéről),⁵⁵ a nagyobbak egyikeről Devecseri Gabinak írtam bővebben. A levona-

⁴⁸ Bronisław Malinowski, *Myth in Primitive Psychology* (New York: W. W. Norton, 1926).

⁴⁹ Karl Kerényi & Carl Gustav Jung, *Einführung in das Wesen der Mythologie. Gottkindmythos – Eleusinische Mysterien* (Amsterdam: Pantheon Akademische Verlagsanstalt, 1941).

⁵⁰ Leo Frobenius (1873–1938) német ethnográfus; Kerényi személyes kapcsolatban állt vele.

⁵¹ Lucius Apuleius, *Metamorphoses* (Asinus Aureus), IV, 28 – VI, 24. – Magyarul: Apuleius, *Az aranyszámár* (ford. Révay József).

⁵² Walter Wili (1900–1975) klasszika-filológus (Bern).

⁵³ Karl Meuli (1891–1968) klasszika-filológus, erős ethnográfiai és vallástörténeti érdeklődéssel (Basel). Kerényi által említett munkái: *Odyssee und Argonautika. Untersuchungen zur griechischen Sagengeschichte und zum Epos* (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1921); „*Scythica*”, *Hermes*, 70 (1935), pp. 121–176.

⁵⁴ Erről a levélről, és e levélnek e szakaszáról írta SzJGy „Kerényi Károly emlékezete” című tanulmányában a következőket: „Egy tanítványa 1943-ban, nem sokkal Kerényi emigrációja után Svájcba küldte el neki egy dolgozatát, közvetlenül bevonulása előtt, egy búcsúlevél kíséretében. A válasz a második világháború örvényében öt évig hányódott, amíg megérkezett: »Mindenesetre nyisd ki az ablakot. Mert a dolgozatodban kellemes és steril éter-szag van, de levegő kevés. Legalább számomra – és biztosan egy idő múlva már számodra is. Erre gondolva dönts el, hogy publikáld-e.« A tehetségtelenséget vagy lustaságot »segítő szándéknak« csúfolt demoralizáló elnézéssel takargató, sőt dédelgető, az elfogadhatóság legalacsonyabb szintjét már eredményként ünneplő, a tanítványokban rejlő lehetőségeket velük szembeni igénytelenséggel elfojtó és kiírtó, a jót-rosszat, akármit a tanító dicsőségeként felmagasztaló tanítványvadász magatartásnál mennyivel emberhez méltóbb, mennyivel őszintébben jót akaró ez a kellő időben – még ha külsőleg is látszólag a legrosszabbkor is – Apollón farkas-arcát felvillantó gesztus, amely a kimondott szó tisztaságát nem teszi a körülmények csalóka mérlegére, és a kimondás szükségességét nem köti ahhoz a reményhez, hogy egyáltalán eljusson valakihez; mennyivel őszintébben hasznos annak, akihez szól, és az egész tudománynak egyaránt: a tanulmány nem került publikálásra.” *Paradigmák* (1982), p. 261 sk.

⁵⁵ Karl Kerényi, „Mnemosyne–Lemosyne. Über die Quellen der »Erinnerung« und 'Vergessenheit' der griechischen Mythologie”, in: uő, *Die Geburt der Helena, samt humanistischen Schriften aus den Jahren 1943–1945*”, *Albae Vigiliae*, N. S. 3 (1945).

taimat ezentúl „körözésre” haza küldöm.⁵⁶ Te is megkapod s kérlek, hogy hamar küldd tovább. Szeretettel üdvözlök és újabb híreket vár

Kerényi Károly

1946/09/22

Devecseri Gábor, Budapest, Béla király út 6 – Kerényi Károly, Tegna presso Locarno Írógéppel; részlet. – Xeroxmásolat: Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka (...) Egyetemi, szabadegyetemi, művelődési telepeken és irodalmi társaságokban tartott előadásaimon úgyszólván naponta alkalmam van Kerényi-művekkel foglalkozni és az egyre növekvő számú – a Szabadegyetemen több száz főnyi – hallgató előtt azokat ismertetni. De ez távolról sem pótolhatja a múlt és remélhetőleg a közeli jövő beszélgetéseit. Ha Professor Úr köre teljes már amúgy sem lehet, legalább csonkán kerüljön össze mennél előbb. Hiszen még az élők közül is: Szilágyi Jancsi, szegény, még mindig fogolytáborban van. (De elragadó levelezőlapokat ír erről „a kissé hosszúra sikerült kirándulásáról”, s egy barátunk⁵⁷ házasságáról elmélkedve kijelenti: nem mindenkinek sikerül a házasságon belül olyan tökéletes függetlenséget megvalósítani, mint neki, immár harmadik éve.) (...)

1947/10/12

SzJGy, Budapest – Kerényi Károly, Tegna

Kézírás, tintával; 1 lap, 2 oldal + feladószelvény. – Eredeti: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka,⁵⁸ xeroxmásolat (SzJGy kézírásos jegyzete a lap tetején: „Lackó M. xeroxai az asconai archívumból”): Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

1947 X. 12

Kedves Professor Úr, három és fél éves hadifogság után most érkeztem vissza Budapestre.⁵⁹ Én ott sem szüntem meg soha egy eszme „propagandistája” lenni (ahogy ott nevezik), azé, amelyik több bármelyik pártprogramnál és amelynek a felismerésében olyan sokat köszönhetek éppen Professor Úrnak. Itt nagyot változott a világ, de nem elég nagyot, ahogy azt a Professor Úr tanszéke körüli neveléses huzavonákból látom.⁶⁰ De bele kell nyugodni, hogy az emberhez méltó lépést sohasem fogja más előbb megtenni. Én itt nem tartozom semmiféle politikai párthoz vagy tudományos csoporthoz és ezért úgy érzem, elsősorban nekem van jogom megírni, hogy Professor Úrra szükség van Magyarországon és éppen most a leginkább. Nem tanácsadás, vagy rábeszélés akar ez lenni, erre nem vagyok hivatva, de hallottam, hogy Professor Úr még nem döntött arról, hogy hazajöjjön-e a háború előtti kedvezőtlen körülmények között s azt gondolom, nem lehet döntőbb érv, mint ha biztosítom, hogy itt – ha nem is többen, de legalább annyian,

⁵⁶ Kerényi kézírásos jegyzete ehhez a mondathoz a lapszámon: „Ez akkor megakadt, s később valósult meg. Vajjon miért??”

⁵⁷ Karinthy Ferenc.

⁵⁸ Bélyácz Katalin szívességéből.

⁵⁹ SzJGy 1942. október 1-je óta kisebb megszakításokkal munkaszolgálatos volt. Egységét 1944. június 30-án indították el Budapest Rákosrendező pályaudvarról – mint családjának Hatvanból, július 1-jéről keltezett tábori lapján írta – „az ezeréves határ felé”, július 25-én Delatynnál estek szovjet hadifogságba, gyalogmenetben (900 km) jutottak el Zaporozsjébe, és ő innen szabadulván, 1947. szeptember 26-án érkezett vissza Budapestre.

⁶⁰ Erről SzJGy bőszegesen ír, de nem minden nevet és adatot közölve, a *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára* (Budapest: Osiris Kiadó, 1999) lapjain, p. 91 skk. A történeteket Kerényi Károly, Devecseri Gábor és (Trencsényi-) Waldapfel Imre akkori levélváltása részleteiben is feltárja.

mint akkor, most is lesznek, akikkel együtt lehet élni és akiknek érdemes tanítani. Ezek – és köztük én is – nagy szeretettel és türelmetlenül várjuk haza Professzor Urat.

A mielőbbi viszontlátás biztos reményében üdvözlö

Szilágyi János

P. S. Két személyes kérés: az egyik, hogy a mese- és mythosról szóló tanulmányomat, amelynek egyetlen teljes példányát annakidején elküldtem Professzor Úrnak, ha megérkezett, szeretném visszakapni. A másik: könyvtáram egy része elpusztult, közte Professzor Úr valamennyi munkája. Nagyon kérem, hogy amelyiket Professzor Úrnak módjában áll, juttassa el hozzám, mert most sajnos nem tudok vásárolni. Mindkét kérés természetesen csak akkor aktuális, ha Professzor Úr utazása valami okból elhalasztódna, vagy elmaradna. Quod di bene vertant.⁶¹

Felességét és gyermekeit is szeretettel üdvözlöm.

Sz. J.

Címem: XII. Normafa út 25-27

1947/10/17

Kerényi Károly, Tegna – SzJGy, Budapest

Írógéppel, 1 lap, 2 oldal, saját kezű aláírás. – Eredeti: Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka; indigós másolat: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka⁶²

Tegna 47. 10. 17.

Lauro e Fontana

Kedves Jancsi,

nagyon nagy öröm volt ma régen várt leveled – mert hogy hazatérésed már szintén régóta kilátásban s reményekkel és aggodalmakkal teljes beszélgetések tárgya volt itt is, s Szabolcsiékkel⁶³ való együttléltünk alatt Rómában is, azt talán fölösleges mondanom. S leveled egyúttal nagyon komoly szavazat is számomra, az én hazatérésem kérdésében. Te is az otthon töltött idők legszűkebb baráti köréhez tartoztál, a negyedik SZ, s a többi három közül szegény Szerb Tóni⁶⁴ már nem szavazhat, Szondi⁶⁵ kitarótlan nem-mel szavaz, Szabolcsi Bence pedig intenzív igennel. Ehhez csatlakozik most a Te hívásod is, s ha a végső döntés csak Tőletek s tőlem függne, ennyi már elég is volna ahhoz, hogy válaszom egészen megnyugtató legyen számodra. De erről talán az első pillanatban még ne beszéljünk: elég legyen annyi, hogy novemberben valószínűleg látjuk egymást.

⁶¹ Latin szólás: „Adjanak az istenek szerencsét hozzá”.

⁶² Bélyácz Katalin szívességéből.

⁶³ Szabolcsi Bence (1899–1973) zenetudós; a háború előtt és egy ideig alatt apósa, Győző Andor könyvkereskedésében (V., Vilmos császár-út 24.) dolgozott, és a kiadvállalat kiadványait szerkesztette (*Zenei lexikon*, szerk. Sz. B. és Tóth Aladár, 1935). SzJGy a könyvesboltban, ahol gyakran megfordult, ismerkedett meg vele, és sokszor beszélgettek egymással, később is szívélyes kapcsolatban maradtak.

⁶⁴ Szerb Antal az 1930-as években Kerényi baráti köréhez tartozott. Balfon, munkaszolgálatosként, súlyos betegen, keretlegények verték agyon 1945. január 27-én. *Utazás és holdvilág* című regényében (1937) Kerényi is megjelenik Waldheim professzor alakjában. Maradt fenn közös fényképük Itáliából.

⁶⁵ Szondi Lipót (1893–1986) orvos, pszichiáter; ebben az időben már Svájcban élt (a Kasztner-vonattal jutott ki a német megszállás alatt álló Magyarországról). – Szondi és Kerényi egykori szegedi és budapesti baráti kapcsolatáról lásd Lengyel András, „Szondi Lipót három levele”, *Thalassa*, 12, no. 1 (2001), pp. 146–150.

Itt⁶⁶ küldöm Neked azt a levelet, amely közvetlenül a német megszállás híre előtt indult el Budapestre futárpóstával, de az utolsó pillanatban még visszarántottam, kéziratoddal együtt, amely most külön ajánlott küldeményként megy, néhány különnyomatoddal együtt. A legújabb közülük a Göttinger Natur.⁶⁷ A könyvekből, sajnos, nincsenek itt sem már példányaim (amit még a kölcsönben kintlevőkből visszkapok, így az Ant. Rel.-t utólag elküldöm), Budapesten vagy az Eötvös Coll. vagy a Görög Intézet könyvtárában megvannak – ezt Grácia⁶⁸ tudja pontosabban megmondani. Nagyon szeretném, ha minél előbb a Te kezded kerülnének, s nem koravén gyermekek játszodoznának velük ismertetősdit, olyan „módszert” keresve bennük, amely „segédtudomány”...

Nem titkolom el előtted, hogy otthonlétedtől sokat várok: filológiai vénádtól és ítélőképességedtől éppen annyit, mint egyenességedtől és humorodtól. Mit csináljak pl. Csalával,⁶⁹ akitől a napokban kaptam nagyképű múzeumi tanács-papíron levelet, kérdőrevonással, mért nem válaszolok neki. Még előbb kaptam tőle egy különnyomatot, az Etnográfia 58. folyamából, Honti János emlékének szentelve a „Valóság, mítosz és szimbólum”-ról.⁷⁰ „Károlynak – bizonyágtétel gyanánt – Csalá” – mondja a dedikáció. S valóban: olvasd el a harmadik bekezdést. Én legalább alig találkoztam még ennyire intenzív reminiscenciával előadásaimból, Rilke Alkestisének⁷¹ emlegetését belészámítva s azt a mondatot, hogy „Az ablakon benézett egy ló.” „Hogy benéző lófejről van szó”, ennek a fontosságát eléggé hangsúlyozza Csalá, első jegyzetében, mondván, hogy „ezt a felfogásunkat alátámasztják” stb.⁷² S ez – ismétlem: valóban: – felfogásunk. Én előadtam s most Csalá bizonyágtételt tesz. Kik mellett? A főforrások – Malten, Svoronos, Kazarow, Chaputhier, Wiesner – megemlézése után következnek: Palotay, Morton, Alföldi, Hampel, Dobrovits, Conze, Studniczka, Jéquier, Thomas Mann, Dobrovits, Alföldi, Dobrovits, K. Reinhardt, Lublinski, Dobrovits, Szabó Árpád. Gondolta, hogy a nevem megemlézése nélkül is még mindig olyan ismeretesek arról a bizonyos „ló”-ról tartott előadásaim, mint valamikor, a „világtörténelem” előtti időkben valóban voltak? Úgyhogy az én nevem magától értetődik?⁷³

⁶⁶ Csillag alatt, lapszéli jegyzetben: „Mégis a kézirattal együtt ment, már az előbbi póstával.” – NB: A kézirat mindaddig nem került elő.

⁶⁷ Karl Kerényi, „Die Göttinger Natur”, *Eranos-Jahrbuch* 1946 (Zürich, 1947), pp. 39–86.

⁶⁸ Kerényi Grácia (1925–1985) klasszika-filológus, költő, műfordító; K. Károly második lánya első házasságából.

⁶⁹ Dobrovits Aladár (1909–1970) egyiptológus; Kerényi körének tagja, SzJGy barátja. 1934-től a Szépművészeti Múzeum munkatársa (gyakornok, segédőr, osztályvezető); 1946. május és 1949. december között a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki tanácsosa, SzJGy-öt ebben a minőségében vette fel a Szépművészeti Múzeum állományába. – Kapcsolatokról SzJGy részletesen beszél 2003. évi interjújában, *Enigma*, no. 87–88 (2016). Dobrovits posztumusz gyűjteményes tanulmánykötetének (*D. A. válogatott tanulmányai*. I: *Egyiptom és az antik világ*, II: *Irodalom és vallás az ókori Egyiptomban*, Apollo Könyvtár, 7–8, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979) egyik szerkesztője volt.

⁷⁰ *Ethnographia*, 58 (1947), pp. 1–7; új lenyomatban in uő, *Egyiptom és az antik világ* (1979), pp. 11–22 és 177–178 (jegyzetek).

⁷¹ Rainer Maria Rilke *Alkestis* című balladája, mely a görög sír-sztéléken gyakori halotti lakomajelenetre épül: az elhunyt, az arcát félig eltakarva néz vissza az élőkre: „(...) Ám még látta egyszer / a lánynak arcát, ahogy visszafordult / fényes mosollyal, amely a remény volt, / s már majdnem ígért: hogy majd ha felnő, / még visszatér hozzá a mély halálból, / urához, aki élni fog. (...)” (ford. Kosztolányi Dezső).

⁷² Az elhunyt mellett vagy a halotti lakomán kívülről megjelenő, ablakon benéző ló vagy lófej Dobrovits cikkében – és a korábbi szakirodalomban, Kerényi egykori előadásaiban is – Hadészt jelképezi, az elhunytak vele kell mennie.

⁷³ Dobrovits valóban nem idézi Kerényit, nem említi előadásait, és cikkének utolsó mondatát Kerényi – akit korábban itthon épp mítosz-elmélete miatt támadtak, és akinek ez idő tájt hiúsult meg reménye arra, hogy a budapesti egyetemi katedrát megkapja – nem egészen alaptalanul vehette zokon: „A baj mindig ott kezdődik, amikor a mítoszt meghamisítják, illetőleg a keletkezését kivál-

Jancsi, Te most már otthon vagy, s említett egyenességeddel és humorérzékeddel feltehető a kérdést Csalának – ha én tenném fel levélben, ő Igazgatótanácsossága még rosszabb néven venné, mint kíméletes hallgatásomat – hogya gondolta itt a „bizonyáságtétel”? Vagy van valahol a dolgozatban igazi, nyomtatott és vállalt bizonyáságtétel is és csak én hittem, hogy kinézett belőle a „lóláb”? Mert humorérzékem végül is, ezzel a megállapítással, teljesen kielégült, csak azt nem tudom, hogy ezt pl. Csala elviselné-e, ha elmesélnéd neki? Szolgáljon legalább a Te mulatságodra, de a komoly kérdést – amelyet aláhúztam – tedd fel neki, mert nem szeretném, ha végül mégis azt hinné, hogy megsértődésre van oka.

Írj minél előbb, mindenről, a posta jól működik, s bár tervezett hazautazásomig nincs már sok idő hátra, néhány levelet még válthatunk. Magdi nevében is szeretettel üdvözl

Kerényi Károly

1948/01/18

SzJGy, Budapest – Kerényi Károly, Ascona

Kézírás, tintával; 1 lap, 1 oldal. – Eredeti: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka;⁷⁴ xeroxmásolat (Lackó Miklós készítette Asconában): Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

1948. I. 18.

Kedves Károly!

Ez a levél, ha nem is érkezése, legalább megírása dátumával jelzi az ünnepet, 50. születésnapodat.⁷⁵ Azt hiszem, jól emlékszem rá, mert talán másodszor voltam veled együtt, mikor a Kútvölgyi úton⁷⁶ a negyvenediket ünnepeltük. Hogy ez még annál is csendesebb ünnep, annak sok minden az oka, elsősorban az, hogy nem vagy köztünk és a többé-kevésbé szétszóródott régi kör helyébe nem gyűjthetél itt újat magad köré. Remélem, hogy ebben a tekintetben nagyon hamar döntő változás lesz. A Festschrift sem készült el, ahhoz is túl kevesen vannak, akiknek tudományos munkássága még tartja veled a szellemi rokonságot. Így csak magányos jókívánásaimat küldhetem neked, este Platont fogok olvasni és színborral áldozok a házi istenek oltárán.

A másik, veled kapcsolatos remény a Baumgarten-díj kiosztása.⁷⁷ Nem kell talán mondanom, mennyire örültem neki. Úgy látszik, ma már kezdik a mestereket is valamire becsülni, nem csak a tanítványokat. (Régebben pl. azok is mély tisztelettel néztek egy „Szekfű-tanítvány”-ra, akik őt magát semmire sem becsülték és azt hiszem, bizonyos tekintetben veled is így volt, nem egy tanítványod köszönhette annak megbecsülését, hogy a te tanítványod volt.)

Esemény itt egyébként nemigen van, a tudományban meg éppen semmi. Szabó Árpád „Sókratés és Athén” c. könyvét⁷⁸ hirdetik, kíváncsian várom. Külföldi könyvek nemigen

tó történeti folyamatokat hamisan magyarázzák. De ez ellen jogosult a tudománynak küzdenie.” – Dobrovits a Kerényi-kör idősebb tagjai közé tartozott, és már 1940 körül tett gúnyos megjegyzéseket Kerényi mítosz-elméletére (Vajna Márta visszaemlékezése, 2013).

⁷⁴ Bélyácz Katalin szívességéből.

⁷⁵ Kerényi 1897. január 19-én (!) született; SzJGy levelének dátumakor, 1948-ban az 51. születésnapja volt.

⁷⁶ Egy időben Kerényi és második felesége, Magda a Kútvölgyi úton (42/b) laktak, innen költöztek a Zalai út 5/c-be, utolsó magyarországi lakóhelyükre.

⁷⁷ Kerényi 1948-ban Baumgarten évdíjat kapott (Böloni György, Vas István és Zelk Zoltán társaságában; Szentkuthy Miklós Baumgarten jutalmat). A díjakat január 15-én osztották ki, összege 10 000 forint volt; Kerényi életében ez volt az utolsó kapcsolat a hivatalos Magyarországgal, de az átadáson nem volt jelen.

⁷⁸ Szabó Árpád, *Sokratés és Athén* (Tudomány és Haladás) (Budapest: Szikra Kiadás, 1948). – A könyv Sz. Á. marxista korszakának egyik terméke.

érkeznek, már csak ezért is szeretnék minél hamarabb lejutni Rómába, de a vízum-nehezégek, sajnos, még változatlanul fennállnak.

Írjal vagy inkább gyere minél hamarabb. Még egyszer minden jót kíván és családdal együtt szeretettel üdvözlő,

Szilágyi János

D. n.

SzJGy, Olaszország⁷⁹ – Dr. Karsai Orsolya, Budapest

Boríték, kezelés, aláírás nélkül, más valakinek címzett levélhez mellékelve. – Képeslap: Tarquinia, Necropoli: Tomba dei Tori – Detaggio⁸⁰

Itt küldöm a gyűjtemény teljesebbé tételére „A döntés-kényszer” című etruszk freskót.

Mikor először láttam,⁸¹ 1948-ban Kerényivel, mi, éretlen fiatalok bohókás megjegyzéseket és kérdéseket tettünk. A mester egyre komorabban hallgatott. Este, mikor a Campo dei Fiori egy igen szerény vendéglőjében negyedliter vörösborunkat ittuk, még mindig hallgatólag volt, de egyszerre csak azt mondta: „Tudod, mi a baj? hogy azt egyikőtök sem vette észre, ami a legfontosabb: a másik is férfi.” (...)

1949/01/10

SzJGy, Budapest – Kerényi Károly, Ascona

Félbehajtott géppapír, kézírás, tintával; 1 lap, 2 oldal. – Eredeti: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék;⁸² xeroxmásolat (Lackó Miklós készítette Asconában): Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

1949 I. 10

Normafa-út 25/7

Kedves Károly!

Mindenekelőtt elnézésedet kérem azért a disznóságért, hogy csak most köszönöm meg újévi küldeményedet, amelynél kedvesebbel aligha lephetek volna meg. A késés oka, bármilyen furcsán hangzik is, épp a könyv megérkezése volt, ugyanis előző este írtam meg egy levelet Nektek, újévi üdvözléssel, azt azonban természetesen eltéptem, hogy majd újat írjak helyette. Közben ezután néhány sürgős munka adódott, innen a késés.

⁷⁹ SzJGy a képeslapot 1989. decemberi olaszországi útjáról küldte a címzettnek. Tartalma ahhoz a kiránduláshoz kapcsolódik, amelyet a római Accademia d'Ungheria tagjai 1948. augusztus 1-jén Kerényi Károly vezetésével tettek Tarquiniába; Kerényin és feleségén kívül részt vett rajta SzJGy, Somlyó György, Szemerényi Oszvald és felesége, Rákosi Zoltán (1916?–1963) olasz–német szakos tanár, és Hunyady József (1921–1983) író, pécsi szerkesztő (*Sorsunk*), az Intézet ösztöndíjasai. Abban az időben volt az Intézetben Weöres Sándor és Károlyi Amy is, Kerényi társaságához tartoztak (SzJGy egyik akkori levele szerint Kerényi Weörest „elbűvölte”), de erre a kirándulásra nem mentek el.

⁸⁰ A freskó-részleten felgerjedt bika, szarvát előre szegezve, két ijedtnek látszó emberalakra ront, ezek közül az első, világosbarna testű, görnyedt testtartásban, kis csemetének látszó növénybe kapaszkodik, szemét meredten a bikára szegezi, a másik, sötétbarna testű, szorosan mögötte, föléje hajol, kendőt visel, fejét hátrafelé fordítja, bal karjával mellénél átkarolja, jobb karja a vállán; félreismerhetetlenül a *tergo*-jelenet.

⁸¹ SzJGy 1948-ban három hónapot töltött Rómában az Accademia d'Ungheria ösztöndíjasaként. Útjának, tanulmányainak részleteiről számos levele maradt fenn.

⁸² Bélyácz Katalin szívességéből.

Én pillanatnyilag teljesen elmerültem az archeológiában, és a múzeumi munkában.⁸³ Datálás, meghatározások, kevés izgalom. Még publikálni is szoktam ilyesmit, főleg újonnan szerzett szép vázagyűjteményünk anyagából⁸⁴ (már 300 vázánk van, annyi, mint a fiesolai múzeumnak, – ez a legkisebb Olaszországban, amit láttam,⁸⁵ – sajnos, színházunk, Capitoliumunk és etruszk hegyeink nincsenek mellé). Most az új gimnáziumi tankönyv⁸⁶ görög-római művészeti részét írom (ez is lesz most a gimnáziumban). Sajnos pillanatnyilag nincs komoly archeológusunk,⁸⁷ a múzeum 1500 antik tárgya pedig mégis csak kötelez, hogy az antikvitásnak ezt a mindenki számára eleven forrását ne hagyjuk eldugulni. Persze rengeteg egyelőre érdektelen mesterségbeli dolgot is meg kell tanulni, de azt hiszem, ez sem lesz hiábavaló. Az egyetemen⁸⁸ archeológiai prosezemináriumot tartok. Ducunt fata volentem, nolentem trahunt.⁸⁹

Itt egyébként minden alakulóban van. A külföldi tudományos kapcsolatok kezdenek feléledni, lassanként megint rendszeresen lehet könyvekhez és folyóiratokhoz jutni. A magyar termés most sem túl sok, de van két színvonalas folyóiratunk, az Arch. Értesítő⁹⁰ és főleg az Antiquitas Hungarica,⁹¹ amely a következő számtól kezdve idegen nyelven is megjelenik. Problémák felvetésére az utóbbi alkalmas, a másik most szinte kizárólag publikálással foglalkozik. Az EPhK nem jelenik meg, Poledniknek⁹² nincs hol publikálnia újabb kutatásainak eredményeit. Husztiról ma már mindenki tudja, hogy a Schanz-Hosiusból⁹³ ad elő és hogy 15 éve csak a Klebelsberg-életrajzot írta,⁹⁴ – ez most már az egyetem falán is olvasható.⁹⁵ Egyébként csak Szabó Árpád Óperzsa novellák c. kötete⁹⁶ az újdonság – Reinhardt⁹⁷ után, de hivatkozással.

⁸³ Dobrovits Aladár mint a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki tanácsosa (vezetője) már a hadifogóságba megírta SzJGy-nek, hogy állás várja őt a Szépművészeti Múzeumban; a helyet valóban megkapta, és 1948. július 1-től már fizetést is kapott.

⁸⁴ Első cikkei a múzeumi anyagból: „Két váza a Micali-festő gyűjteményéből”, *Antiquitas Hungarica*, 3 (1949), pp. 38–48; „Egy attikai Héraelés-amphora”, *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, no. 3 (1949), pp. 1–6, 32–35.

⁸⁵ Ti. 1948-ban.

⁸⁶ *Magyar könyv a középiskolák I. osztálya számára* (Budapest: Tankönyvkiadó N. V., 1949), pp. 416–482: „A római irodalom”.

⁸⁷ Ti. SzJGy ekkor még inkább filológusnak tekintette magát.

⁸⁸ Oroszlán Zoltán (1891–1971) felkérésére, a Klasszika-archaeológiai Tanszéken.

⁸⁹ Seneca, *Epist.*, 107,11: „Önként menőt vezet, mást meg hurcol a sors” (ford. Sárosi Gyula).

⁹⁰ *Archaeologiai Értesítő*, 1868 óta megjelenő régészeti folyóirat, 1940–1947 Alföldi András szerkesztette (de 1944-ben nem jelent meg, s majd 1945. évi kötete után csak 1948-tól folyamatos), 1948–1950 Szilágyi János (az acquincomi Sz. J.) volt a szerkesztője.

⁹¹ *Antiquitas Hungarica* (3 évf., 1947–1949). A Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és régiségügyi intézetének folyóirata, kezdeményezője Alföldi András, távozása után szerkesztette Nagy Tibor. Az *Antik Tanulmányok* elődje. – 1949. évi kötetében SzJGy-nek is megjelent benne egy tanulmánya: „Két váza a Micali-festő műhelyéből”, 3, no. 1–2, pp. 38–48.

⁹² Polednik Gyula (később: Péter Gyula) klasszika-filológus, a háború éveiben a Latin filológiai intézetben (Huszt József) „díjtalan tanársegéd”, a Trefort utcai gyakorló gimnáziumban latin nyelvtanár. Disszertációját (A méhek szaporodásának antik kutatói és a bougonia, *EPhK*, 60, 1936, pp. 245–267), a szerző főművét Kerényi körében példázatként emlegették, megmosolyogták.

⁹³ Martin Schanz és Carl Hosius, *Geschichte der römischen Literatur* című standard kézikönyve (1890 és újabb kiadások).

⁹⁴ Huszt József, *Gróf Klebelsberg Kunó életműve* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1942).

⁹⁵ Ti. Klebelsberg egykori emléktábláján az egyetem főépületén.

⁹⁶ Szabó Árpád, *Óperzsa novellák* (Budapest: Egyetemi Nyomda, 1948).

⁹⁷ Karl Reinhardt (1886–1958) német klasszika-filológus, egyetemi tanár (Frankfurt a. M.). Szabó a hallgatója volt. Reinhardt tanulmánya, „Herodots Persergeschichten. Östliches und Westliches im Übergang von Sage zu Geschichte”, in: Walter F. Otto & Ernesto Grassi, Hrsg., *Geistige*

Nagyon jó volna, ha igen tartalmas újróló leveled után másokra is elszánnád magad, amelyben a magad és mások tudományos munkájáról írsz. Mennyire vagy az álarcokkal? Én sok anyagot találtam azóta hozzájuk.⁹⁸ Egy cikk a Telesphoros-kérdéshez: H. Bulle: Wiener Jahreshefte (az Österr. Jh. folytatása) 1943.⁹⁹

Jó volna ha te, vagy Magda, aki talán jobb levélíró, egyéb vidám dolgokról is beszámolnál, táncokról, egybekéről meg más ilyesméről.

A könyvet még egyszer hálásan köszönve mindkettőtöknek minden jót kívánok az új évre, Magdinak kézcsók, téged üdvözöl,

Jancsi

1964/08/22

SzJGy, Budapest – Kerényi Károly, Ascona

Kézírás, tintával; 1 lap, 2 oldal. – Eredeti: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka¹⁰⁰
1964. VIII. 22.

II. Mártírok útja 7. III. 1

Kedves Károly!

Ne haragudj, hogy csak késve köszönöm meg ajándékozdat, amely igen nagy örömet szerzett nekem, és ennél jóval többet is. A Römische és Athenische Mitteilungen-ben megjelenteket már ismertem, a másik négyről azonban nem is hallottam, s a kötet, amelyben megjelentek, aligha volna itt elérhető számomra, így kétszeres volt az öröm, hogy hozzájuk jutottam, s éppen ezek voltak azok, amelyek a számomra jelenleg a legizgalmasabbak. Mint talán tudod, elsősorban régészettel foglalkozom, s hosszabb ideje délitáliai vörösalakos vázafestéssel.¹⁰¹ Nem a legszórakoztatóbb tudomány a tárgyi régészet, de mindenesetre ez a mód adódott számomra, hogy az antikok közelében maradhassak, és ez volt a legfontosabb. Persze, maga a „publikálás” talán még a régészetben belül is kevés, de mindig megvan az a jó érzése az embernek, hogy egy újabb „auctort” adott ki minden új darabbal, amiből soknak lehet haszna. Az interpretáció problémáival főleg módszertani okokból igen nehezen haladok előre, s az olyan munkák, mint a te két tanulmányod a spiegelnder Spiegel-ről¹⁰² és a Bayet-émlékkönyvben,¹⁰³ nagyon sokat jelentenek ebben a munkában. A tükörről mondtak a legszebbek közé tartoznak, amiket csak valaha olvastam tőled, s a kis megjegyzés Ovidiusról jóleső megerősítése volt annak, amit éppen az előző hetekben írtam le Devecseri Gabi Metamorphoses-fordítását¹⁰⁴ kísérő tanulmá-

Überlieferung. Ein Jahrbuch (Berlin: Helmut Küpper, 1940), pp. 138–184, jelentékenyen befolyásolta Szabó könyvének koncepcióját és számos részletét.

⁹⁸ Álarcok: SzJGy doktori értekezésében (*Atellana*, 1941) tárgyalja a maszkot viselő etruszk és itáliai táncosok, színészek problémakörét.

⁹⁹ Heinrich Bulle (1867–1945), „Keltische Brautfahrt, etruskische Hadesfahrt und der genius cucullatus”, *Wiener Jahreshefte*, 35 (1943), pp. 138–156.

¹⁰⁰ Bélyácz Katalin szívességéből.

¹⁰¹ Ezt a tárgycsoportot nevezte később SzJGy etruszko-korinthusi vázáknak, és erről írta élete antik régészeti-művészettörténeti főművét: *Ceramica etrusco-corinzia figurata*, I–II (Firenze: Istituto Nazionale di Studi Etruschi et Italia, 1992–1998).

¹⁰² Karl Kerényi, „Der spiegelnde Spiegel”, in: Eike Haberland, Meinhard Schuster & Helmut Straube, Hrsg., *Festschrift für Adolf E. Jensen* (München: Renner, 1964), pp. 285–291.

¹⁰³ Karl Kerényi, „Bildtext einer italischen Vase aus Giessen”, in: Marcel Renard & Robert Schilling, Éd., *Hommages à Jean Bayet* (Collection Latomus, 70) (Bruxelles-Berchem: Latomus, 1964), pp. 334–348.

¹⁰⁴ Publius Ovidius Naso, *Átváltozások. Metamorphoses*. Fordította Devecseri Gábor. Illusztrálta Pablo Picasso (Budapest: Magyar Helikon, 1964). Ebben a kötetben: Szilágyi János György, „Az 'Átváltozások' költője”, pp. 473–495; új lenyomatban: *Paradigmák* (1982), pp. 31–59.

nyomban, amelyet a fordítással együtt remélhetőleg karácsonyra meg tudunk neked küldeni. – Ami a két tanulmánynak a vázainterpretációkra vonatkozó részét illeti, nyitva hagyták számomra a többértelműség kérdését: mert azt hiszem, a középpontban az áll, s azt kell a lehető legexaktabb módon megválaszolni minden további értelmezés alapjává tenni, hogy az egyes képek alakjai közül melyik a halott – hogy az egyik feltétlenül az, abban tökéletesen egyetértek veled, s abban is, hogy lehet a Silénos- vagy mainas-alak is, lehet a Dionysos-alak is, lehet az is, aki a tükröt tartja, de az is, aki elé tartják. A részletek, az egyes képek interpretációja azonban egy óriási anyag lehetőleg teljes átdolgozásán alapuló értelmezés keretében kapják majd meg igazi mélységüket. Te olyan pontokat tettél világosakká, amelyekre eddig keveset gondoltak, és remélem, meglesz a megfelelő visszhangja a két cikknek, különben benne ragadunk abban a laposságban, amely mára már teljesen uralkodóvá vált a délitáliei vázák értelmezésében is.

Külön örömet jelentett a *Kerygma und Mythos VI.* kötetében megjelent tanulmányod.¹⁰⁵ Két évvel ezelőtt a görög művészet írott forrásainak új feldolgozási kísérletét adtam ki magyarul¹⁰⁶ – azt hiszem, nem küldtem belőle, mert a legkevésbé sem voltam vele megelégedve. A felírt anyag feldolgozása során nyilvánvalóvá vált, hogy ha Overbeck-en¹⁰⁷ túl akarunk lépni, nem szabad a művészet írott forrásait a művészekről szóló hagyományra korlátozni, hanem legalább olyan nagy szerepet kell egy új kiadásban a művekre vonatkozó forrásoknak is kapni, olyan szövegeknek, amelyek megvilágítják mit gondoltak a görögök a szobraikról és képeikről, mi végett készültek, kik hogyan értékelték őket. Mindehhez alapvető a te tanulmányod, amelynek főleg az eidolon-ról és az eikón-ról szóló részét klasszikusnak érzem. Ha egy pár év múlva hozzájutok, talán megkísérlek egy idegennyelvű kiadást sajtó alá rendezni (esetleg az eredeti szövegekkel, kétnyelvűen), s abban talán már nemcsak a te segítségeddel, hanem Kornélia lányod közreműködésével is számolhatok, mert igen jó véleményeket hallottam róla.

Az ősszel, szeptember végén előreláthatólag sikerül eljutnom Olaszországba, talán most szerencsém lesz személyesen is találkozni veled. Egy ilyen küldemény után a szokottnál is jobban érzem ennek a hiányát. Még egyszer hálásan köszönöm a küldeményt s ígérem, hogy csak olyasmivel fogom viszonzni, amit érdemesnek tartok rá, hogy te is elolvasd. Magdival és gyermekeiddel együtt sok szeretettel és eleven emlékezettel üdvözöl

Szilágyi Jancsi

1964/08/29

Kerényi Károly, Ascona – SzJGy, Budapest

Írógéppel, saját kezű monogrammal; 1 lap, 1 oldal. – Eredeti: Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka; indigós másodpéldány: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka¹⁰⁸

Ascona, 64. 8. 29

Kedves Jancsi,

megnyugtatósdra írok mindjárt: Overbeck-pótló (v.ö. „görögpótló”¹⁰⁹) művedet elküld-

¹⁰⁵ Karl Kerényi, „Agalma, Eikon, Eidolon”, *Kerygma und Mythos*, 6, no. 2 (Hamburg, 1964).

¹⁰⁶ *A görög művészet világa* (1962).

¹⁰⁷ Johannes Adolf Overbeck (1826–1895) német klasszika-archaeológus, a M. Tud. Akadémia tagja (1873). Főműve, melyre SzJGy utal: *Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen*. Gesammelt von J. Overbeck (Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1868).

¹⁰⁸ Bélyácz Katalin szívességéből.

¹⁰⁹ A magyarországi gimnáziumok felső négy osztályában 1890-ig az ókori görög nyelv kötelező tárgy volt, érettségit is kellett tenni belőle, az ekkor bevezetett reform az iskolák döntésére bízta, hogy nyelvet és auctorkat tanítanak-e, vagy ehelyett görög irodalmat, művelődést magyarul; ez

ted volt s Kornélia is, én is ismerjük. Kissé csodálkoztunk a varázsló-művész, varázslat-művészet sorrenden, mintha nem a fordította volna a természetes, s a mű-kőd ember az ősbibb. („Pompeji oder der Zauber der Malerei” a „Griechische Miniaturen”-ben¹¹⁰ eljutott Hozzátok? A Széchényi-könyvtárban állítólag minden megvan.) De az új felé nyíló karmokat is észrevettük s elégedetlenség kifejezése leveledben megnyugtató – mint minden egyéb, ami munkálkodásodból és -ról eljutott hozzánk. Legfeljebb még abban nem értünk egyet, hogy a „tárgyi régészet” – szerinted – „nem a legszórakoztatóbb tudomány”. Az „Apollon”-ban a második kiadástól¹¹¹ kezdve áll egy dolgozat, amely az „érzéki hagyományt” legalább is a nem-érzéki mellé emeli¹¹² s ha Kornélia ma egy lehellet-finom kismesterkelyhet tud helyrehozni számomra, valami nagyon fontosat folytat belőlem és a tudományomból.

Nos! A küldeményem a viszonzás akart lenni s azért késett meg ennyire, mert véletlenül nemrég jelent meg egyszerre az a négy kis dolgozatom, amely az archaeologiai parergon-sorozat¹¹³ egyelőre lekerekítette. Jól vetted észre, ami fontos bennük – talán a jelentéstani előadás utolsó fejezetéig, az agalma ígésítéséig. Mert abban ez a döntő és feloldó. Még a Silénost és a mainast is ígésíteni kell, ha az ember pontosabban akarja megmondani, amit a vázakép mutat: silénoskodást és mainaskodást. Egyenlőségi jelnek – pláne átlag- és tömegkészítményeknél, mint a sírba tett edények tömege – nincs helye. Silénoskodik, mainaskodik, vagy akár: dionysoskodik ő – a halott. S aztán – a délitáiai nagy edényeken a másik oldalon – természetesen hőrozkodik is! Vagy esetleg – héroónban ábrázolva – kalászokodik, bimbózik, hajt is, előbújik! Csak aztán itt sem szabad az egyenlőséget belevinni: hogy a kalász, vagy a hajtás, az a halott. Több kalász van egyszerre, és egy magból több mag, s mennyi még egy mákfejben! Mi történt Vele? Ez! Ha volt valaha, vagy van, „kerényizmus”, hát akkor ez: „mozgósítás”.

Az új Albae Vigiliae-füzet, a „Griechische Grundbegriffe” (sajnos, nem tudom, lesz-e elég példányom), amely az „Agalma, eikon, eidolon” egész „biótikus” összefüggést megmutatja,¹¹⁴ is ezt csinálja. Örülök, ha délre jössz. Szeptember utolsó hetében én még Hollandiában vagyok, de azután itthon – s legfeljebb még: Rómában. Mindenesetre jó pár sort írni. Mint régen

K. K.

1964/10/11

Kerényi Károly, Ascona – SzJGy, Budapest

Levelezőlap, az asconai ház (Casa del Sole) rajzával; feladó: Prof.Dr.Dr. K. Kerényi, Ascona, Schweiz; címzett: Szilágyi János Gy. dr. tudományos kutató, Martirok utja 7.III.1, Budapest II, Hongrie. – Írógéppel, saját kezű, nagybetűs monogrammal. – Eredeti: Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

utóbbi tárgyat nevezték görög-pótlónak. Aki görög-pótlós érettségi után egyetemi bölcsészkaron akart továbbtanulni, annak görög-ből pótló-érettségit kellett tennie. Ezt a rendszert 1924-ben szüntették meg. – SzJGy a gimnáziumban (Református Főgimnázium, a „Lónyay”) csak mint rendkívüli tárgyat tanulta a görögöt, és bár az érettségijét követő évben, már egyetemi hallgatóként tette le a görög kiegészítő érettségit (1937), a bölcsészkaron nem vehette fel a görög szakot. Az egyetemen járt görögre, és doktori szigorlatánál a latin főtárgy (Husztai József) mellett a görög (Moravcsik Gyula) volt az egyik melléktárgya.

¹¹⁰ Karl Kerényi, *Griechische Miniaturen* (Zürich: Rhein-Verlag, 1957); a hivatkozott cím a kötet második tanulmánya.

¹¹¹ Karl Kerényi, *Apollon. Studien über antike Religion und Humanität* (Amsterdam – Leipzig: Pantheon Akademische Verlagsanstalt, 1941).

¹¹² „Unsinnliche und sinnliche Tradition.”

¹¹³ Karl Kerényi, *Griechische Grundbegriffe* (Albae Vigiliae, N. S. 19).

¹¹⁴ A tanulmányt, eredeti megjelenési helyén, egy korábbi levelében SzJGy már nyugtázta.

Kedves Jancsi,

hogy van az, hogy sem Tóled, sem Gabitól nem olvastam semmit ithakai tapasztalataitokról? Egyikőtök sem írt róla nyilvánosan?¹¹⁵ Én egy magán-leírásért is hálás volnék, mert a sziget mai állapota tárgyi okokból a következő hetekben foglalkoztatni fog.¹¹⁶ A posta okt. 20-tól nov. 20-ig elér Rómában, a Villa Lantéban, Passeggiata del Gianicolo 10.

Werner Fuchs,¹¹⁷ akit fiatal barátaim közé számítok, levelez könyved német kiadásáról Kornéliával. Melegen üdvözlünk!

K. K.

1964/10/14

Szilágyi Jánosné, Budapest II. Mártírok 7 – Kerényi Károly, Roma, Villa Lanté (Passeggiata del Gianicolo 10.)

Postai levelezőlap, írógéppel. – Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka¹¹⁸

Bp., 1964. X. 14.

Kedves Professor Úr!

Most érkezett meg Jancsihoz írt lapja, amelyet azonnal postán továbbítottam Jancsinak.¹¹⁹ Mivel azonban Jancsi állandóan utazgat, s jelen pillanatban nem tudom, mikor lesz Rómában s meddig marad, úgy gondoltam, helyes ha Önt erről értesítem. Ha Rómában van, úgy a Collegium Hungaricumban lakik, majd onnan Meller Péterhez¹²⁰ megy Firenzébe (Lungarno Vespucci 18.). Ha tehát levelem az Ön lapjával már nem érte volna Jancsit Rómában, úgy kérném arra Professor Urat, szíveskedjék talán Meller Péter címére írni Jancsinak. Előre láthatólag november elejéig lesz Olaszországban, utána Nyugat-Németországba megy három hétre, s csak december elején érkezik vissza Budapestre.

Szívélyes üdvözlettel,

Szilágyi Jánosné

¹¹⁵ Devecseri Gábor, *Odiüsszeusz hajója* (Gyoma: Kner, 1964; újabb kiadásban in: *Epidaurouszi tücskök, szóljátok. Görögországi útinapló*, Budapest, 1968, mely könyv Devecseri Gink Károllyal, feleségével és SzJGy-gyel, Gink autóján tett görögországi utazásának élményeit írja le. Az út végén Ginknek kiállítás volt Athénban, SzJGy előadást tartott. Gink a felvételeiből két kötetet is kiadott: *Ithaka* (Budapest: Magvető, 1969), Devecseri Homérosz-fordításából és verseiből vett idézetekkel; illetve *Vallomás Görögországról* (Budapest: Corvina, 1984), Szabó Árpád bevezetőjével.

¹¹⁶ Erich Lessing, *Die Odyssee. Homers Epos in Bildern erzählt*. Mit einer Interpretation von Karl Kerényi und Beiträgen von Michel Gall [u. a.]. Bild- und Literaturregister von Cornelia Kerényi (Freiburg: Herder Verlag, 1966); vö. Karl Kerényi, „Ulysses”, in: *The Voyages of Ulysses* (Freiburg i. Br.: Herder, 1965; Printed for the U. S. Army in West Germany); „Homer and His Odyssey”, in: Erich Lessing, *The Voyages of Ulysses: A Photographic Interpretation of Homer's Classic* (London: Macmillan & Co., 1966). (Non vidi.)

¹¹⁷ Werner Fuchs (1927–2016) klasszika-archaeológus, 1972-től egyetemi tanár Münsterben.

¹¹⁸ Bélyácz Katalin szívességéből.

¹¹⁹ SzJGy 1964. szeptember–októberben a római Magyar Intézet vendége volt, ásatásokat keresett fel Olaszországban.

¹²⁰ Meller Péter (1923–2008) művészettörténész, Kerényi egykori budapesti órai óta SzJGy barátja. Élétéről – többek között firenzei munkájáról (Tolnay Károly munkatársa volt a Michelangelo-rajzok corpusának kiadásra előkészítésében) – és pályájáról ír: Szilágyi János György, „Aki két rókára vadászik. Meller Péter (Budapest, 1923 – Solvang, USA, 2008)”, *Enigma*, no. 83 (2010), pp. 20–34; új lenyomatban in: *A tenger fölött* (2011), pp. 355–365.

[1964]/11/14

SzJGy, Firenze – Kerényi Károly, Róma

Kézírás, tintával; 1 lap, 2 oldal; boríték nélkül. – Eredeti: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka;¹²¹ xeroxmásolat (és Lackó Miklós gépirásos másolata Asconából): Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

Firenze, XI. 14
Lungarno Vespucci 18.

Kedves Károly!

Hosszú magna-graeciai és etrusiai bolyongás után, amely azonban jóval rövidebb volt, mint szerettem volna, most kaptam kézhez lapodat és feleségem levelét is, amelyben másikk levelled másolatát megküldte. Sajnos, Rómába már nem tudok visszamenni s így a személyes találkozás, amelyre nagyon-nagyon vágyom már régóta, megint elhalasztódott. Ehelyett, mint Magdi egy leveléből örömmel tudom, talán Kornélia lányoddal találkozom Münchenben. Biztosan megnőtt, mióta 1943-ban legutóbb láttam. Fuchs nagyon kedves, hogy a könyvem ügyét így a szívén viseli, talán lehet valami a dologból, de azt hiszem, még nekem is nagyon sokat kell dolgozni addig rajta.¹²²

Ithakáról Gabinak jelent meg egy kis írása, mert készülő útikönyvének ezt a fejezetét elsőnek dolgozta ki. Azonnal írok neki, hogy küldje el neked. Én nem is szándékoztam írni az útról, tanulni és látni mentem oda, önhibámon kívül elmulasztott fiatalkori utazások pótlására. Maga a kikötőváros elég mozgalmas, mi a Pénélopé-szállodában laktunk, a körülményekhez képest igen kellemesen. A palota feltételezett helyéhez igen rossz úton, döcögő autóbusszal lehet eljutni, s ott a helyi tanítónál van a kis helyi múzeum kulcsa, amelyben többek közt az ottani, bár hellénisztikus idők előtti korra egyelőre nem igazolt, Odysseus-kultusz feliratos bizonyítékát is őrzik. De a kikötő-részt éppúgy, mint a nimfabarlangot vagy Eumaios legelőjét, csak megközelíteni lehet autóval, közvetlenül odajutni csak gyalog lehet. Nekem egyik legmélyebb élményem volt Görögországban, mikor a kis hajó(val) az Odysseusi birodalom szigetvilágában tett Alvilág-út után behajóztunk a hirtelen elénk táruló kikötőbe.

Fájó szívvel az elmulasztott találkozás miatt a régi szeretettel és tisztelettel üdvözöl,
Szilágyi Jancsi

Mellerék sok szeretettel üdvözölnék.

1965/02/02

Kerényi Károly, Ascona – SzJGy, Budapest

Írógéppel; saját kezű, nagybetűs monogrammal, kézírásos javítások; 1 lap, 1 oldal. – Eredeti (és gépirásos másolat): Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka; indigós másolat: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka¹²³

Ascona, 1965. 2. 2

Kedves Jancsi,

köszönöm a különnyomatodat¹²⁴ az ajánlásukkal egyetemben. Amit Ovidiusról írsz, az jó színvonalon mozog – amint egyébként is illenék (de csak illenék!) Magyarországon bizonyos előzmények után. Kár, hogy a nyomtatvány bibliográfiai rejtély: hogy lehessen rá hivatkozni, ha sor kerülne rá, ha azt sem tudja az ember, milyen kiadványban látott

¹²¹ Bélyácz Katalin szívességéből.

¹²² A német kiadás terve nem valósult meg.

¹²³ Bélyácz Katalin szívességéből.

¹²⁴ Ti. SzJGy-nek a Devecseri *Átváltozások*-fordításához írt utószavából.

napvilágot? A rejtelem kiterjed a 485. lap ragyogó két strófájára.¹²⁵ Míg mást nem hallok, Neked fogom tulajdonítani őket.

A szirénes-ifjas lékythost¹²⁶ is üdvözlöm: érdekes példája – s világos bizonyítéka is – annak a megfigyelésnek, amely ma a legidősebb [kézirattal: volna] a görög vázáképekkel kapcsolatban: hogy t. i. a vázafestő a legkönnyebben tud képben látványt és látomást egyesíteni. S hol másutt inkább, mint az egyébként láthatatlanokat szolgáló síri edényeken? Az ifjú otthoni környezetben. A bot nem jelenti biztosan, hogy útra készül, a mozdulat sohasem lesz mint egy hieroglyph biztosan megfejthető. De összeköti őt egy láthatatlan lényvel, akár úgy, hogy hívja, akár úgy, hogy – ami az emberibb – „Maradj te még...”¹²⁷ De ki látja – és hallja! – [azt] rajta kívül? Egy dimenzióban biztosan nincsenek, vagy egyszerre többen vannak, mint a látomástalanok. A fehéralapú lékythosokra nem kell hivatkoznom. Drága kis olajosedényke! Szinte kár volna, hogyha azokhoz is szólna, akiknek sapientia prima stultitia non caruisse!¹²⁸

De, válaszul a firenzei levélre, azt is meg kell még magyaráznom, mit akartam az Ithakára vonatkozó kérdéssel. Az őszön nyakamba szakadt egy feladat, amelyet – a magam módján – csak úgy oldhattam volna meg igazán, ha rögtön Ithakába utazom: meg kellett egy az Odyszeiáról szóló, igen nagy és messzehatónak szánt kiadvány számára írni azt, ami végeredményben az én Odysseusom lett, az én Homérosom – Shakespeare mellett a világirodalom legnagyobb költője – nyomán. Hogy [Homeros] járt Ithakában, azt a 13 tripus lelete után [józanul] nem lehet kétségbe vonni. (Korfuban is járt: annak filológiai bizonyítéka van – de ezt csak azután találtam meg.) S nekem mégsem volt időm rögtön odamenni: csak Rómáig, a másodlagos forrásokhoz. Az archaeológiai irodalom 1953-ig (bezárólag) könnyen követhető. Mi van ma? Hol van a 13 tripus a 9-8. századból? Hogy az utak rosszak, az már az Odyszeiában benne áll. Az első látogatás rendszerint olyan nagy élmény, hogy inkább látomás mint látvány lesz belőle.

Köszönöm azt is, amit írtál – a régi szeretettel,

K. K.

1965/03/16

SzJGy, Budapest – Kerényi Károly, Ascona

Írógéppel, 1 lap, 1 oldal. – Eredeti: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka;¹²⁹ indigós másolat (aláírás nélkül): Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka

Budapest, 3.16.

Kedves Károly!

Kérlek, ne haragudj, hogy ilyen későn válaszolok kedves leveledre, de hosszabb ideig beteg voltam, az akadályozott az írásban.

¹²⁵ Az Ovidius, *Átváltozások* (1964) 485. oldalán idézett két versszak („Én úgy szeretnék élni, mint a kígyó...”), mint SzJGy céloz is rá, Devecseri Gábortól való, *Levél a hegyről* (1946) című kötetéből.

¹²⁶ Szilágyi János György, „Musique de sirène” / „Szirén-zene”, *Bulletin de Musée Hongrois des Beaux-Arts*, no. 25 (1964), pp. 19–27, 133–138; új lenyomatban: *Szirénzene. Ókortudományi tanulmányok* (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), pp. 51–56.

¹²⁷ Shakespeare, *A vihar*, IV. felv., Első szín, Prospero, Arielnek: „Csak maradj te még / Látatlanul” (ford. Szász Károly).

¹²⁸ A mondás forrása: Horatius, *Ep.* I, 1, 41 sk.: „Virtus est vitium fugere, et sapientia prima / stultitia caruisse”, magyarul: „Bűnt kikerülni erény, s butaságtól megmenekülni / bölcs észnek jele már” (ford. Horváth István Károly); a módosítással: „(akiknek) legfőbb tudása, hogy az ostobaságot nem nélkülözik”.

¹²⁹ Bélyácz Katalin szívességéből.

Először az Ovidius-tanulmány „bibliographiai rejtélyéről”: a tanulmány Devecseri Gabi most megjelent *Metamorphoses*-fordítását kísérte, s a benne idézett vers, amelyet képességeimet messze túlbecsülve nekem tulajdonítasz, ugyancsak Gabitól származik, igaz, hogy húsz évvel ezelőtti korszakából. Érdekesnek én a tanulmányból néhány szubjektív természetű részleten kívül elsősorban a Pygmalion-történetről mondottakat érzem,¹³⁰ nagyon szívósen hallanám róla a véleményedet – egyszer talán még részletesebb indoklással is megírom valahol.¹³¹

Az ithakai tripusokról legutóbb tudomásom szerint F. Willemsen írt részletesen (*Dreifusskessel von Olympia*, Berlin, 1957), röviden pedig F. H. Stubbings a „Companion to Homer”-ben (London 1963, 419-20 és -3-). Sajnos, a múzeumnak csúfolt kis raktár Ithakában jóformán áttekinthetetlen volt és a vitrinek kulcsát, amelyekben az anyag egymás hegyén-hátán be volt dobálva, szokás szerint nem találták, így megelégedtem az Odysseus-feliratok megtekintésével és az üvegen át látható kerámia-anyaggal, a tripusokat nem láttam. Ettől azonban még ott lehetnek valahol. Egyébként Gabi útinaplójának ithakai része nemsokára folytatásokban megjelenik egy hazai folyóiratban, feltétlenül küld majd belőle.

Én magam az Andokides-festő egy budapesti kylixének publikációját fejeztem be nemrég,¹³² s most egy görög művelődéstörténet régészeti és művészeti fejezetein dolgozom (csak Nagy Sándorig),¹³³ utána pedig a Corpus Vasorum I. magyar kötetét szeretném befejezni,¹³⁴ hogy végre visszatérhessek az etruszkokhoz.

Kornélia mennyire haladt a Niké-ábrázolásokkal?¹³⁵ Ha még nem eléggé szkeptikus, érdemes megnéznie Rumpf Eros-cikkét a *Reallexikon f. Antike u. Christentum*-ban. Nagyon örültem a megismerésnek s örülnék, ha valamiben segítségére lehetnék, bár ott aligha szorul épp az enyémmre. Talán egyszer a tervezett könyvből is lehet valami.

Mindnyájatokat sok szeretettel üdvözöl

1965/04/15

Kerényi Károly, Ascona – SzJGy, Budapest

Írógéppel, 1 lap, 1 oldal. – Erredeti: Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, SzJGy hagyatéka; indigós másolat: Marbach, Deutsches Literaturarchiv, Kerényi-Nachlass; digitális másolat: Pécsi Tudományegyetem, Klasszika Filológia Tanszék, Kerényi Magda hagyatéka¹³⁶

KERÉNYI, ASCONA

Nagycsütörtök 1965

Kedves Jancsi,

az ovidiusi Pygmalion-elbeszélésről vallott új felfogásod sem került el figyelmemet: egész Ovidius-felfogásoddal összefügg s eléggé előtérbe állítottál. S megint örültem, hogy magad is gondolsz részletesebb megokolásra.

¹³⁰ Szilágyi János György, „Az 'Átváltozások' költője”, in: Ovidius, *Átváltozások* (1964), pp. 473–495; kötetben: *Paradigmák* (1982), pp. 31–59, Pygmalionról itt p. 37 skk.

¹³¹ Szilágyi János György, „Arachné” (az Ökortudományi Társaságban 1978. február 17-én tartott előadás!), *Antik Tanulmányok*, 24, no. 2 (1977), pp. 125–138; új lenyomatban in: *Paradigmák* (1982), pp. 217–233.

¹³² János György Szilágyi, „Une coupe du peintre d'Andokidès” / „Az Andokidès-festő egy kylixé”, *Bulletin de Musée Hongrois des Beaux-Arts*, no. 28 (1966), pp. 13–29, 123–133.

¹³³ Ritoók Zsigmond, Sarkady János & Szilágyi János György, *A görög kultúra aranykora. Periklész százada* (Európa Nagy Korszakai: Görögország) (Budapest: Gondolat, 1968; és két újabb, átdolgozott kiadás).

¹³⁴ János György Szilágyi, *Corpus Vasorum Antiquorum, Hongrie*. Fascicule I. Budapest, Musée des Beaux-Arts, Fascicule I (Budapest: Akadémiai Kiadó – Bonn: Rudolf Habelt Verlag, 1981).

¹³⁵ Cornelia Isler-Kerényi, *Nike. Der Typus der laufenden Flügelfrau in archaischer Zeit* (Erlenbach – Zürich – Stuttgart: Eugen Rentsch Verlag, 1969).

¹³⁶ Bélyácz Katalin szívességéből.

Bizonyára senki sem ismeri ma oly jól a szobrászatról szóló antik szövegeket, mint Te. Te tudod tehát jobban mint én – és én hálás leszek a felvilágosításért –, hogy tanúskodik-e valamelyik a költő és a szobrász működésének rokonságáról? Mint tektón, „felépítő”, érzi magát az antik költő is – különösen nagy kardalok költésekor. De mint szobrász? S akkor is mire vonatkozólag? Az egész Metamorphosis-műre, vagy egy kisebb költeményre, pl. egy elégiára? Leginkább egy hős- vagy hősis-levélre lehetne gondolni, amely rögtön két személyt is megelevenít. De nem voltak-e már elevenek a költő számára? Annyira fellebbezett-e természetes költő-mesterségén Ovidius, hogy melankólikusan magára gondolt, amikor Pygmalionról – valóban a maga módján! – kezdte az elbeszélést?

Az elbeszélésben elég ovidiusi, egyéni elem van enélkül is. Egyéni, mint jól látod, a beépítés és a történet külön megokolása: Pygmalion megiszonyodott a nőktől – bizonyos mértékig egy második Orpheus! Ellentétbe került Venusszal, bár az ő szobrát véste. Ez a nagyon is emberi belső ellentmondás (video meliora...) ¹³⁷ egész pikantériájában ovidiusi. Venus a maga módján – kegyes módon, s ez is ovidiusi – megbünteti őt, mígnem

Paphius plenissima concipit heros
verba, quibus Veneri grates agat ¹³⁸

vagyis telesháljával éneklő – aretologia, hymnologia, theologia, ahogy akarod – az istennő dicséretét. Erre aztán teljesen megeleveníti Venus a szobrot. Nem lehetetlen, hogy az eredeti, keletiesebb aretologiában a szerelmi aktus elevenítette meg (ezért az egyházatyáknál, akik az eredményt nem ismerhetik el, pedig a Bibliában 2 Kir 4,32kk. olvashattak hasonlót), ¹³⁹ I. regénykönyvem ¹⁴⁰ 38 k. (az új kiadásban, Wiss. Buchges. 1962. az adalékot is, 227, 93-hoz). Ovidius ennél finomabb – és finomabban vallásos. Nem kis felfedezés (nem sokára kell írnom róla), ¹⁴¹ hálás leszek, ha segíteni tudsz. Üdvözlünk, szeretettel,

Károly

¹³⁷ „Video meliora proboque, deteriora sequor”, Ovidius, *Metamorphoses*, VII, 20 sk.: Látom, mi a jobb, jól látva helyeslem: / és ami rossz, követem” (ford. Devecseri Gábor).

¹³⁸ Ovidius, *Metamorphoses*, X, 290 sk.: „(...) a Paphos-beli hős szívbeli szavakkal / adja Venusnak a háláját...” (ford. Devecseri Gábor).

¹³⁹ Elizeus (Elisa) próféta és a halott fiú története: „(...) Beméne pedig Elizeus az házba, és imé az gyermek halva fekszik vala az ő ágyán. És mikor bement vólna, bezárja az ajtót magára és az gyermekre, és könyörgé az Úrnak. És az ágyra felhágván, az gyermekre búrúla, és az ő száját az gyermek szájára tötté, szemeit szemekre, kezeit kezeire, és elterjede az gyermekre, és megmelegedék az gyermeknek teste. És tőle elfordulván alá fel jár vala az házban, azután felménévén ismét emészt reá búrúla, és az gyermek izec [mozdul] vagy kétszer, és felnyitá az ő szemeit” stb. (ford. Károlyi Gáspár, 1590).

¹⁴⁰ Karl Kerényi, *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung. Ein Versuch* (Tübingen: J. című B. Mohr / Paul Siebeck, 1927).

¹⁴¹ Karl Kerényi, „Anleitung zu Ovids ‘Metamorphosen’”, in: Ovid, *Metamorphosen. Buch X. Mythen um Orpheus*. Übersetzt von Ernst Zinn, Illustrationen von Manfred Henninger (Heidenheim: Erich Hoffmann Verlag, 1969). A tanulmányról utóbb Kerényi Magda és SzJGy több levelet váltottak egymással; SzJGy Kerényi Magdának (1980/06/08): „Károly Ovidius-tanulmányát szövege szerint nem ismerem, de amikor Maguknál voltam Asconában és hosszú idő után először találkoztunk, elmondtam neki akkor írott Ovidius-tanulmányom gondolatmenetét és ő cserében beszélt a gondolatban készülő írásáról. Én a magamét 1965-ben kiadtam, s azóta nem jutottam hozzá, hogy visszatérjek a kérdésre, bár nagyon szeretnék. De jó tudnom, hogy Károly tanulmánya elkészült és valahol hozzáférhető.” A fentebb idézett bibliofil kötetben, szokatlanul nagy formátumban kiadott tanulmányt Kerényi Magda röviddel ezután megküldte SzJGy-nek.

EMLÉKEZÉS DEVECSERI GÁBORRA, SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGYRE ÉS BARÁTI TÁRSASÁGUKRA

*Kemény Aranka és Komáromi Csaba interjúja, 2013¹
Szerkesztette Komoróczy Géza és Zsolt Angéla²*

Huszár Kláriver³ 14 évesen ismerkedtem meg Lepencén, és nagyon büszke voltam rá, hogy a barátnőjévé fogadott, mert ő már nagylány volt, 19 éves, és ez akkor borzasztó nagy különbségnek számított. Én még gyerek voltam. Ez a barátság haláláig tartott.

A Devecseri fiúkat kislány korom óta ismertem, Nógrádverőcéről, Gábor⁴ és Pétert.⁵ A 30-as években minden nyáron Verőcén nyaraltunk. Az volt a szokás, hogy a polgári családok kivettek egy parasztházat, és leköltöztek. Egy stráfkocsira fölrakták a háztartást az utolsó vejdlingig, és levonultak. Június közepén véget ért az iskola, június vége felé leköltöztünk, és augusztus végén feljöttünk. Ott éltünk egész nyáron, az egész család, házvezetőnőnkkel, a tüneményes Erzsivel együtt. Voltak barátaim Verőcén, de nem nagy számban. Viszont a bátyám, Vajna János,⁶ aki 1921-ben született, ott hirtelen nagy barátságokra tett szert. Először is, 11 éves korában egy este azzal jött haza, hogy megismerkedett egy nagyon okos fiúval. Ez az okos fiú Rényi Alfréd⁷ volt, Buba, a matematikus, aki, mint

Vajna Márta (1925) tanárnő, kulturális szervező; Vajna János húga, Bródy András felesége (1944–1957).

- ¹ Részletek az interjúból, Petőfi Irodalmi Múzeum, Médiatár CD03093-95, CD04226. Készült 2013. december 9-én és 2014. október 8-án (kiegészítések). Az interjút hangszalagról lejegyezték fiai, Bródy János, Bródy Mihály, és unokája, Bródy Anna Barbara.
- ² Az interjú terjedelmes szövegének lerövidítésénél, szerkesztésénél a jelen közlés témájához igazodva Szilágyi János Györgyöt állítottuk a középpontba. A lábjegyzetek az interjúban említettek azonosításához csak a legszükségesebb adatokat tartalmazzák. – A közlés engedélyezéséért köszönet Vajna Mártnak, továbbá a beszélgetéseket vezető Kemény Arankának és Komáromi Csabának (többféle szíves segítségükért külön is), illetve Pröhle Gergelynek, a PIM főigazgatójának. – Tudni kell, hogy a baráti társaság magja annak idején Devecseri Gábor körül alakult ki, az „alapító tagok” (Devecseri Gábor, Devecseri Péter, Karinthy Ferenc, Karinthy Gábor, Kertész Tamás, Szilágyi János György, Zolnay Vilmos), a „belta­gok” (Örkény István, Rényi Alfréd, Somlyó György, Vajna János), a „vendégek” (sokan) és a „nők” (Dömötör Tekla, Huszár Klára, Rabinovszky Mária, Vajna Márta és szintén sokan) egyszerűen csak „társaság”-nak nevezték magukat, később azonban, 1970 körül, SzJGy bevezette a „szombati társaság(om)” elnevezést, megkülönböztetésül „pénteki társaság(á)”-tól, amely utóbbi az 1940-es évek végén a Szépművészeti Múzeumban alakult ki, és az előzővel párhuzamosan élt.
- ³ Huszár Klára (1919–2010) operarendező. *Krisztinavárosi madrigál* (2001) címmel megjelent visszaemlékezésében ő is ír azokról a személyekről, eseményekről, amelyeket Vajna Márta az interjúban említ.
- ⁴ Devecseri Gábor (1917–1971) költő, műfordító.
- ⁵ Devecseri Péter (1920–1939) író.
- ⁶ Vajna János (Vanyek) (1921–1992) újságíró.
- ⁷ Rényi Alfréd (Buba) (1921–1970) matematikus. – Bubát mindenki ezen a beceneven hívta, csecsemőkora óta (‘baba’).

a matematikusok általában, már gyerekkorában is feltűnően éles eszű volt. És szerencsére nemcsak a matematika iránt érdeklődött, hanem minden érdekelt. És a bátyám ugyan teljesen süket volt a matematikához, de rettentő jó barátok lettek mindjárt. Pár évvel később, már nagyobb kamaszok voltak ezek a fiúk, megjelentek Devecseriék és Karinthyek⁸ Verócén, ugyancsak mint nyaralók. Cini már akkor is iszonyat vásott kölyök volt. A fiúknak lett ott egy nagy bandájuk. Én ebben nem voltam benne, de ők voltak a nagy élet.

A nyár hosszú időszak volt az életünkben. Egész délelőtt a strandon volt a banda, úszkáltunk a Dunában, mindenféle segítség nélkül megtanultunk úszni, már teljesen kékek-zöldek voltunk, de nem akartunk kijönni.

Verócén minden augusztusban volt „olimpiász” ezeknek a fiúknak. Ezek a kamasz srácok különböző számokban versenyeztek. Petinek az úzás volt a száma, erre emlékszem. Cini mindenben nagyon jó volt, és általában ő volt a fő győztes. Élete végéig azt állította, hogy mindig ő nyerte az olimpiászt – de azért volt, hogy nem ő. Devecseri Gabi egyébként nem vett részt a sportokban. Délelőttönként, amíg mi fürödtünk, fel-alá sétált a strandon, komolyan elgondolkozva. Nagyon szép volt. Délutánonként összegyűltünk Saséknál, akiről már semmit nem tudok, ott főleg a Devecseri fiúk szerepeltek. Fantasztikus humorérzékkel és valóságos bohócképességekkel adtak műsorokat, legtöbbször persziflázsokat, rádióműsorok kigúnyolását. Szenzációs volt, gurulni kellett a nevetéstől, isteni volt. És aztán mentünk labdázni vagy kirándulni.

Én Devecseri Petibe voltam szerelmes, mert Peti magas és szőke volt, és nekem ez volt az ideálom. Gyönyörű novellákat írt. Emlékszem egy eposzára, egy humoros eposzra, amely főleg Somlyó Gyuri⁹ kigúnyolására készült, és nagyon jó volt. Ezt a kéziratot még láttam Szilágyi János Györgynél. Peti egy évvel idősebb volt, mint Buba, Cini és Vajna János, Vanyek.

A Vanyek név úgy keletkezett, hogy volt bátyámnak egy hülye tanára, aki nem tudta megjegyezni, hogy Vajna, valamikor volt egy Vanyek nevű növendéke, és Jancsit is Vanyeknek szólította. Vanyek ezt elfecsegte Cininek. Egy szép napon kiabált valaki az utcáról, mi a III.-on laktunk, hogy Vanyeeek!, ez Cini volt, aki Jancsinak kiabált, és attól kezdve lett Vanyek.

A társaság egyik gyökere ez volt, Veróce. A másik, és itt jön be Szilágyi János György, a Református Gimnázium (a Lónyay). Ott Szilágyi bátyja, Szilágyi Endre¹⁰ osztálytársa volt Devecseri Gabinak. Nagyszerű tanáraik voltak. Máthé Elek¹¹ tanár úr volt az egyik fontos tanár, vele Gabi haláláig tartotta a kapcsolatot. Akkor kezdett Gabi is, meg Szilágyi is az antikvitással foglalkozni, a görög–latin irodalommal. Volt ennek a diákságnak egy újságja, Hangszóró volt a címe,¹² és számos későbbi híresség írt bele.

Gabi testvére, Peti, 19 évesen meghalt. Egy egész egyszerű mandulagyulladás, és két

⁸ Kertész Tamás (1916–1989), Kertész Tivadar orvos és Böhm Aranka (Karinthy Frigyes második felesége) házasságából született fia, aki a Karinthy gyerekekkel együtt nevelkedett. Élete utolsó szakaszában Németországban élt. – Karinthy Gábor (1914–1974) költő, K. Frigyes első házasságából született fia. – Karinthy Ferenc (Cini) (1921–1992) író, K. Frigyes és Böhm Aranka fia.

⁹ Somlyó György (1920–2006) költő, műfordító.

¹⁰ Szilágyi Endre („Bandi”) (1916–1935) latin–görög–magyar szakos filológus. Másodéves egyetemista korában hunyt el, de amíg élt, ő irányította barátai irodalmi tájékozódását.

¹¹ Máthé Elek (1895–1968) tanár, műfordító.

¹² A *Hangszóró* 1932–1933-ban jelent meg, két évfolyam, összesen 16 füzet, az első 14 sokszorosítva, a két utolsó nyomdai úton. Formális kiadója a Lónyay utcai Református Gimnázium volt; szerkesztői: Szendrő József, majd Szilágyi Endre, Benedek István, Sárkány Géza; szerzői többek között Devecseri Gábor, Karinthy Gábor, Szilágyi Endre. Példányai megvannak az OSzK és a PIM gyűjteményében. Az utolsó füzetek kötegben maradtak meg SzjGy lakásában. – Babits egy kiadatlan műfordítását adta közlésre a lapnak (Horatius, Ep. 14: „Mért, hogy agyamban olyan tétlenség, akkora fáradt / feledékenység terhe nyom...”).

perccel az előtt, hogy behozták az antibiotikumokat, belehalt egy mandulagyulladásba. Gabi ezt soha nem heverte ki, élete végéig fekete nyakkendőt hordott. Szilágyi Jancsinak is meghalt a bátyja egész fiatalon, ő is egyedül maradt.

Volt a társaságnak egy még ősibb rétege is. Erről én nem tudok részleteket, ez még az én időm előtt volt. Onnan való Zolnay Vili,¹³ aki szintén alapító tagnak számított. Voltak a Ledofsky lányok,¹⁴ ketten voltak, egyiküket, Trudét ismertem, Klárinak volt a legjobb barátja, együtt jártak a Szilágyiba. Tag volt Somlyó Gyuri is, Somlyó Zoltán fia. Úgy került a társaságba, hogy ő is lágymányosi gyerek volt, mint Devecseriek és Karinthyé, és gyerekkori barátok.

Örkény¹⁵ később lett beltag, ő Jancsival, a bátyámmal volt jóban, és hozzánk járt föl a negyvenes években, még a munkaszolgálat előtt. Nem tudom, hol találkoztak, talán K. Havas Géza révén. Örkényre nagyon élénken emlékszem, mindig hülyéskedett, megjártatta a dzsentrit, jött nagyon elegánsan, fogta a kutyáját, Rexnek hívta, a kutya csak angolul értett. „Fúj, dzsuis [Jewish] people” – mondta Pista. Nagy könyv-cserebere meg dumák folytak. Életük végéig jó barátok maradtak.

Ami összekötötte ezeket az embereket, az a könyv volt. K. Havas Géza,¹⁶ egy könyvmonger volt, minden könyvet ismerő szegényember. Arról volt nevezetes, legalábbis tudtommal, hogy minden könyvet meg tudott szerezni, és ha jött, mindig könyveket hozott. Emlékezetemben mint sovány, magas, fekete ember él, én soha beszédbe nem elegyedtem vele, csak láttam, hogy jön, könyveket hoz, beszélget a bátyámmal, ennyi. Főbe lőtték. Róla van az a megrázó egyperces Örkénynek, az „In memoriam dr. K. H. G.”: „Hölderlin ist Ihnen unbekannt?” – Örkény-idézet. K. Havas nagyon nagy műveltségű ember volt. – „Und Schiller?” Igen, őt ismerem. És főbe lőtte.¹⁷ Ő is úgy halt meg valahol, ahogy Radnóti, ott az úton.

A bátyámnak Zelk Zoltán¹⁸ is a barátja volt, nem tartozott a társasághoz, de ő is járt hozzánk, Örkénnyel egy időben. Nem egyszerre, de korban egy időben.

A társasághoz tartoztak Dobrovitsék is, Dobrovits Aladár¹⁹ egyiptológus és Dömötör Tekla²⁰ folklorista, de ők nem mindig voltak jelen. Szerb Antalról inkább Szilágyi meg Gabi meséltek, az a Kerényi társaság volt,²¹ én abban nem voltam benne, de ők jártak ki-

¹³ Zolnay Vilmos (1913–1984) író.

¹⁴ Ledofsky (!) / Ledofszky / Ledovszky / Ledviszky. – Ledofsky Rudolf (Rudi bácsi) pékmester volt az Attila úton, a Zerge-lépcsőnél (Löwenstein és Trsa.). Két lánya: Zsuzsa és Trude (Gertrud), az utóbbi Huszár Klára kisgyermekkori barátja. – Devecseriné Huszár Klára, *Krisztinavárosi madrigál* (Budapest: Mágus Kiadó, 2001), 29.

¹⁵ Örkény István (1912–1979) író.

¹⁶ K. Havas Géza (1905–1945) könyvügynök, újságíró, a *Népszava*, *Szép Szó*, *Századunk*, *Fórum* munkatársa, szerkesztője. Kommunista tevékenység miatt többször folyt ellene bírósági eljárás, de a moszkvai emigrációban élő Lukács György a *Szép Szó*val együtt őt is ideológiai elhajlással vádolta meg. 1942-től munkaszolgálatos volt, 1945. februárban a günskircheni (Ausztria) koncentrációs táborban hunyt el. – Örkény egypercesében K. Havas végzetes meghurcoltatása a félreszorított, üldözött zsidó értelmiség sorsának jelképe.

¹⁷ Örkénynél a szöveg: „(...) Schiller nevét sem ismeri? / – De ismerem – mondta a német ír. / – És Rilket? / – Őt is – mondta a német ír, és paprikavörös lett, és lelőtte dr. K. H. G.-t.”

¹⁸ Zelk Zoltán (1906–1981) költő.

¹⁹ Dobrovits Aladár (Csala) (1909–1970), abban az időben a Szépművészeti Múzeum munkatársa.

²⁰ Dömötör Tekla (1914–1987) germanista filológus, folklorista, Dobrovits Aladár felesége (1937–1963). *Tárlások Pest-Budán és környékén* (1987) című visszaemlékezésében is szó van azokról a személyekről, eseményekről, melyekről Vajna Márta az interjúban beszél.

²¹ A Kerényi Károly (1897–1973) köréhez tartozó fiatalok összejöveteleiről az 1930-as évek közepéről – még a SzJGy csatlakozása előtti időkből – van értékes adat. Landy Dezső, a könyvkiadó (Officina) és nyomdász: „Egy pesti, harmadrendű kocsmában, melyet a baráti kör »Kis Piszkos«-

rándulni. A Kerényi-órákra én is jártam péntek délutánonként még középiskolás koromban, és akkor ott volt Szerb Antal is, Dobrovits is, ő egyszer hazafelé menet azt mondta nekem, hogy érdekes, nekem a Kerényi előadását hallgatva a hal és a lándzsa mitológiai képe tűnik fel, vagyis halandzsa.²² Volt benne valami, volt egy kis bizonytalanság, hogy ez mennyiben tudomány, és mennyiben szépirodalom. De Gabi halál szerelmes volt Kerényibe. És Szilágyi is nagyon nagyra becsülte, és ezek szerint biztos, hogy komoly tudós volt, én ezt nem tudom megítélni. Mert hát olvastam, és nekem nagyon tetszett, mert elbűvölő volt valóban.

Egy jelmezbálon Pög is szerepelt, Pogány Ödön Gábor,²³ aki nem volt törzstag, de a társaság szélén ott volt, időnként megjelent. Pög, mindenki így hívta egész életében. Érdekes fickó volt. Amikor a Nemzeti Galéria kivált a Szépművészeti Múzeumból, ő lett az igazgatója. Rendkívül okos ember volt, a szélsőséges kommunista szerepét játszotta, és az akkori kulturális vezetők is tartottak tőle.

14 éves voltam, vagyis 1939-ben lehetett, hogy először voltam a szombati társaságban. Fel voltam háborodva, hogy milyen közönségesek. Ott volt Gabi, Klári, Karinthy Gabi, Kertész Tomi a párjával, Kovács Mártával. És Somlyó György. Ott volt Monáth Lajos²⁴ is, fontos tagja a társaságnak, kész mérnök. Lepencéről került a társaságba. Minden hülyéskedésben benne volt. Ezek a fiúk akkor már mind vagy egyetemisták voltak, vagy már azon is túl, vagy nem is jártak egyetemre.

Ott volt még Vanyeknak egy igen közeli jó barátja, bizonyos Pintér Jóska.²⁵ Két különböző embert, mint ők, elképzelni sem lehet, Pintér népfí volt, a népiesek közül, mindenkit órbáronak hívott, és a második mondatában már biztos előfordult a Kertmagyarország és a Soli Deo Gloria,²⁶ és hát egyáltalán, ugye, a népi Magyarország. Nagyon színesen beszélt. Legendás volt a szegénysége. És ami őket is összetartotta, az a könyv volt, mert Pintér Jóska nyomorúságos albréletében állítólag semmi más nem volt, csak könyv, könyv és könyv. Róla is írt Örkény egy novellát. A gazdag meg a szegény fiú barátságáról szólt, bátyám és Jóska volt a minta. Ennek a töredéke szerepel a „Szilveszter” című novellájában. Vanyek itt Peták néven szerepel, és Pintér Jóska a Piskei, „karon fogva az elválhatatlanok”.

Volt egy konkurens társaság is, akikkel néha együtt voltunk, ezeket úgy hívták, hogy

nak becézett, szoktunk összejönni: a Kerényi-tanítványok, Devecseriek, fiatal régészek, nyelvészek. Ha vita közben megszólalt [ti. Kerényi], öröm volt hallgatni. Ítéletei szabatosak és szigorúak voltak, ha elvekről – megértők és elnézők, ha emberekről volt szó. Bámulatos tudása mellett szerény maradt s ha a vita élesre fordult, ifjúságából átmentett mosolyával vagy kedves tréfával zárta le azt.” *Irodalmi Újság*, 1978; újra közölve in: Wágner Tibor, szerk., *Akitől ellopták az időt. Szerb Antal emlékezete* (Budapest: Kairosz Kiadó, 2002), 249.

²² A Dobrovitsra jellemző szójáték előrevetíti, hogy a fiatal korától kezdve nagyon magabiztos és hetykén öntudatos Dobrovits később, már a háború után, nem tartotta ildomosnak, hogy akkori tanulmányaiiban hivatkozzék arra, amit Kerényi előadásain tanult.

²³ Pogány Ödön Gábor (PÖG / Pög) (1916–1998) művészettörténész.

²⁴ Monáth Lajos (Laj) (1904–1996) elektromérnök, villamossági vállalkozó.

²⁵ Pintér József (Zugligeti Pintér) (1913–1974) újságíró, szerkesztő, bibliográfus. A tágabb baráti kör tagja. Németh Lászlóért és a „népies” írókért rajongott, de több írása jelent meg a *Szép Szóban* is, például, vitája Veres Péterrel: „Fajvédelem és szocializmus” (5, no. 17, 1937, 169–171); „Fajvédelem és humanizmus” (5, no. 19, 1937, 366–368). – 1938. május 5-én ő is aláírta az első zsidótörvény elleni tiltakozást. Első könyve: *A felszabadulás* (1944. nov.) óta *megjelent magyar nyelvű könyvek bibliográfiája* (Budapest: Forrás Ny., 1945). 1951-ben Devecseri Gáborral és Keszi Imrével szerkesztője volt *A néppel tűzön-vízen át* című katonai-hazafias irodalmi antológiának.

²⁶ Ti. a Soli Deo Gloria református diákszövetség (1921–1947), amely az egyházi élet szellemi felfrísítését tűzte ki céljával, egyebek mellett konferencia-szerű táborozásokkal, amelyeken szociális és politikai kérdéseket (úgynevezett „nemzeti sorskérdéseket”) is megvitattak, mint például az elhíresült 1943. évi konferencia Balatonszárszón.

főorvosok, mert nagyon szertartásos módon, nagy meghajlásokkal köszöntötték és főorvos úrnak szólították egymást. Schöpflin Gyula és Schöpflin Öcsi, Schöpflin Aladár fiai;²⁷ Kozma Lajos²⁸ lányai, Zsuzsa és Böbe; meg hát Pritty, a rendes neve Scheiber Eszter, tünémenyes nő; és Balla Kati, aki akkor, az ősidőkben Reitzer Béla²⁹ költő felesége volt. Reitzer a Szegedi Fialalokhoz tartozott, Radnótiékhoz. Nagyon korán elvesztettük. Később Katinak több férje volt, az utolsó, a leghosszabb ideig, az én első férjem, válásunk után, Bródy András.³⁰ Böbének Kozma Erzsébetet hívtuk, de ezt később kikérte magának. Nagyszerű muzsikus volt, remek zongoratanár, tőle tanultunk Bartókot zongorázni. A Zeneakadémia titkára volt egy ideig. Zsuzsa mindjárt '48-ban férjhez ment Ausztráliába, Erzsébet '56-ban utána ment, és nagyon híres zongoratanár lett. Schöpflin Gyula kiváló ember volt, a koalíciós időkben a Rádió igazgatója, és a felesége, Kati, bűbajos teremtés. Ő volt a legjobb barátja Kozma Erzsébetnek. Valamennyire ez a társaság is összejárt.

Az összejöveteleink elég spontán módon alakultak, aki akart, jött. Ezeknek az estéknek a hangulatát Örkény a „Szilveszter”-ben nagyon jól megírta. Cini számos epepének közölte a történetét, de nekem is van mesélnivalóm róluk. Ezek az esték mindenki felolvasta, amit alkotott. Ezekben az időkben Kertész Tomi volt a legmulatságosabb, állandó műsorszámokkal szerepelt. Rémes alak volt, egy igazi amorális figura. A háború után kivándorolt és eltűnt. Frenetikus humoros előadásai voltak az akadémikus Radó bácsiról,³¹ aki teljesen szenis, és ilyen verseket ír: „Kihullott a kezemből a lant, itt nyugszom a földben alant.” Aztán volt a nemzetközi homoszexuális világkongresszusról valami szenzációs marhasága. Ő és Bródy Andris, akit én hoztam, Bartók és Pásztory³² zongorakettőseit adták elő, ilyen címenek, például, hogy „Lila fing”, és verték a zongorát. Ezek a hülyéskedések akkor nagyon mulatságosak voltak. Nem kellett készülni, minden spontán ment.

Cini már akkor is nagyon konzervatív volt. Akkoriban Böhmék zsinag-boltjának³³ volt névleges tulajdonosa, és sikeres vízipólós. Egyszer azt mondta, hogy elege van abból, hogy mindenki felolvasson, most ő is sétált a Duna-parton, megszállta az ihlet, és írt néhány költeményt. Kiállt, és mondta, hogy ep-epe-epepe, így született az a nyelv, amelyen azután a darabok készültek.

²⁷ Schöpflin Aladár (1872–1950) irodalomkritikus, a *Nyugat* egyik vezető munkatársa. – Fia, Sch. Gyula (1910–2004) író, a Révai Könyvkiadó lektora, majd gyári tisztviselő, a háború után a Magyar Rádió műsorigazgatója, később diplomata, de 1950-ben lemondott állásáról és Angliában települt le. Fia, Sch. György (1939) történész, egyetemi tanár (London), 2004 óta a Fidesz listáján képviselő az Európai Parlamentben. – Sch. Öcsi / Endre (1916–2010) mérnök, 1944-ben részt vett mentesítő iratok, pecsétek gyártásában, 1956 után Kanadában élt, hamvai Budapesten, szülei sírjában vannak eltemetve.

²⁸ Kozma Lajos (1884–1948) építész, iparművész, a 20. század eleji szecesszió egyik mestere. Kozma Erzsébet, zongoratanár, az ő lánya; a Zeneakadémia főtítkára volt. 1956-ban kivándorolt Ausztráliába.

²⁹ Reitzer Béla (1911–1942) jogász, szociológus, a Szegedi Fialalok Művészeti Kollégiumának tagja; munkaszolgálatosként a Don-kanyarban eltűnt.

³⁰ Bródy András (1924–2010) közgazdász.

³¹ A képzeletbeli Radó bácsi alakja mögött Radó Antal (1862–1944) újságíró, költő, műfordító, irodalomtörténész állt. Radó a Kisfaludy Társaság tagja, a budapesti Olasz Kör (Circolo Italiano) elnöke, a Magyar PEN Club alelnöke volt. 1944. november végén maga vetett véget életének. – A társaság tagjai, élükön az olaszos Karinthy Cinivel, őt tekintették az őskonzervativizmus megtestesülésének. Irodalmi értékítéletükben és gúnyolódásban természetesen nem befolyásolta őket sem Radó, sem Kozma Andor, sem más írók zsidó származása, nem a származás, kizárólag értékítéletük alapján gúnyolódtak.

³² Pásztory Ditta (Edith) (1903–1982) zongoraművész; Bartók második felesége.

³³ Böhm Aranka édesapjának, Böhm Ignácnak zsák-, zsinag- és ponyvakereskedése, amelyet egészen a második világháború utáni évekig a család tagjai (alkalmazottakkal) vittek.

De térjünk vissza Lepencére, ahol Huszár Klárral megismerkedtem, és ahol Monáth Lajos is bejött a képbe. Mielőtt tönkretették, ez bizonyos Szegváryék³⁴ birtoka volt, ha jól emlékszem, 30 holdas birtok. Erzsók mintakertészetet rendezett be, de ez nem ment jól, és panziót nyitott, ahol nyaranta baloldali értelmiségiek jöttek össze, nagyon érdekes társaság. Kis házakból állt a panzió, és nagy társasági élet folyt. Erzsóknak volt barátnője Klári mamája, meg Tot, aki Monáth első felesége volt.

Mondhatnám, nagyon avantgarde életet éltünk Lepencén. Marcsi³⁵ édesanyja, Szentpál Olga,³⁶ egy akkor mozdulatművészetnek nevezett tánciskolát vezetett a Fasorban, ahol laktak. Az udvarban volt az iskola. Én mint kislány oda jártam. Nagyon tehetségtelen voltam. De kerültek ki onnan jó táncosok is. Szentpál Olga nagyszerű teremtés, kiváló mozdulatművész volt, férje, Rabinovszky Máriusz³⁷ meg nagyon jó művészettörténész. Ennek az iskolának volt nyári kurzusa Lepencén. Én is mint „Szentpál-kislány” kerültem Lepencére. Előző nyáron még Frank Janóval³⁸ voltam nagyon jóban, ő egyidős volt velem. Művészettörténész lett, Frank János legendás kiállításokat rendezett a Múcsarnokban. De a papája, az isteni figura volt, remekül tudta a század eleji orfeumi nótákat. Estéknként a kerti szaletliben boroztak az öregek. Frank bácsi énekelt. Janó mamája, bizonyos Miluka, ő is tüneményes nő volt, mindenki imádta. Janónak fantasztikus humora volt. Jártak le Rényiék is, Buba édesanyja, Alexander Bernát lánya,³⁹ és zseniális, de szórakozott férje, akit Papinak becézünk. Klárhoz Devecseri Gabi járt le, Rabinovszky Marcsihoz meg Szilágyi Jancsi. Találtunk egy könyvet, úgy emlékszem, a Borsszem Jankó 1900-as évkönyvét, ez egy élclap volt, jiddis-magyar nyelven írták a vicceket. Ezt nagyon mulatságosnak tartottuk, és így beszélünk mi is egymással. Szilágyi, aki már akkor is tudós volt, előadást tartott ennek a nyelvnek a szerkezetéről. Hát így éltünk akkoriban, amikor még viszonylag jól éltünk.

Ott ismertük meg egymást Bródy Andrissal. Bródyéknak Zebegényben volt gyönyörű szecessziós villájuk, amit Andris nagyapja, Maróti Géza⁴⁰ szobrász-építész tervezett, később államosították és tönkretették. Andris a nyári keresetéből vett egy kis kékszínű kajakot, és azzal járt át Zebegényből Lepencére. Ez a 39–40-es években volt. Átevezett Lepencére meglátogatni, akkor még nem engem, hanem egy másik kislányt, akinek akkoriban udvarolt, bizonyos Fischer Kittyt, de az első látogatás után átpártolt hozzám. Akkor kezdődött a kapcsolatunk. Én 14 és fél éves voltam, ő 15, szóval abszolút kamasz dolog. 1944-től 57-ig voltunk házасok, két gyermekünk született, János (Kristóf) és Mihály.

Összejövetel évközben is volt, kötelezően, minden héten szombat este. Hol itt, hol ott gyűlt össze a társaság, mert nem volt hova menniük. Kezdetben, azt hiszem, Kláriéknál,

³⁴ Szegvári / Szegváry Pál értékpapírkereskedő és felesége, Erzsébet / Erzsók / Erzsóka, Huszár Klára keresztanyja.

³⁵ Szilágyiné Rabinovszky (Szentpál) Mária (Marcsi) (1919–1995), Szentpál Olga és Rabinovszky Máriusz lánya, mozdulatművész, tánc tanár, táncleírás-szakíró (kinematográfus); 1944. áprilistól SzJGy felesége. Az édesanyjától átvett Szentpál művésznevet csak írásaiban használta alkalmilag.

³⁶ Szentpál (Stricker) Olga (1895–1968) táncművész, táncstúdió és táncsoport vezetője (Szentpál Iskola); Rabinovszky Máriusz felesége. A Szentpál művésznevet 1918 óta használta.

³⁷ Rabinovszky Máriusz (1895–1953) művészettörténész, művészetkritikus; Szentpál Olga férje, Rabinovszky Mária apja.

³⁸ Frank János (1925–2004) művészettörténész, kritikus, kiállításrendező.

³⁹ Alexander Bernát (1850–1927) filozófus, egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia tagja; Rényi Alfréd szülei: Alexander Borbála (Borka) (1892–1946) fotográfus, és Rényi Artur (itt: Papi) (1884–?1950/1951) gépészmérnök. – Rényi Artur posztumusz emlékirata: Ilonka Venier Alexander, Nauszika Mathe-Arvey & Zsuzsanna Renyi, Eds., *Love and Survival in Budapest: The Memoir of Artur Renyi* (London: Karnak Books, 2017).

⁴⁰ Maróti Géza (1875–1941); leánya, Maróti Dorottyia / Bródy-Maróti Dóra (1899–1985) grafikus volt Bródy András édesanyja.

az Attila utcában. Senkinek nem volt alkalmas lakása. Devecseriek albérletben laktak, állandó pénzzavarban. Karinthyékhoz nem lehetett menni, Frici bácsi már nem élt, Aranka⁴¹ elviselhetetlen volt, nem engedett be minket. Volt egy időszak, a negyvenes évek elején, amikor mindig nálunk voltak a szombat esték, mert nálunk volt nagy lakás. Hajós utca 16, III. emelet, az Operaház mögött. A szüleim vállalták, hogy szombat este elmennek hazulról. És a házvezetőnőnk, Erzsi néni, akit imádtunk haláláig, sütött a társaságnak lángost. Jól érezték magukat. Ameddig lehetett.

A bátyám, Vajna János rendkívül okos fiú volt, irodalmi ambíciói voltak. Rengeteget olvasott, jól ismerte a kortárs szerzőket, sok barátja volt, engem is ő vezetett be az irodalomba. Ő is írónak készült, de ez nem sikerült neki. A társaságnak ugyanolyan oszlopa volt, mint Gabi, Cini, Szilágyi Jancsi. A halála után írt megemlékezésében⁴² említi Szilágyi János György, hogy tanult nála görögül, Örkény Istvánnal együtt. Én meg Somlyóval együtt tanultam nála latinul. Ez már a háború alatt volt. Szilágyi ezt írja: „Ma sem tudom, mert később soha nem került szóba, mi vitte rá Vajna Jánost, hogy 1942 tavaszán Örkényhez csatlakozva görögül kezdjen tanulni. Talán rajtam akart segíteni, akinek ekkoriban az óraadás volt az egyetlen megélhetési lehetőségem.” Lehet, hogy ez is benne volt, de nyilván szerettek volna tudni görögül. Mindannyian tanultunk Szilágyitól. Egészen addig tanultunk, amíg Szilágyit el nem vitték munkaszolgálatba.

Az epepe úgy kezdődött, hogy Cini megteremtette a nyelvet. De még nem volt meg a dráma. Szilágyi doktori disszertációja bizonyos visszhangot keltett. Az volt a címe, hogy *Atellana*, etruszk drámák töredékeiről szól.⁴³ Miután a társaságban mindenkit és mindent állandóan csúfoltak, ezt is elővettük egy kiránduláson. Nagyon jól emlékszem, a Hűvösvölgyből mentünk fel a Gugger-hegy felé, ott volt Somlyó Gyuri, Cini, Örkény, meg én is, hát hogy elő kéne adni az *Atellanát* epepe nyelven, és ezen kezdtünk el gondolkodni. Aztán meg is valósítottuk, előadtuk úgy, hogy Szilágyi Jancsi udvarol Marcsinak, Rabinovszkyéknál van az ebéd, mindenki kényeztetni, egymás után adtuk a tényérokot, etettük, hihetetlen mennyiséget tudott enni, azt el nem lehet képzelni. És hát aztán sor kerül a nászra, és Szilágyi a nászészakán Máriuszhoz megy be – ez a poén.⁴⁴

Ezen Szilágyi nagyon felbőszült, és egy másik alkalomra készítet egy darabot Ciniről „A kakukkfűök” címmel. Az volt az egyetlen darab, ahol még díszlet is volt, Hajnal János⁴⁵ készítette, aki később a Vatikánnak lett elismert művésze. Rajzolt egy Karinthy Frigyes-portrét, az volt a háttér. Ez az előadás Bródyéknál volt, a Vilmos császár, a későbbi Bajcsy-Zsilinszky út 34-ben. Ez a kép lógott hátul. Jelenetek voltak Cini sikereiről. Cini mint vízipólós állandóan gólt lő, mindenki ünnepli. Aztán Cini mint madzagárus, remek, szedi a pénzt. Cini a nők körül, jelenetek egymás után, hogy egyre jobban ünneplik. Ezt Szilágyi találta ki, ő is adta elő. A drámai középpont, a csúcspont az volt, hogy Böhm Aranka bevallja neki, hogy ő nem Karinthy fia, és akkor nagy robajjal lezuhan a díszlet, a Karinthy-portré, és attól kezdve ugyanezek a jelenetek fordítva, minden szerepben kudarcot vall, és mindenholnan kirúgják. A kiadótól kirúgják a könyvével, a vízipóló csapatban semmi se sikerül neki, és végül összeroskadva ül egy hokedlin. Cini mérges volt, de hát ez nem számított, mert ezek az epepek mind rendkívül gonoszak voltak, megsemmisítőek az alanya nézve.

⁴¹ Böhm Aranka (1893–1944) orvos, Karinthy Frigyes második felesége, K. Ferenc édesanyja. 1944-ben deportálták és megölték Auschwitzban. – Életrajza, jellemzése: Borgos Anna, *Portrék a másiktól. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn* (2007); új lenyomatban: „Az irodalom vetélytársa. «Karinthy né Böhm Aranka», *Budapesti Negyed*, 17, no. 3 (65) (2009), 235–270.

⁴² Szilágyi János György, „Vajna János emlékezete”, *Beszélő*, 1993. január 9, 6–7.

⁴³ Szilágyi János György, *Atellana. Tanulmányok az antik színjátszásról* (Budapest: Tipográfiai Műintézet, 1941) (SzJGy doktori értekezése).

⁴⁴ Hasonló anekdotát ad elő Karinthy Márton *Ördögörcs* (2003) című családtörténeti könyvében.

⁴⁵ Hajnal János (1913–2010) festő, 1948-tól Rómában élt, és az egyházi festészetben szerzett hírnevet.

Tényleg nagyon gonoszak voltak ezek a gyerekek. Tényleg nagyon elvadultak. Cini felírta a lépcsőházban: „Szilágyit a frontra!” Szilágyi Ági⁴⁶ mondta el, hallotta, hogy egyszer, még a háború előtt, Jancsi és Cini mentek haza, Jancsi a lépcsőházban maradt, Cini becsöngetett a III. emelet 27-be, és ezt mondta: „Szilágyi néni, egy rossz hírem van, Jancsit elütötte a villamos.” Jancsi csak a borzalmas hatást látva jött elő. Cini mindenkivel nagyon kegyetlen tréfákat űzött, és ezt mindenkinek el kellett viselnie, mert ez a társaságban szokássá vált. Ez a társaság lényegéhez tartozott. Hogy a fiúk egymást csúfolják. Cini gonosz volt általában, de én a másik oldalát ismertem, énvelem borzasztó kedves volt mindig, segített, és én csak a legjobbakat kaptam tőle. Nagyon kedveltük egymást.

Az epepék arról szóltak, hogy a szereplőt földbe döngölik. Sohasem próbáltuk a darabokat, megbeszéltük, és improvizáltunk. Commedia dell'arte, semmi nem volt leírva. A szöveg az ep-ep-epepe volt, és mimes dolgok voltak, mozgás volt, játék volt. A címek, azok megvoltak, és Szilágyi János György tartott bevezetőket hozzá, nagyon tudományos bevezetőket, amelyekben a szereplőket is felsorolta. Én általában a naiva szerepét játszottam. Állandóan ment a csipkelődés, de közben nagyon szerettük egymást. És hát ezek az egymást kegyetlenül bántó fiúk, ezek nagyon, nagyon jó barátok voltak. Jóval később Litván Gyuri⁴⁷ próbálta rekonstruálni az epepék történetét, csinált egy listát azokról a darabokról, melyekre emlékeztem.

Még Karinthy Gabiról akartam beszélni.⁴⁸ Gabi nagyon szép verseket írt. Vele mindig blódlíket adattunk elő. A blódlí azért blódlí, mert poén nélküli marhaság. Nagyon jó blódlí voltak, de hát már őrült dolgok voltak tulajdonképpen, csak ezt nem ismertük fel. A „Pap a klozeton” címűt megírta Cini, meg is jelent valahol.⁴⁹ Azután a Szellemidézés című darabjában benne van a „Látjátok ezt?” című blódlí, ezt szintén Karinthy Gabi találta ki. Ilyen „Az Egyetemi Könyvtár kakasa” is. Az Egyetemi Könyvtár galériáján van egy könyvtáros, akinek hosszú vörös haja van, a lábát átveti a korláton, és amikor az olvasó jelentkezik, akkor lekiabál, hogy „ki kéri ki”.⁵⁰

És hát jött a cezúra, a háború, amikor szanaszét széledt a társaság, ki-ki úgy menekült, ahogy tudott, úgy élte túl a háborút, ahogy tudta, ezek egyenként is nagy sztorik, hogy kivel mi történt és hogy történt, hova ment, hova bújtt, hogy hívták, s a többi.

Az utolsó nagy összejevetel a '43-ról '44-re virradó szilveszter volt Andris szülei, Bródy Lászlóék összes termeiben a Bajcsy 34-ben, mindenki ott volt, aki élt és virult, és még szabadlábban volt. Jelmezbál volt. Karinthy Gabi apacsnak öltözött, és egész éjjel egyetlen szót se szólt, csak jött-ment a termekben, és nézte az embereket, járkált le-föl. Akkor már elég rossz állapotban volt, de igazán akkor veszítette el egyensúlyát, amikor behívták katonának.

Nagy, kétségbeesett mulatozás volt, mindenki lerészegedett. Szilágyi ferences barát volt, gyóntatott, és Anhalt Pista⁵¹ is, a zeneszerző. A Kozma lányok bajadérokra öltöztek,

⁴⁶ Szilágyi Ágnes (1950), SzJGy leánya.

⁴⁷ Litván György (1929–2006) történetíró.

⁴⁸ Karinthy Gábor megírta önéletrajzát, *Bánat* című, összegyűjtött verseit tartalmazó kötete (1973) utószavában; új lenyomatban: *Budapesti Negyed*, 17, no. 4 (66) (2009), 607–610.

⁴⁹ Karinthy Ferenc, „Pap a Gellért téren”, in: *Utolsó cigaretta, Utolsó Ítélet. Novellák* (1983); új lenyomatban: *Budapesti Negyed*, 17, no. 4 (66) (2009), 732–738.

⁵⁰ Nem zárható ki, hogy maga az ötlet SzJGy-től származik: disszertációjában (*Atellana*, 44) ír az itáliai színjátékok oszk (osculus) nyelvű *kikirrhos*, latin *cicirrus*, „kakas” elnevezésű szereplőjéről.

⁵¹ Anhalt István (1919–2012) magyar–kanadai zeneszerző, tanár, az elektronikus zene egyik úttörője. 1936-tól Kodály tanítványa a Zeneakadémián. 1942-ben behívták munkaszolgálatra, a háború vége felé meg tudott szökni. Fialat korától fogva Weöres Sándor verseinek rajongója, többet közülük megzenésített („Six Songs from NaConxy Pan”, 1941, átdolg.: 1947). 1946. januárban Párizsba menekült, 1949 óta Kanadában (Kingston) élt, mint zeneszerző és egyetemi tanár a kulturális élet kiválóságának számított. Barátja, munkaszolgálatos társa, Gyopár László (1918–1944)

Rabinovszky Monika⁵² gótikus várúrnőnek, Somlyó rokokóban, én is rokokóban. Zolnay Vilmos... nagyon szép volt. Milyen volt? Tizennyolcadik századi. András tiszta Byron, gyönyörű. Örkény és Buba már nem voltak itthon. Bródyéknál tulajdonképpen csak azon a nevezetes szilveszter estén voltunk.

A szüleim zsidó származásúak voltak, édesapám is. A felvidéki nagypapa még igazi zsidó volt, de apám már teljesen asszimilált, és szüleim már nem tartották a vallást, aztán át is tértünk a katolikus hitre. Nem éreztük magunkat zsidónak. Főleg a bátyám, meg én is, mi akkora magyarok voltunk a hülye fejünkkel, hogy a zsidótörvények nagyon váratlanul értek.

Szegény bátyám nagyon rosszul járt. Őt behívták munkaszolgálatra, de kapott egy úgynevezett JAN, „Jelenleg Alkalmatlan” jelzést, ami azt jelenti, hogy csak majd hat hónap múlva kell bevonulnia, de hát ő nem vonult be. És valahogy megtalálták, elővették és beosztották egy büntetőszázadba,⁵³ kikerült a frontra, Máramarosba, rémes körülmények közé, éheztek, és verték őket. Vele együtt volt ugyanilyen minősítéssel egy Rudas nevű fiatalember.⁵⁴ Bátyám és Rudas ellen hadbírószáki eljárást indítottak. Az apám vállalta, hogy mindkettőjük ügyvédi költségeit fedezi, és szerzett egy jó ügyvédet, akinek jó összeköttetései voltak. Az volt a szerencse, hogy bíróság elé állították őket, mert ebből a célból bevitték őket Kolozsvárra, ott volt a tárgyalás. A bátyám rettenetes állapotban volt, valahogy rávette a keretlegényt, aki kísérte, hogy hozza fel Pestre. Itt bekerült egy honvédkórházba, ahol már jól bántak vele, és valamennyire rendbe is jött, de az akkori megpróbáltatások nem múltak el nyomtalanul. Ez a Rudas artista volt, ketten voltak Rudas Twins néven akrobaták, tartozott hozzájuk egy lány is, akit dobáltak. Ez volt Varga Ilonka, aki hálából elhozta nekünk az egész családja papírjait. És apám átalakította a Varga iratokat Vajna iratokra, megfelelő vegyi módszerekkel megügyességgel, úgyhogy mi voltunk a Varga család. És előrelátóan kivett egy lakást a Hungária körúton, ahová már mint Vargákéknak vonultunk be.

A háború után, amikor Örkény hazajött a hadifogságból, akkor volt a „Slágerek népe”. Ez Devecseriéknél volt, a Béla király úton. Remek előadás volt. Szóval, van Örkény könyve, a Lágerek népe,⁵⁵ és abban van egy novella Beamter Bubiról,⁵⁶ a nagyszerű dzsesszdozsról. Ezt úgy adtuk elő, hogy Somogyi Palikát,⁵⁷ aki alacsony termetű volt, öltöztettük fel Sztálinnak. A fejére húztuk a réz habverőt, és mindenki odaadt neki a karóráját, és a nyakába akasztottuk a vekkert. (Emlékeztetőül a felszabadító szovjet katonákra.) Az volt

miséjének kottáját ő őrizte meg és segítette posztumusz ősbemutatóhoz Budapesten (1994). SzJGy-gyel élete végéig tartotta a kapcsolatot, találkozott Athénben (1976), Kingstonban (1984), leveleztek, amikor hazalátogatott, elment a társaságba is.

⁵² Rabinovszky / Szentpál Monika (Mona) (1926–2010): R. Máriusz és Sz. Olga kisebbik leánya. Mozdulatművész (Szentpál Iskola), táncos, majd színész és szavalóművész; Rákos Sándor (1921–1999) költő második felesége.

⁵³ A hadkötelesség nyilvántartólapján alkalmazott rövidítés. Dr. Bonhardt Attila ezredes (Hadtörténelmi Levéltár és Irattár) tájékoztatása szerint abban az esetben használták, ha „az okmány kitöltésekor az illető valamilyen okból katonai szolgálatra alkalmatlan volt, de javulása várható, ezért bizonyos idő után felülvizsgálaton kell megjelennie, ahol szolgálatra való alkalmasságát újból elbírálják. (...) S mivel a delikvens a kijelölt időpontban nem jelent meg a felülvizsgálaton, előállították, és rövid úton szolgálata alkalmasnak nyilvánították.” (Karsai László szíves közlése, e-mail, 2017/10/30).

⁵⁴ Rudas Tibor (1920–2014) és testvére, András. – R. Tibor Bergen-Belsenbe került, a háború után hazajött, majd 1948-ban Ausztráliába menekült. Mint impresszárió csinált karriert az Egyesült Államokban, ő szervezte többek között Frank Sinatra vagy a három tenor koncertjeit.

⁵⁵ Örkény István, *Lágerek népe* (Budapest: Budapest Főváros Irodalmi Intézete, 1947).

⁵⁶ Beamter Jenő (1912–1984) pesti körökben ismert, népszerű zenész (dob), zeneszerző, Örkény könyvének egyik szereplője; a róla készült portré (interjú) először az *Igaz Szóban* jelent meg (1945. július 11.), s így olvashatták a hadifoglyok is.

⁵⁷ Somogyi Pál (1924–1983) költő, újságíró, humorista, később a *Ludas Matyi* fő humoristája.

a történet, hogy Örkény elviszi Sztálinnak a könyvét, és bemutatja, Sztálin elvtárs egy könnyet töröl ki a szeméből, majd hívja a fogdmegjeit, Monáth Lajost és Bródy Andrist, hogy rúgják ki a Szovjetunióból, ők pedig óriási seggberúgásokkal kirúgták. Így jött haza – szerintünk. Na, ez nagyon jó darab volt.

Sztálin elvtársat Somogyi Palika alakította. Palika lírai költőnek indult, és a Hungária Könyvkiadó adta ki az első verseskötetét,⁵⁸ mert akkor éppen Bródy Andris volt a Kiadó. Meghalt Rába Leó,⁵⁹ aki a Hungária Kiadó vezetője volt, megölték. És akkor az apja rábízta Andrisra, hogy vezesse a Kiadót. És akkor kiadta a haverokat. Cininek a Don Juan éjszakáját,⁶⁰ Somogyi Pali költeményeit, Somlyó Gyurinak is egy kötetét.⁶¹ Aztán, hát, Lukács György művei és a Fórum című folyóirat is ott jelentek meg. És még sok minden más, amire nem emlékszem.

Sztálin akkor még javában élt, de akkor még nem féltünk. Ez még 48 előtt volt. És még nem tudtuk, hogy félni kell. De ott volt a nézők között Haraszti Sándor⁶² és Donáth Ferenc,⁶³ akik akkor még nagyon nagy kommunisták voltak. Később őket is becsukták szépen. (A '48-as kommunista hatalomátvétel után nem volt szükség a régi magyar kommunistákra.) Talán elfecsegték, valahogy rajtuk keresztül feljelentettek minket.⁶⁴ Ez volt az első figyelmeztetés, hogy hát ezt azért mégse.

⁵⁸ Somogyi Pál, *Pastorale* (1945).

⁵⁹ Rába (Rabinovics) Leó (1901–1945) író, kritikus, magántisztviselő; Rába György (1924–2011) költő nagybátyja.

⁶⁰ Karinthy Ferenc, *Don Juan éjszakája* (1943); *Szellemidézés* (1946).

⁶¹ Somlyó György, *Láttatok-e? Versek* (1948).

⁶² Haraszti Sándor (1897–1982) újságíró, politikus. A háború után a *Szabadság* szerkesztője (1945–1948), az MDP Agitációs és Propaganda Osztály vezetője (1949–1950), az Athenaeum igazgatója volt, 1950. novemberben letartóztatták, koholt vádak alapján halálra ítélték, 1954-ben szabadult. Ezután Nagy Imre egyik támogatója lett; mint újságíró szerepet játszott az 1956 őszi eseményekben, Nagy Imrével együtt őt is Snagovba internálták, majd börtönbüntetést kapott, 1960-ban amnesztiával szabadult, s a *Világirodalmi Lexikon* szerkesztőségében kapott munkát.

⁶³ Donáth Ferenc (1913–1986) agrárközgazdász, politikus; a jelzett időben az MKP / MDP Központi Vezetőségének tagja; 1951-ben letartóztatták, 1954-ben szabadult. 1956 után a Kádár-kormány Snagovba internálta, majd a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként ítélték el. Szabadulása után a demokratikus ellenzék egyik nagy tekintélye, szervezője volt (Bibó Emlékkönyv, monori konferencia).

⁶⁴ A feljelentést említi SzJGy 2003. évi interjúja (*Enigma*, no. 87, 2016, 79); Karinthy Márton, *Ördögörcs*, 2017. évi kiadás, 316 (ő Donáthot, Losonczyt „vagy más”-t nevezi meg); utal rá visszaemlékezésében Dömötör Tekla (*Táltosok Pest-Budán és környékén*, 1987, 86), bár ő csak „valaki”-t mond. – Losonczy Géza (1917–1957) újságíró, kommunista politikus, 1949-től a népművelési minisztérium (Révai József) államtitkára. 1956-ban Nagy Imre kormányának államminisztere. Snagovba internálták. A Nagy Imre-perben őt szánták harmadrendű vádlottnak, de a börtönben éhség-sztrájkot kezdett és tisztázatlan körülmények között meghalt. – Donáth Ferenc fiától, Donáth László evangélikus lelkész barátomtól az ügyben a következő tájékoztatást kaptam e-mailben (2017. augusztus 15): „A három szöveg elolvasása után számomra nyilvánvaló, hogy Szilágyi János György valamilyen konkrét skandalumra emlékezik, amit e három, a kultúra iránt kiváltképpen érzékeny kommunista vezetővel (Haraszti, Losonczy, Donáth) konnotál. De az is egyértelmű, hogy már 1947–48-ban sem tudta, hogy a skandalum e politikusokhoz köthető-e, vagy eredendő antipátiája s egyre súlyosabb tapasztalatai nyomán hozza őket össze sérelmével. (...) Ha annak idején (1947–48) egyáltalán készült írásos feljegyzés, jelentés erről az »epeperőről«, az vagy a Központi Vezetőség titkársági iratai, vagy Révai, illetve Gerő anyagai között lehet...” Ilyen feljegyzésnek egyelőre nincs nyoma, s nagyon valószínű, hogy az ügyben Donáth Lászlónak van igaza; nem feljelentésről, inkább másod- vagy harmadkézből származó szóbeszédről, híresztelésről lehetett szó, amely szóbeszéd visszajutott a társaság tagjaihoz, s a félelem elterjedt. – Szolgáljon ez a jegyzet az *Enigma* idézett helyén SzJGy interjújában mondottak posztumusz helyreigazításául is. (Donáth László szíves segítségét ezúton is köszönöm.)

Voltak más politikai dolgok is. Például „A vidám kis rádióigazgató”. Erről Gyuri azt írta, hogy Vajna Jánosról szól, de nem biztos, lehet, hogy inkább Schöpflin Gyusziról, mert ő volt a rádióigazgató.⁶⁵ Egyébként Vanyek is benne volt.

Somlyórol szól a „Rüh” című epepe, ez nagyon jópofa volt. Somlyónak volt egy szerelme, egy légies költőnő, a nevére nem emlékszem, nagyon finomkodó, és a darab arról szól, hogy felolvasnak egymásnak. Egyre finomabban, és egyszer csak elkezdnek vakarózni, és egyre jobban vakaróznak, kiderült, hogy a nő rühös, és Gyuri elkapta.

A „Kvázi-Goldbach-sejtés” Rényi Bubáról szól. Arról, hogy a mamája mennyire félti. Mert hogy foglalkozott a Goldbach-sejtéssel, és '45-ben kiküldték a Szovjetunióba posztgraduális ösztöndíjra, ez többéves tanfolyam volt, de ő egy év alatt megoldott valamit a Goldbach-sejtés témában, amiről senki se tudta közülni, hogy mi az, csak azt tudtuk, hogy nagy dolog, és ő rögtön megkapta a nemtudommi tudományos minősítést.⁶⁶

„Az új földesúr” című epepe⁶⁷ hőse Zolnay Vili volt. Tisztességes fiú volt Zolnay, csak szeretett gonoszkodni. Az volt Viliről a vélemény annak idején, hogy nagyon tehetséges író, és készül a nagy regénye, de ebből nem lett semmi. Elvett egy borzasztó helyes zsidó lányt, akinek szülei földbirtokosok voltak, és így földbirtokos lett, mert ezekben az időkben átírták rá a birtokot. „Az új földesúr”-ban egy díszgaj lett az új földesúr, a birtok névleges tulajdonosa. Ugyan megmentette a birtokot, de hát jöttek az oroszok, jött az új rendszer, és jött az államosítás, és kirugdosták a birtokról, ahol előzőleg nagyon jól élt. A birtokból se maradt semmi.

Viliék eléggé magányosan éltek a Svábhegyen. A Devecseriek fölötti villában laktak. A földszinten Monáthék, az I. emeleten Zolnayék. Ezekhez a villákhoz már a háború után jutottak, és nem is volt a tulajdonuk. Mi is így költöztünk be a Kisgazda Párt szerkesztőségébe. Megkérdeztük Mihályfit,⁶⁸ ő volt ennek a lapnak, Függetlenség, a szerkesztője, kérdeztük, hogy kell-e nekik még. Azt mondta, ő dehogy, ez a kis vacak már nem kell, nekik nagy terveik voltak a háború után. És akkor elfoglaltuk ezt a lakást. Akkor sok üres lakás volt, sokan elpusztultak, sokan elmentek nyugatra, és az első időkben nem volt még rend, az elhagyott lakásokba be lehetett költözni.

Monáth Lajos kiváló ember volt, maga a becsület, a rendesség, a segítőkészség. Mi Lajnak hívtuk. Ami jó egy emberről elmondható, azt róla el lehet mondani. Mindenki nagyon szerette, humora volt, az epepekben lelkesen részt vett, ő volt az egyik fogdmeg. Bródy Andris és ő voltak azok, akik kirugdosták Örkényt a Szovjetunióból, kirugdosták Zolnayt a birtokáról.

Sztálin halála után többé-kevésbé mindenki megvilágosodott, aki addig hitt a Szovjetunióban. Az utolsó Devecseri Gabi volt, aki hihetetlen naivitással ment el az Önkéntes határig,⁶⁹ borzalom. Egy ideig titkár volt az Írószövetségben,⁷⁰ és elég csúnya szerepet játszott a kizárásokban. Politikailag teljesen elvakult volt, de ugyanakkor magánemberként minden bajba jutott ismerősének igyekezett segíteni.

Vajna Jancsi korán kezdett politizálni, már fiatalkorában szocialista nézeteket vallott. A sorsa az újságírás felé vitte, már a háború előtt írt kritikákat a Népszavába, persze ezen csak szórakoztunk annak idején. 45 után meglehetősen bezsongott ő is. A koalíciós időkben a Kommunista Párt embere volt a Rádióban. '49-ben aztán kirúgták. A rádióból nem

⁶⁵ Schöpflin 1945–1950-ben volt a Magyar Rádió műsorigazgatója.

⁶⁶ Rényi Alfréd ösztöndíjas aspiránsként ment ki 1946. októberben a Szovjetunióba, és Moszkvában 1947. júniusban számelméleti értekezésével megszerezte a matematikai tudományok kandidátusa fokozatot.

⁶⁷ A cím utalás Jókai Mór regényére (1862).

⁶⁸ Mihályfi Ernő (1898–1972) újságíró, szerkesztő, politikus.

⁶⁹ Devecseri Gábor, *Önkéntes határőr* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951).

⁷⁰ Devecseri 1949 és 1951 között volt a Magyar Írók Szövetségének főtítkára.

az utcára tették ki, hanem az MTI-be került. Az MTI-ben volt egy zöld kiadvány, úgynevezett bizalmas.⁷¹ Csak zárt körben olvashatták, nem volt szabad kihozni. Valóságos hírek, újságcikkek jelentek meg benne a nagyvilágból. Vanyek volt az, aki először értesült a Gulag-táborokról és a szovjetunióbeli dolgokról, és ő kezdte el a többieket is felrázni. Maga is lelkesen vett részt a forradalom előkészítésében. Kiváló újságíró és publicista lett. Valóban nagyon jól ismerte a világgazdaságot, az enyhülési időszakban a szombati össze-jöveteleken nem maradhatott el az ő szemináriuma, amelyen ismertette a hivatalos sajtóval szemben a valóságos helyzetet a világban. Ezt mindig nagy érdeklődéssel várta a társaság, és követelte. Ő alapította, egy könyvatos gazdasági híradóból, a Világgazdaság című újságot.⁷² Persze, mindig volt fölötte egy elvtárs főszerkesztő, de ő csinálta ezt a zöld újságot, és az ő közreműködésével jött létre a Világgazdaság fiataljaiból a HVG is, amely a mai napig megvan. Minden héten volt egy publikációja, amelyben a gazdaság címén meg lehetett írni azt, hogy mi történik a világban valójában. És erre azért sokan felfigyeltek. Később Pulitzer-emlékdíjat is kapott.⁷³

Vanyek volt, aki felrázta Gabit, hogy most már ébredj fel, és vedd észre, mi van. Nos, amilyen hiszékeny volt Gabi egyébként is, azonnal teljes fordulatot vett, és lelkes ellenállóvá vált. Gabit behívták a pártközpontba,⁷⁴ erre a sztorira emlékszem, azt mondták neki az illetékesek, hogy azt halljuk, hogy az írók nyugtalanok. És kérdezték, hogy ki a legnyugtalanabb? Erre Gabi azt mondta: Én. És attól kezdve már nem volt a rendszer kegyeltje, mint ahogy Örkény se. A forradalom után sokáig nem is publikálhattak.

Az „Odüsszeusz szerelmei” Devecseri 50. születésnapján, 67-ben, róla szólt; róla ez volt az egyetlen epepe.⁷⁵ Gabi meg volt sértődve, határozottan, pedig nagyon jó darab volt. Gabi szerelmi élete egészen különleges história. Előadta nekem, de nem csak nekem, másnak is, hogy más a szerelem, és más a család. Klárral haláláig nagyon-nagyon jó barátok voltak, és szolidárisak egymással, Gabi a családjáért mindent megtett, de a szerelem, az más, adta elő. Van egy nagy szerelem, mindig van egy nagy szerelem, vannak kisebb szerelmek, vannak viszonyok, és vannak kalandok, ez mind belefér. Minden nőt le akart dönteni. Abszolút nem volt válogató, ez szinte ötletszerűen ment nála. Klári tudomásul vette ezeket a dolgokat. De tényleg nagyon szoros jóbarátok voltak, és Gabi a világon mindent megtett Kláriért.

Amikor Devecseri a társaságban fel akarta olvasni a legújabb versét, ezt valamilyen módon mindig megakadályoztuk, illetve elodáztuk. Cini volt a nagymester, mindig kitálalt valamit, hogy de előbb még ezt, meg azt meg kell beszélni, húztuk, halogattuk, Gabi már őrjöngött, és akkor megengedtük neki, hogy felolvassa.

⁷¹ Az úgynevezett MTI Bizalmas Tájékoztató (titkos és még titkosabb változatokban) a külföldi sajtóból közölt cikkeket fordításban. Más bizalmas sokszorosítványok is forgalomban voltak szűk körben.

⁷² A *Világgazdaság* 1969-ben indult, tulajdonosa a Magyar Kereskedelmi Kamara és a Konjunktúra-és Piackutató Intézet volt. Anyagát az MTI-n kívül a nagy nemzetközi hírügynökségek híreiből merítette. 1979-ben a Magyar Kereskedelmi Kamara lett a tulajdonos, és megjelölten csak „belső használatra” készült, de párhuzamosan megindult a nyilvános *Heti Világgazdaság* (HVG). A Magyar Gazdasági Kamara tulajdonából 1989-ben a Computerworld cég vette át, 1991-ben a lap önálló lett, neve is változott: *Napi Világgazdaság*, 1992-ben pedig *Napi Gazdaság*. Ennek a lapnak Vajna mindvégig munkatársa, 1991-ben főszerkesztő-helyettese, 1992-ben néhány hónapig szerkesztőbizottsági elnöke volt; betegsége miatt mondott le. Az 1990-es évek elején heti külpolitikai rovata volt a *Beszélőben* (második folyam).

⁷³ Vajna 1992. márciusban kapott Joseph Pulitzer Emlékdíjat.

⁷⁴ Egy hasonló történetet ír le 1955 őszéről Karinthy Ferenc (szereplői: ő maga, Vészi Endre és Kuczka Péter, az Írószövetség akkori titkárai, akiket Rákosi behívatott és elbeszélgetett velük); narrative és a légkört illetően bizonyára hitelesen: „Papageno és Monostatos”, kötetben: *Marich Géza utolsó kalandja* (1978).

⁷⁵ A cím Devecseri 1964-ben megjelent verses drámájára utal.

Az „Odüsszeusz szerelmei”-ben Odüsszeusz kalandjait jelenítettük meg. Klári volt Pénélopé, természetesen. Szerepelt benne Kirké is, és az volt a fő poén, hogy amikor valamilyen veszélyes helyzet adódik, Gabi előránt egy kéziratot, és erre mindenki abban a pillanatban elalszik. Még a szörnyek is megállnak. Buba, Rényi Alfréd kétszeres Kossuthdíjas akadémikus alakította Kerberoszt. Szilágyi bekonferálta, mert Szilágyi volt a konferanrszié mindig, és Buba bejött négykézláb, ugatva, de amikor Gabi elővette a kéziratot, ő is elaludt.

Anhalt István zeneszerző is lazán kapcsolódott a társasághoz, eredetileg Huszár Klári barátja volt. Szintén zsidó származású, szerzetes ruhában vészelte át a vészkorszakot. Talán még megvan, Kanadában él.⁷⁶ Még itthon, nagyon szépek voltak a Weöres verseire írt dalai, később Kanadában áttért az elektronikus zenére. Nagyon megbecsült zeneszerző, Szilágyi Jancsival még a legutóbbi időkben is leveleztek.

Az egyik előadásunk címe „Viszki” volt, ez Szilágyiról szólt, de nem is mondom el részletesen, mert túlságosan gonosz. Szilágyi szerelmes benne, és bravúrokat akar csinálni, imponálni akar a szerelmének. Ellop a közértben egy üveg whiskyt, és elkapják. Klári volt a pénztáros, aki leleplezi. Ez nagyon kínos ügy volt, Vanyek vakarta ki valahogy.

Szilágyiról szólt a „Ford-öszöntő” is, amikor 1987-ben megkapta a Ford-öszöntődíjat. Az is jó darab volt. Dr. Dobrovits Aladárné dr. Dömötör Tekla fekete esernyővel jött be – mindig ő alakította a trippert. Marcsi is szerepelt a darabban. Szilágyival együtt megy Amerikába, nyakában a kötése, mert Marcsi a társaságba mindig harisnyát hozott magával stoppolni, és mindig kötött valamit, és Tekla ebben az öszöntő-darabban is úgy ábrázolta Marcsit, hogy a nyakában van valami zsákban a kötése, és valami feketét köt. Na igen, a lényeg az volt, hogy Szilágyi félreértette a helyzetet, mert nem volt szó semmiféle öszöntődíjról, kutatásról, hanem bevágták a Ford-gyárba, ahol a csavarokat kellett igazgatnia. Ez volt a lényege a darabnak.

Karinthy Gabi 60. születésnapjára 1974-ben a társaság is meg volt hívva Benedek István⁷⁷ Vércse utcai villájába. Ott volt mindenki. Benedek mondta neki, hogy kínálja a vendégeket, és Gabi kicsit gyerekes-félszegen, de működött. Mindenkit megismert, mindkivel beszélgetett, felszolgált.

Ez a társaság, ez megvolt sokáig.⁷⁸ Amikor Devecseri Gabi már kórházban volt, akkor csatlakoztak a társasághoz, de talán már egy kicsit előbb, Lackó Miklós és Zsuzsa,⁷⁹ meg Litván György és a felesége, Éva.⁸⁰ Persze, Szerb Klári is sokszor ott volt a kórházban Devecseri körül. A társasághoz csak lazán kapcsolódott: mindenkit ismert, és mindenki ismerte őt. Én jártam Klárihoz, elég jóban voltunk, én Klárit szerettem. Gabi halálos ágyánál mindig összegyűlt a társaság. Hubay Miklós azt írta, hogy olyan, mint egy Watteau-kép.⁸¹ Ott ülünk mind, a Devecseri Társaság.

⁷⁶ 2012. február 24-én hunyt el Torontóban.

⁷⁷ Benedek István (1915–1996) orvos, író. Karinthy Gábor élete utolsó évtizedeiben az ő házában élt.

⁷⁸ Az 1960-as évek elején Devecseri hívására többször megfordult a társaságban, fenn a hegyen, vasárnap délutánonként, Schultheisz Emil (1923–2014) orvos, orvostörténész, valamivel később a Kútvölgyi úti Központi Állami Kórház igazgatója, majd egészségügyi miniszter, aki életinterjújában kedves szavakkal emlékezik meg a társaság tagjairól, Devecseriről (görög órákat vett tőle), Örkényről, SzJGy-ről, Karinthy Ciniről. Lásd Herczka Ferenc & Szabó László, *Apáink jönnek velünk szembe...: Schultheisz Emil* (Budapest: Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió, 2006), 28. (Komáromi Csaba szíves közlése.)

⁷⁹ Lackó Miklós (1921–2010) történetíró és felesége, Lackó (szül. Fonó) Zsuzsa (1925–2015) tanár.

⁸⁰ Litváné Gál Éva (1929) történész.

⁸¹ Hubay Miklós (1918–2011) írja a Devecseri kórházi ágya körül összegyűlt társaságról: „(...) azt a vidám pásztori ünnepet, amelynek központja Devecseri volt, én régen is csak úgy néztem, mint egy szép képet. (...) Olyan volt ez a kép, mintha Watteau festette volna: Indulás Cythéra szigete felé... Kosztolányit idézték a párok. S valahonnan Mozart zenéje szólt. A bokrokban priapuszok

Amíg a társaságnak valamilyen morzsája még létezett, mi kéthetente összejöttünk. Az eredetiből már szinte senki nem maradt. Van Litván Györgyné, Szűcs Jenőné, a történész özvegye, akit Petinek hívunk,⁸² Szilágyi és én. Amíg valamelyest tudott járni, addig úgy volt, hogy Litván Karcsi, vagy az én fiam, Bródy Misi elhozta Jancsit kocsin, és fölsegítette ide hozzám. Egy ideig ide jártunk, de amióta ilyen öreg vagyok, átadtam Szűcs Petinek ezt a szerepet, ő fiatalabb.

álltak. Szobrok vagy igaziak? Azt se tudtam.”; S még egyszer: „a kis Watteau-csoport”. Hubay Miklós, „Az eposz eleje és vége: Keresztényerények” (1971), in: uő, *Aranykor* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972).

⁸² Szűcs Jenőné Asbóth Erzsébet (Peti) (1936) computeres könyvtári adatbázis-fejlesztő (OSzK), 1973-tól a Bibliográfiai Osztály vezetője, 1982-től nyugdíjazásáig a Fejlesztési Osztály vezetője volt.

NYÁKOS ODÚK

Király Kinga Júlia: Apa Szarajevóba ment

Átkozott nőstény, gondolja az olvasó, amikor először végigér a könyvön. Ez a néember mindent tud az emberről. Semmi kímélet nincs benne önmaga és az embertársai, főként a férfiak iránt. A tekintete minden apró rezdülést érzékel, mindenről súlyos ítéletet mond. Nagyon tehetséges író, teszi révetegen hozzá a második olvasáskor kissé feszélyezetten a kritikus. Hibátlan a stílusa, kiforrott a világlátása, rendkívüli az élet- és emberismerete. Semmi tétováság, a különcökre jellemző képmutatás, az olvasó kegyeit kereső szépelgés. Csupasz és nyers igazságok halmaza, olyan írói okosság, amelyik rabul ejti, de meg is félemlíti az olvasót. A hiúságnak, az olcsóságnak a közelébe se megy, végigviszi, végighurcolja egy egész regényen keresztül ezt a rafinált könnyedséggel, hányavetiséggel előadott, túlsúlyos szenvedélyekkel és szenvedésekkel teli történetet. Nem enged magából, mert nem teheti meg, elemi erővel fejezi ki önnön erős személyiségét. Szinte kérkedik a sebeivel, mutogatja, mint egy naponta porondra lépő szenvedőművész. Ő valószínűleg ilyen. Jázmin vagy Gelsomina, esetleg valóban Király Kinga Júlia, teljesen mindegy. De mégiscsak egy szellemi lény, aki egy tökéletes és a magyar irodalomban ritkán hallható önfel-szabadító hangot találva lép elénk, egy harmincas éveinek közepén járó hölgy, aki kitaposta már magának az utat, hogy elég bátor legyen a szókimondásra. A kritikustól távol áll, hogy megsértse a regény íróját. Talán az eddigiekből is kiderült, hogy a könyv feltétlen csodálójaként használt a bekezdésben ilyen erős kifejezéseket. Maga az írás gerjeszt benne hatalmas indulatokat, a nyelv kényszeríti rá, hogy efféle nyerseségre vetemedjék.

A regény központi figurája maga az elbeszélő, Jázmin, aki, akár egy mesebeli hős, elindul szerencsét próbálni a nagyvilágba, de már az eddigi élete sem elégséges arra, hogy mindez sikeres legyen. A fikció nagyon közel áll a valósághoz, már ami az író és az elbeszélő sorsát illeti. Gyermekkorát Marosvásárhelyen tölti, a forradalom idején tizennégy éves, és az egyetem után Budapestre költözik. A meséhez hozzátartozik még egy apa sejtelmes emlékképe is, aki nyolc éves korában sítalpakon hagyta el a hazáját, hogy részt vegyen a szarajevói téli olimpián (1984), miután hirtelen, de nem oktan indulatában lázadni mert a diktatúra ellen, és a szekusok félholtra verték. Hozzátartozik egy anya, aki egyre inkább magába zárkózott, román nemzetiségű, és képtelen szorosabb testi-érzelmi kötődésre. Egy kellően mesebeli apai nagymama, a legszélsőségesebb, már-már mitológiai karakterrel, minden rosszal a májában, amit csak a történelem és az öregség kitermelhet az emberben. Hozzátartozik egy távoli, ismeretlen személyiség, aki szintén apaként aposztrofálható, de huszonhét évig néma és elérhetetlen, tehát épp eléggé misztikus vágykép. A történet jelen ideje egy utazás, amikor is a

*Kalligram Kiadó
Budapest, 2017
295 oldal, 3500 Ft*

Münchenben élő férfi felhívja a lányát, Jázmint, és meghívja magához az új világba. Ez a telefon szinte kettészeli az eddigi életét. Egy olyan elágazáshoz ér, amikor (az emberélet útjának felén, harmincöt évesen) hátat fordít a múltjának, reményekkel telve indul neki az ismeretlennek. Ami mögötte van, a sivár, diktatúrában töltött gyermekkor, az apa utáni sóvárgásban töltött évek, egy bölcsészdiploma, sok felszínes kaland, egy három évig tartó kapcsolat egy nő emberrel, amelyet szerelmeként élt meg, de amelyet szeretne kitörölni az életéből. Mindez egy kerülőút során valósul meg, amikor is az apjához való szoros kötődés belső kényszereként a Budapest–Szarajevó–München útvonalat választja.

De a legfontosabb dolgokat a könyv szellemisége és a főhős figurája rejt. Egy hosszabb Simone Weil-idézettel kezdődik a regény, s ez sokszorosan is a mű központi gondolata. Röviden fogalmazva a test eltárgyasulásáról szól, amikor a lélek úgy érzi, hogy egy idegen hely az otthona. Hasonlóan fontos szerep jut a főhős kedves költőjének, a szintén megidézett Sylvia Plath-nak. S ekkor már tényleg a regény legmélyebb rétegeit érintettük, hiszen a huszadik század talán legnagyobb költője igencsak jeleskedett abban, hogy az asszonyi lélek mélyére hatolva annak póré boncolásába kezdjen. Azonnal kitágíthatjuk ezt a rokonságot az apakomplexussal, amelytől Plath ifjúkorától szenvedett, különféleképpen jelenítve meg a sokszor démonivá növekvő figurát. A regény minden olvasatában és minden rétegében különös fontossággal bír a test, különösen a női organizmus. A fizikai létezés olyan sajátos, hétköznapi soha nem tudatosult jelzőrendszere a mindennapjainak, amely beszédesebb lesz a léleknél, árulkodóbb a szavaknál. Hogy mi teszi ezt a nőt ennyire kényszeresen testivé, biológiai gépezetté, ennek titka is fokozatosan feltárul az olvasó előtt. Egyszerűbb és könnyebb megfogalmazásban az elfojtások, az átélt szenvedések, a társadalmi és egyéni között feszülő kényszerek, megfelelési vágyak. Mélyebb értelemben az élet megértésének, a természetes állapotok spontán átélésének a képtelensége.

Ez a testiség a főszereplő életének minden korszakában hangsúlyosan jelen van. A tárgyak és a test érintésének, körkörös simogatásának az élménye gyermekkorától kezdve valamiféle vigasz számára. A még ártatlan érdeklődéstől kezdve (megmutatta számtalan fiúnak a csúnyáját az óvodában) a másikat lefegyverző csókokig, amikor már tudatosabban él nőisége hatalmával. De a külső érdeklődés is szokatlanul erős benne. Nagyanyja öreg testét is nagy kedvvel mustálja, meztelen holttestét pedig a legrésztelensebben őrzi emlékezetében. Így anyja testetlenségét, az elhagyott asszony negatív testiségét is érzéki, már-már ellenségesen éli meg. A férfiakról is efféle emlékei vannak, és mivel igencsak falja az életet, ez a tapasztalat gyorsan halmozódik benne. Szerelméről, a nő férfiről is mint vegetatív észlelések sokaságáról őrizz emlékeket. Egy véletlen szellentése következtében lesz számára érdekes, és kapcsolatuk tetőpontján a sokáig még névvel sem jelölt illető az Oktogonon egyszerűen összefossa magát. Itt még felsorolhatnánk számtalan hímveszítő-formát, amely alapján a férfi egyedeket megkülönbözteti, de ennél sokkal fontosabb a saját testéhez fűződő, sokszor erőteljesen negatív viszonya. Mert Jázmin teste látszólag szinte külön életet él, tőle független működésekbe kezd, vagy pedig éppen jelzi számára a lélek legmélyének állapotát. Az első menstruációját éppen akkor érzékeli az ujjbőgyn, amikor felszólítják felelni. A teste hol megtelik folyadékkal, hol pedig hirtelen apadási mutat, egész lényében összemegy, behorpad, elveszíti nőies feszségét. A bőre pattanásai, a melle lapossága, a lábszárán kezdődő visszerek leírása alapvetően az önértékelési zavarokkal kapcsolatos lelki megnyilvánulások.

De hogy ez a testiség vagy inkább organikus életszemlélet egyáltalán nem öncélú, sem pedig nem hivalkodó, hanem éppen mély lélektani mondanivalóval telítődik, és nem mentes a megszenvedett filozófiai érettségtől sem, annak jelzésére álljon itt egy hosszabb idézet a könyvből: „Mert az igazi összeolvadás nem a testek egymásbaolvéése, nem pusztán a toldás és befogadás, hanem a megbonthatatlan egység érzete, amely során a másik test, akárha énné válna, a tökéletes érintést imitálja, miközben az embernek szabadon marad

mindkét karja, amiről ő maga dönt, hogy mire használja – hogy akarja-e használni egyáltalán. Ez, csak ez a szabadság igazi formája, arról nem is beszélve, hogy ez a befogadás mint életprincípium is merő hazugság, s nagy valószínűséggel a férfiaktól származik, akik a nyákos odvakba vágynak vissza, ahonnan egyszer már ki lettek taszítva, és én is kiteszítom őket minden alkalommal, mert a tolófájdalommal kísért méhösszehúzódnások, kisebb intenzitással ugyan, de megismétlődnek akkor is, ha egy férfi a testemben jár. Merő tévedés tehát azt gondolni, hogy fogadom, befogadom őket, hiszen még ki se hordom a szülőcsatornában, máris nyákban tocsogva és meggyötörve taszítom ki a világra, akár csak a majdani gyermekeimet. Ezt az észrevételemet megírtam a szakdolgozatomban, amelyben a posztviktoriánus regény társadalmi vonatkozásait boncolgattam – épp csak átmenő jegyet kaptam, holott a bizottság javarészt nőkből állt. Lehet, pont ez volt a baj.” (14–15.)

Azt hiszem, ez az idézet sok mindent elárul a regény főhősének gondolkodásáról, és ugyanígy a regény írójának hihetetlenül eredeti és összetett, a testiséggel, a szexualitással kapcsolatos mondanivalójáról. Nem tudom, a férfi tanárok milyen osztályzatot adtak volna, lehet, hogy még elégségest sem. Hiszen nagyon erős kifejezéseket használ, arcpirító módon tagadja a romantikus egyesülés érzését, fellázad a befogadás fogalma ellen, és a női test önállóságának a jogait hirdeti. Minden szentimentális érzést és fogalmat megtagad, póre érzékiségnek láttatja, ami az. Nem tudom, hogy mindez mennyire a főhős egyszemélyes tapasztalata, hogy éppen az örökös kirekesztettségéből táplálkozó sértettség, avagy egyetemesebb, ösztönösebb emberi értékek megfogalmazásának kényszere. Hogy elemi erővel hat az olvasóra, és arra készíti, némiképpen átértékeli az eddigi, e tárgyban gyűjtött tapasztalatait, az bizonyos. Hiszen Jázmin nemcsak hosszabban elmélkedik minderről, de a regényben szemléletes példákkal is szolgál a fentiek érvényességének a bemutatására, anélkül, hogy a leghalványabb kétséget is támasztaná az olvasóban a lány erkölcsi felfogását illetően. A délszláv utazás során megismerkedik egy svéd férfival, Ask Burlefottal, akiről egyáltalán nincs jó véleménnyel, nevetségesnek, kétdimenziósnek tartja, mégis minden megfontolás nélkül hozzácsapódik a nősvédhez, hogy aztán hosszabb időt töltsön vele a Szarajevóba tartó utazás során. Érzelmi lázadás, az emlékek megtaposása, gondolhatja az olvasó. Olyan részletes, de sosem egyetlen leírásokat közül a testi kapcsolatokról, mintha csak ez lenne életének további célja, hogy minél inkább lealacsonyítsa magát. Az őszinteségét szinte a botrányosig fokozza, de mindig egy nagyszabású regény hiteles közegét érezheti közben az olvasó.

Az elbeszélés két idősíkon fut. A jelen idejű történések közé kissé hirtelen és néha kevésbé logikusan illeszkednek a múlt, a gyermek- és ifjúkor emlékei. Töredezett cserepeként próbálják lefedni a megmagyarázhatatlant. Az apa hirtelen eltűnése után az anya személyiségét, magányos, néha elkeseredett lázadását a sorsa ellen. A román forradalom képei is megidéződnek, de nagyon is mellékesen, a diktátor kivégzésének helyszíni közvetítését aligha szemlélhette egy jóérzésű ember. Hasonlóképpen járkal Jázmin Szarajevóban is, a múlt század utolsó európai háborújának és emberirtásának a nyomait kutatva. Itt éppen ez a háttérszerűség teszi eleve névessé és érvényessé az ábrázolásmódot. Hiszen minden lényeges dolog ott történik, ahol igazából nem vagyunk jelen, és a dolog jelentőségét az adja, mennyit is vagyunk képesek felfogni ezekből a hozzánk képest periférikus eseményekből. Mert bár minden ott történik, de felénk gravitál, egyre közelebb jön hozzánk. Ennek megfelelően vannak nagyon fontos párhuzamok a kétféle idősíkon. A román feleség miatti kései bosszúságában egyszer csak az apai nagymama pofon csapja a fiát, mert a nászai minden igyekeztük ellenére hibásan beszélnek magyarul. A forradalom utáni marosvásárhelyi események kapcsán a magyar érdekekért tüntető anyát a városháza erkélyéről locsolják le, mondván, aki a téren vizes, az magyar. A szerelem megtartásáért minden eszközt bevető Jázmin már szex-shopokba jár, a szeméremajkait rúzsozza. A véletlen balesete miatt eszméletlenül kórházba kerülő svéd férfi táskájából

úgy vesz ki ötszáz eurót, mintha a szex-szolgáltatása miatti keresetét tenné zsebre. A román forradalom alatti események során a városban csak hat ember esett el. Jázmin elgondolkodik, ennek a hat embernek a halála hány embernek is jelentett életre szóló hiányt, sok egyszemélyes tragédiát, ha ő az apja eltűnését is ennyire megszenvedte. Szarajevóban már ékes tömegsír jelzi a háborúban elpusztított emberek emlékét. Münchenből kibiciklizik Dachaubá, s amikor elmeséli az apjának, minden lelkiismeret-furdalást felülíró válasz érkezik rá: „Mi ezt nem igazán komáljuk, recsegte apám vacsora után.” (252.)

A regény utolsó harmada az apához való visszatalálás, a vele való találkozás hűvös pokla. Huszonhét éve nem látták egymást. Jázmin emlékezetében egy síelő hős az apja, aki nemcsak megszökött Romániából, de még az olimpiai lángot is meggyújtotta Szarajevóban. Egyik ember sem tudja pontosan, hogy mire is számíthat a másik részéről. Mintha teljes lenne az ösztönök vaksága ezeken a lapokon. Nem képesek felismerni egymást, de kényyszeresen eljátszanak egy ehhez illő szerepet. Király Kinga Júlia a regény minden lapján olyan eleveenséggel és aprólékosan kelti életre a helyszíneket, a helyzeteket, a dramaturgia annyira tökéletes, mintha csak egy filmet néznénk. Apja a második feleségével és az éppen távol időző mostohahúgával él. A lakás, a feleség, a konyha, az apja ábrázolása, az eltelt idő nyomai az apja testén, a makulátlan színpad és az üres, már-már őt megsemmisítő párbeszéddek teszik örök idejűleg zárójelbe a főhős múltját, kérdőjelezik meg eddig is semmibe hulló életét, életvágját. Ha regényesen vagy szentimentálisan olvassuk, azt is mondhatjuk, hogy a hazájából való távozás, a szerelmével való szakítás után az utolsó szalmaszálba kapaszkodik, amikor elfogadja apja meghívását. Mintha a sorsa valamiként jobbra fordulhatna, hiszen elveszített mindent, de épp ebből a semmiből építkezhetne, most már mindenféle élettapasztalatokkal gazdagodva igazíthatná el az életét. De éppen ellenkezően történik minden. Az apja érdekeltségi körébe tartozó szállodában lesz konyhalány, utolsó a sorban, de a gyors felemelkedés lehetőségével. Együtt dolgozik a többi kelet-európai vendégmunkással, hajnalban kel, biciklivel teker naponta huszonöt kilométert, megismerkedik a legérdekesebb és a leginkább hátrányos helyzetű idegenekkel, akik mind tökéletes önfeladással fogadják a sorsukat. Itt is mindig a réznyomatok aprólékoságával ábrázol mindent, a rendőrségi várótermet, ahol naponta több száz ügyfél jut egy hivatalnokra, a munkatársai arcának rezdüléseit, a város csak a kitesztítottak számára látható képét.

A legutolsó stáció ezen az évtizedekkel ezelőtt megkezdett úton, amikor az apja valamiféle, a mostohahúgát érintő erkölcsi dilemma kapcsán kirakja a lakásából, és albérletbe kell mennie, egy, a szálloda személyzete által használt ócska lakásba, ez egyben a megvilágosodás is számára. Most már nem védi semmi, a kapussal, a szálloda tulajdonosával szemben is kiszolgáltatott lesz. A regény egyetlen túlzása, hogy miközben levonja a müncheni tartózkodásának tanulságait, a háttérben lévő képernyőn Askot látja, a svéd férfit, amint egy terrortámadás során a tetemét a hullaszállítóba teszik. A kör bezárult. Az egyetlen, akire valóságosan számíthat még, a szülővárosában élő anyja, akitől egyre távolodva jutott egyre közelebb. Mintha a méh mégis képes lenne arra, amiről egykor azt gondolta, hogy nem fogad be senkit, csak kilödni tud, és ennek a tulajdonságának a nem ismeréséből fakad a férfiak örökös vágya, hogy egyre közelebb hatolva hozzá majd elérik az otthonosság és a teljesség érzését. Mintha a hozzá vezető út épp olyan vakvágány lett volna, mint az ettől szüntelen távolodásra való készítése. Mintha innen már sehova sem vezetne út.

De reményeim szerint nem Király Kinga Júlia, a könyv írója számára.

ÉPÍTÉS, BONTÁS

Áfra János: *Rítus*

Áfra János harmadik kötetére bizonyosan illik az a kijelentés, hogy nem kockázatok nélküli vállalkozás. A rítusok nyelvének megteremtése, a személyestől való elfordulás, valamint a természethez és az archaikushoz való odafordulás a kritikust könnyen sarkallhatná arra az elhamarkodott lépésre, hogy a verseket egy ideológiai keretrendszer felől kísérelje megfejteni. Áfra versei azonban nem egy antimodern gondolkodás vagy életérzés megtestesülései. Ideológiai táplálékként, azt hiszem, aligha szolgálhatna a *Rítus*: a versek poétikája sokkal összetettebb, gondolatiságuk pedig árnyaltabb annál, hogyszem útmutatóként vagy identitáserősítőként lehetne használni őket.

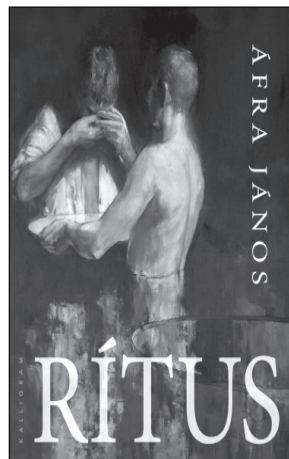
A versgyűjtemény igazi mozgatóját tehát nem az ideológiai, hanem a poétikai tartományban kell keresnünk, s a verseket nem a kifejezés, hanem a megalkotás (vesd össze: *poiészisz*) kérdései felől érdemes szemügyre vennünk. A kötet nem a visszafordulás, sokkal inkább a teremtés jegyében áll. Áfra János célja, hogy olyan költői nyelvet teremtsen, mely érvényesen tud beszélni a személytelenségben elgondolt emberi létezés dimenzióiról. A *Rítus* koncept-kötetnek mondható, amennyiben a beszédmódot és a legfontosabb tematikai–poétikai kérdéseket illetően a versek között „alapvető ihletrokonság” figyelhető meg – mintha a költő nem egyes verseket írta, hanem eredendően is kötetként képzelné el ezt a költői anyagot.¹ A könyvben megfigyelhető a teljességre törekvés abban az értelemben, hogy a szerző következetesen és fáradhatatlanul bontja ki a maga alkotta nyelvben rejlő költői lehetőségeket. A versnyelv nem fárad el a kötet végére sem; a mindig új motívumokkal bővülő, de repetitív mozzanatoktól sem mentes költői anyag végigtanulmányozásakor a befogadó mégis érezhet némi fáradtságot.

A *Rítus* Áfra János harmadik kötete. A szerző már első, *Glaukóma* című könyvével (2012) is jelentős kritikai figyelmet vívott ki. Ebben a szocializáció, a szenzualitás és a szexualitás ugyanúgy a személyiség alakulásának szempontjából váltak fontos kérdéssé, mint a szerelmi kapcsolat kérdései a személyesebb hangvételű második kötetben, a *Két akaratban* (2015). Alapvető irányait illetően a *Rítus* eltér a szerző korábbi munkáitól, bár a radikális fordulatot az előző könyvben *A keresés ritmusa* című ciklus mintegy megelőlegezte.

A *Rítus* nagyon tudatosan felépített kötet, melynek szerkezete a teljesség jegyében áll – a szónak nem a 'boldogság' jelentésében, hanem logikai értelemben. A ciklusok téltől őszig jelzik a négy évszak egymásra következését (a cikluscí-

¹ A koncept-kötet fogalomról lásd Kőríz Imre: Mutációkra virradva. Korpa Tamás: *insomniam. Tiszatáj*, 2017/6., 118–120.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2017
108 oldal, 2000 Ft

mek: *Lékvágás télvíz idején – Kertek ébredése – Verőfény, mélyülő árkok – Hervadás a ködben*), ehhez járul a négy alapelem, melyek a ciklusokat záró versekben (*Ami a vízé, Ami a levegőé* stb.) játszanak fontos szerepet. E két, körszerű (vagy éppen négyzet alakot idéző) szervező elem mellett a linearitás is megfigyelhető a kötetben, amennyiben a versek során feltárulnak előttünk az emberi élet állomásai.

A könyv egyik legjellemzőbb vonása a beszédhelyzettel függ össze. A kötet legtöbb versében második személyben szólal meg a versbeszélő, és mintegy parainéziszként fogalmazza meg buzdításait. A megszólított(ak) nincs(enek) határozottan körvonalazva, olykor akár önmegszólításnak is tekinthetjük az intelmeket, de azt is mondhatjuk, hogy az egyes szám második személy általában véve vonatkozik az emberre. Vannak aztán olyan versek is, ahol sejtethető, néhol pedig biztosnak mondható a megszólított neve. *A kérő, A gyermek eljövetele* bizonyosan a női létezés összefüggésében bír értelemmel. Előbbi a sikeres pártaláláshoz ad tanácsokat, utóbbi a foganás és a szülés hiedelmeket idéző megközelítése miatt érdekes. A két említett szöveg egészen konkrét, receptszerű útmutatásokat ad (az előbbi vers kezdő sorai: „Újholdkor végy magadhoz téglát / vagy más porhanyós, vörös követ, / hasíts le belőle két ökölnyi darabot, / mozsárban törd apróra őket – 42.”). Más darabok ennél általánosabban és absztraktabban beszélnek az emberi létezés meghatározó fordulópontjairól. A *szifonline*-on megjelent, Papp Grétának adott interjújában a szerző „beavató beszéd”-ként jellemzi a könyv meghatározó megszólalásmódját.² Ez a jellemzés azért mondható találónak, mert a versek a tudásátadás igényével lépnek fel, vagyis bennük biztosnak mutatott elgondolások tárulnak föl a természeti világ és az emberi lét különféle összefüggéseiről. Ennek fedezete a hagyományozottság, mely dikciójuk nyugodtsága mögött megmutatkozik. Fontos, hogy a versek sokféle irányból, különféle hagyományrétegeket megidézve szólalnak meg, és a kötet szövegei nem kívánnak összeállni egyetlen bölcs beszélő intelmfolyamává. Ez összefügg a könyvnek azzal az említett tulajdonságával, hogy nem maguk a rítusok, hanem a mágiikus gondolkodásra reflektáló beszéd lehetőségei állnak költői programjának középpontjában.

Miközben a gyűjtemény egyes darabjai élethelyzeteket járnak körül, és általános tudáselemekbe beavatva megvilágíthatják egy személy életútjának állomásait, addig a kötet nyitó verse ténylegesen a személytelenség programját fogalmazza meg, egyszerűsre rámutatva Áfra programjának legfontosabb magyar irodalmi előképére, Weöres Sándor költészetére. A *Valaki után* elsőre talányosnak tűnő, több jelentést megengedő cím (például valaki után menni, valakit követve írni) értelme a versben világossá válik: az *után* temporális jelentéssel bír, arra az időre vonatkozik, amikor a „valaki” már (valakiként) nem létezik. Ezt aligha azonosítjuk a halállal, a versben inkább tudatos döntésről van szó: arról, hogy a megszólított (és a megszólító) tudata nem ragaszkodik az én egységéhez. „Hordd el ezerfelé magad, / szakítsd meg a töretlen egységet, / szóródj szét, elárulva a semmit.” (5.) A ráförmedést kifejező „hordd el magad” bővítés révén kap sajátos jelentést, és válik itt eredeti szerkezeté. A személyiség felbontásának térbeli képzete után az anyagiságnak jut kiemelt szerep (szakítás, törhetlenség), hogy azután újabb, nagy hagyománnyal bíró tér-képzetet idézzon meg a beszélő (szétszóratás – vesd össze például Weöres *Tíz lépcső* című szövegével). A három felszólítás logikus gondolati ívet ír le, a határozói igenévi bővíténi a mondat végén viszont meglehetősen talányosnak mondható. Olyan mozzanat ez mindjárt a kötet első mondatában, mely újra és újra megfigyelhető a *Rítus* lapjain: Áfra János olykor eljátszik az értelmezhetetlenség poétikai lehetőségeivel. De lehetséges, hogy a „töretlen egység” maga a semmi, az egység megszakítása pedig a semmi elárulása. Másrészt, elcsúsztatva az *elárul* jelentését, arról is szó lehet, hogy önmaga ezerfelé hordásával, a töretlen egység megszakításával az egykori valakinek módja lesz arra, hogy eláruljon dolgokat a semmiről. Bárhogy is van, a szétszórt én

² http://www.szifonline.hu/?cikk_ID=882

töredékei az űrben rendelkeznek tudattal vagy tudatnyomokkal, képesek egymásra ismerni. A valaki felbomlása után is lehet beszélni a megszólított nyomairól, részekről, melyek ebben a bemutatásban legalább olyan fontosnak tűnnek, mint a valaki egysége. A valakiség és a személytelenség dimenzióit az Ég és a Föld adta koordináták jelölik ki: „Legyen az ég a közönység köre, / ahol a láthatatlanok várakoznak, / legyen a föld az érzések gyűrűje, / ahol testek épülnek, bomlanak.” (5.)

Egészen más értelmre van a személytelenségnek az *Épít, bont* című versben, mely a kötet egyik legjellemzőbb darabja. A felnövés pszichológiai vagy szociológiai leírásainak alternatíváját kínálja ez a mitikus elemekkel dolgozó narratíva, melyben nem a felszólító mód, hanem a leíró, mégis buzdítást implikáló megszólalás a meghatározó. „A lassú, bebábozó fásultság / ellen új hajlék épül benned, / s egy szarvas képében elvezet / a háztól, ahonnan neved kaptad, / arra a helyre, amit elsőként / te nevezhetsz meg.” (38.) Jól látszik ezeken a sorokon, hogyan képes Áfra János képek sorát egymás mellé helyezve és részben egymásba kapcsolva koherens gondolatmenetet létrehozni. A „bebábozó fásultság” az ifjúkor olyan lelki, mentális és szociális állapotára utal, mely az önmagába zárulás irányába mutat; ezt pedig egy olyan fejlődési móddal írja le, mely bizonyos rovarokra jellemző, de nem volna előremutató a megszólított esetében. Az „új hajlék” épülése először képletesen történik meg, a megszólított belső világában, vágyként, hogy ezután a hajlékvágy egy szarvashoz hasonlítottassék. A vágy mitológiából ismert szarvasa elvezeti a megszólítottat az alapítás helyére. Ez az egyszerre sűrű és áttetsző szöveg az eredet, a megnevezés és az elsőség alakzataival írja le a felnőtté válást, mely során a megnevezettből megnevező válik. „A múltból / csak a neked ültetett fa termését / viszed, magvából ébred a kert, / amelyben felépülhet új otthonod.” (38.) Az örökséggel való bánást a kiválasztás és átvitel mozzanataival teszi megérthetővé a költemény, melynek nyelvére illik az elegáns jelző: az a választékosság és kimunkáltság, mely visszafogottsággal társulva szinte elrejtí önmagát, mint például az „ébred a kert” kifejezésben. A vers egységben képzel el a személyt és az általa megteremtett új otthont és életszakaszt: arcának növekvő barázdáiról beszél, melyek feltételül és mintául szolgálnak a létrejövő tereknek. A szarvasnak, aki elvezette új lakhelyére, immár nincs vezető szerepe, de elfogyasztott húsa erőt ad, eltemetett csontjai pedig hozzájárulnak az égtájakkal összehangolt ház alapjához. A vers a megérkezett embert további kérdéseket fel nem vető helyzetben ábrázolja: „Ettől kezdve játszva árad / szét köröd egy saját élet, / áldozz majd belőle nyári nap- / fordulók idején a küszöbödre / eső fénynek.” (39.) A zárlat a szarvas bőrének és agancsának „a gondoskodás szellemével” való, rituális felöltését javasolja: „így nyer értelmet benned / az érted hozott áldozat”. (39.)

Az *Épít, bont*-ban leírt folyamat megfeleltethető a polgári világ keretei között leélt élet egy eseménysorának. Ezzel szemben a kötetben ezután következő vers, *Az ég sodró vizei*, mely felépítésében hasonló hozzá, és ugyanúgy lépésről lépésre tárja a megszólított elé intelmeit, olyan cselekedetekre tesz javaslatot, melyeknek csak a mágikus tudat által meghatározott életben lehet szerepük. Az intelem szerint a megszólított szoktasson apró madarakat a kertjébe, majd figyelje ki a héját, akit azok vonzanak oda. „Ha kezeid közé került, nyakát törve / gyorsan csavard el fejét, adj hálát / szellemének esti tűznél, majd tőből / metszd le terebélyes szárnyait. / Rögzítsd kezeidre őket, evez / végig a folyón egész a holtáig. / Ha partot érsz, az ég / vizeinek kiszámíthatatlan / lendülete és a szél állatainak / ereje megtér hozzád.” (41.) Azt hiszem, ízlés kérdése, hogy az olvasó azokat a verseket érzi-e magához közelebb, melyek a számára (potenciálisan) ismerős életproblémák mitikus leírását adják, vagy inkább azokat, melyekben az idegenség színrevitelét figyelhetjük meg – előbbire többek között az *Épít, bont*, utóbbira *Az ég sodró vizei* lehet példa.

Az imént idézett vers – csakúgy, mint *A kérő* és *A gyermek eljövetele* című, már említett darabok – receptszerű leírásai sajátos szövegtípust alkotnak a kötetben. Ide tartozik többek

között *A sötétség ígéi* is, mely hét pontban mutatja be egy olyan varázslás lépéseit, melynek révén a megszólított védelmet teremthet önmagának. „Ha napkőporral kevert meleg / nedveid egy háziállat méhébe / fecskendezed, félig emberszabású / lényt teremthetsz.” „Ha megnyúzd élve, és vaskos / bőrét hátadon hordod, / életed végéig késleltetheted, / hogy a sötétek átvegyék / az irányítást döntéseid felett.” (Részlet az I. szakaszból és VI. szakasz. 82., 83–84.) Ez a vers a fekete mágia világát idézi, míg *A nyavalyához* című, rendkívül poétikus szöveg a népi hagyomány rontás elleni szövegeit. Hogy a *Rítus*ban milyen sokféle kulturális elem megjelenik, és milyen sokszínű a kötet atmoszferikusan, mutatja, hogy *A védelem köre* című vers középpontjában a tudás és a szakralitás áll. Ebben egy olyan tér (négyzetes emelvény) létrehozásáról olvasunk, melyet talán szentnek nevezhetünk; fontos szerepe van benne a tömjénnek, csillagászati ábráknak, a pentagrammnak, „az egy” (sic!) nevének és tiszteletének, az ima előtti rituális mosakodásnak.

Olvashatók a *Rítus*ban olyan költemények is, melyeknek az alapkonceptióba illeszkedése nem nyilvánvaló; ilyen például *Az őrző*. Ahogy az előző kötetében, Áfra János most is felsorolja költészetének „tárművészeti inspirációit”: a könyv végén olvasható jegyzékből megtudhatjuk, hogy ennek az ekphrasztikus versnek Palkó Tibor *Bohócok* című festménye volt az ihletője. A leírás szerint egy kutya ül „az érzékeket tompító fagyban”. A vers beszámol a kiéhezettett állat bizonytalan érzékleiről, melyeket „kötött szagnyomok”, egy „halványuló fa” látványa, távoli mozdulatok „talajtalan” lebegése határoz meg, és többek között „szerteszálló jéglevelek” látványa. „A horizontot elnyeli a nehéz levegő, / égeti a bőrt, ingerli a légcső / és az elágazó hörgők nyálkahártyáját.” Ebben a nyomasztó csendéletben a dolgok nem érnek össze, nem tudják betölteni rendeltetésüket, a kutya mellett elhaladó nő a gyerekével hiába igyekszik a kúthoz, „nem jut / folyadék a szájnak”. A szerves világ téli állapotában a vers a megbocsájtás hiányáról és csalódottságról beszél, zárlatában pedig egyenesen az éjszaka halálához jut el: „valaki lassan átharapja / a hideg éjszaka torkát” (Az idézetek helye: 17–18.).

Áfra János verseiben nemcsak a rend, hanem a káosz és a zavar képzeiteinek is jelentős szerep jut. A *Tisztító főzet* című szövegben a vadászó, az elejtett állatok testrészeit a maga erősítésére használó ember tudatát az immár haszontalanná vált szerves gyötrik. „Tizezrek szarvtengere támad / ezernyi szárnycsapással, / leereszkedő, éles tekintetekkel, / vádaskodón zsongnak ellened.” (86–87.) Morális reflexió nélkül, konkrét képekben jelenik meg itt az, amit a keresztény kultúrkör büntudatnak nevez – mindez bódító főzet, kábítószer hatására elevenedik meg rémisztő képként, hogy talán megnyugváshoz vezesse el átélőjét. A nomád népek vadászó kultúrája helyett a modern disztópiákat idézi az a „fertőzött kisváros” (24.), mely *A félelemgyerek* szorongásának elképzelt tere. Ebben az igencsak összetett versben a kétségbeesett, a megbocsátás lehetetlenségén és a gyűlöletlen töprengő psziché eltemetett gyerekek képzelet el félelmét, illetve félelme tárgyát. S bár a gyerek vélt feléledésétől pillanatnyilag megkönnyebbül, újabb rettenet tölti el, amikor az a testébe száll, s ráébreszti, hogy „a félelem seregnyi gyermeke” (26.) lakozik benne. Nem köthető természeti vagy kulturális összefüggésekhez a *Kockázat nélkül*, ezt a rövid, szentenciózus szöveget a kötet poétikailag kevésbé izgalmas darabjai közé tartozónak gondolom, csakúgy, mint a gnomikus *Elixírt*.

A *Rítus*ra nem jellemzők a szembeötlő intertextuális játékok, a kötet legfontosabb szöveg-előzménye, ahogy már utaltam rá, általában véve az – elsősorban népi – költészet mágikus vonulata; fel-felbukkannak persze egyéb pretextusok is, többnyire inkább toposzként, mint idézetként vagy vendégszöveggént. A *legrövidebb éj* például zárlatában érdekesen alakítja a János evangéliumára visszamenő keresztény toposzt a világosságnak a sötétség feletti győzelméről, a *Zarándoklat a sziklához* József Attila *Nem én kiáltokjárt* idézi meg, és egy ponton a *Már élve felejthető vagyok* című verset Áfra előző kötetéből. A *Rítus* szövegvilágának elhelyezéséhez fontos fogódzót nyújt az *Akkor vissza*, a könyv utolsó előtti verse. Ez Rudyard Kipling

Ha... című versének palimpszesztusa, követi annak szerkezetét, miközben attól radikálisan eltérő jelentést hoz létre. Kipling költeményében a morális diskurzus uralkodik, a szöveg a megszólítottat társas-társadalmi viszonyokban akarja eligazítani a humanizmus jegyében, hogy sikeres legyen én-építése. Áfra szövege is intelmeket tartalmaz, de az éneknek a személyességhez tartozó vonatkozásait lebontandónak tartja: „ha az emberek istenei / és az istenek emberei / elől rejtegetett titkaid / jelentéktelenné váltak”(100.) – szól az egyik feltétele. Kipling az élet uralását és a személyiség tudatos felépítését helyezi kilátásba mint elérendő célokat: „tiéd a Föld és minden, ami rajta, / és – ami több – ember leszel, fiam” (Kosztolányi Dezső fordítása). Ezzel szemben Áfra János verse a nyomhagyás toposzának ellenében, nem a be- és megérkezést, hanem a távozást szem előtt tartva fogalmazza meg, mi az, ami a felsorolt feltételek teljesítése révén elérhető: „ha engeded, hogy nyomaidat / elsodorja a szél, / és felszabadít, mihelyst látod, / elfelejtenek, ha ezután / a szabadságot sem / követeled senkitől, / akkor nincs több okod / visszatérni már”. (101.) Ezzel pedig visszakapcsolódik a kötet elején olvasható „szóródj szét” felszólításhoz (*Valaki után*) és a személyességen túli tartományok költői feltárásához.

TÖRTÉNELMET ÍRÓ TÖRTÉNETEK

Miljenko Jergović: *Gloria in excelsis*

Éljen akár a balkáni, akár a kelet-közép-európai térségben, a régiója történelme, kultúrája és vallása iránt fokozottan érdeklődő ember számára megkerülhetetlen olvasmánynak érzem az Angelus Irodalmi Díjjal kitüntetett, hazája olvasói közvéleménykutatása alapján az elmúlt évtized legjobb horvát írójának választott Miljenko Jergović *Gloria in excelsis* című regényét.

Mégpedig azért, mert a kötet bebizonyítja: sokkal jobban megérthetjük az elmúlt évszázadok történelmét, benne az egyes kisember személyes történetét, az őt ért traumák eredetét, ha az adott nemzet és az adott egyén sztereotipnak vélt működési mechanizmusai mögé tekintünk, a „kőbe vésett” igazságokat más prizmán keresztül szemléljük, a történelem ok-okozati összefüggéseit pedig nem az okból, hanem az okozatból próbáljuk felfejteni. Jergović kötetét végigolvasva azt láthatjuk, hogy nála nem előrefelé, még csak nem is visszafelé halad az idő, hanem összevissza, oda-vissza, a percek óráknak, napoknak, hónapoknak tűnnek, az évszázadok pedig egyetlen pillanattá sűrűsödnek össze. Ebben a különös és különleges temporális térben Jergović – mutatott rá a kötethez írott kiváló utószavában Radics Viktória – „az irodalmiságra – egy különös minőségre bízva rá, hogy megragadja a valót, mintha egy irodalmi mű egészen sajátos hitelessége szavatolná a megformált tapasztalat erejével az igazat, amelynek részei az illúziók is. Azok az »irodalmi igazságok«, amelyeket élénk tár, mindig színjászok, a beszélt nyelv hamiskodásait, szívderítő vagy bosszúsomjas ferdítéseit is magukba foglalják.”¹

Mindezen jellemzők működtetéséhez az 1966-os, szarajevói születésű szerző nem mindennapi nyelvi, valamint történelmi érdeklődésére és nyitottságára van szükség. Egyfelől kétségtelenül „füle van” a délszláv nyelvek különféle dialektusaira: az egykori szerbhorvát vagy horvátszerb nyelvi konglomerátumban élő emberek nyelvi eszköztára láthatóan a kisujjában van. „A szintaxisom, más szóval a beszédmódom, a mondatalkotásom bosnyák, miközben a szókincsem alapvetően horvát, de a másik három nyelv, a szerb, a montenegrói és a boszniai is belejátszik. (...) Ezek a történetmesélés, a csalás-ámítás meg a siratók és a panaszdalok nyelvei. Meggyőződésem, hogy egyetlen nyelven sem lehet úgy pletykálni, mint bosnyákul, és egyetlen nyelven sem lehet úgy sértegetni, mint horváttul”² – nyilatkozta Jergović az egyik vele készített interjúban.

¹ Radics Viktória: Kereszteződő történelmek, in: Miljenko Jergović: *Gloria in excelsis*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2017, 613.

² Idézi: Radics, i. m., 610.

Jelenkor Kiadó
Fordította Csordás Gábor
Budapest, 2017
620 oldal, 3499 Ft

S amikor ezeket a történetmesélésre tökéletesen alkalmas nyelveket és nyelvjáráásokat ülteti át szépprózába, úgy véli, hogy mindezekből jóval több információ szűrhető ki a mindig is „puskaporos hordónak” számító délszláv térség épp aktuális politikai és társadalmi állapotáról annál, mint amiket a hivatalos nyelvű történelemkönyvekben megírtak. A dialektusok megszólaltatásával, az anekdoták, ugratások, hiedelmek, mesék figyelembevételével tehát olyan „alternatív” délszláv történelmet tár elénk, amelyben bőven megférnek egymás mellett a valós tények és azok anekdotikusan „ferdült” változatai, hiszen ha a tényferdítést hitelesen ábrázolt, hiteles nyelven beszélő szereplő végzi el, akkor az olvasó nem a „ferdült” jellegre figyel, hanem arra, hogy az előadott „változat” vajon mit jelent a hős életében. Mit ad hozzá, és mit vesz el belőle.

Jergović három szálon, három elbeszélőt megszólaltatva, három történelmi „pillanatot” megragadva vázolja a délszláv térség hétköznapokat befolyásoló történelmét. A „pillanatok” azonban jócskán túlmutatnak önmagukon: képesek még néhány következő évszázad eseményeit befolyásolni, illetve bekövetkeztüket a már lezárult évszázadok történései alakítják.

Az első szál a 18. század hatvanas éveibe vezeti vissza az olvasót, a közép-boszniai kistelepülésre, Kreševóba, ahol 1765 húsvétján emberi mulasztás okozta tűzvész következtében a Szent Katalin-templom és a hozzá tartozó kolostor leégett. Az eseményről és következményeiről a ferences rendi szerzetes, Marijan Bogdanović számol be korabeli nyelven íródott feljegyzéseiben, amelyekből az derül ki, hogy nem annyira a szent hely leégése a lényeges, hanem a történelmi körülmények: az akkor épp török fennhatóság alatt álló terület keresztény lakosságának a muszlim török uralkodóktól kell megszerezniük az engedélyt arra, hogy a templomot az eredetivel megegyező módon és formában újrépíthessék.

Marijannak a török portával folytatott hároméves huzavonáról szóló beszámolójával párhuzamosan vonódunk bele a másik két, egyaránt 1945-ös eseménysorozatba. Az 1945. április 2-ai, mindössze nyolcvan percig tartó történésbe, amely Szarajevó egyik légoltalmi pincéjében játszódik, ahol a pince kulcsáért felelős munkanélküli könyvelő, Šimun Paškvan számol be – szó szerint percről percre – arról, hogy a brit haderő bombázásától tartva az itt összegyűlő százegynéhány ember hogyan „fülel erősen” (15.). A különböző nemzetiségű és vallási hovatartozású lakók miatt Jugoszlávia szimbólumaként is értelmezhető pincében történetekkel szemben és mellett szintén ezen az április 2-ai reggelen indul a történet harmadik szála, a brit légierőhöz dezertáló horvát pilóta, Željko Ćurlin története, aki a második világháború végét követő időszakban, a felszabadított, az OZNA, vagyis a Jugoszláv Állambiztonsági Szolgálat felügyelete alatt nyögő Zágrábban tölti élete utolsó négy hónapját.

A három szál már a helyszínek miatt is összefügg. Amíg Paškvan a légoltalmi pincében, azaz a föld alatt lesz „a szomszédai őrzőjévé” (16.), addig a választott hivatása miatt – s mint az később kiderül, nem csak a hivatása miatt – Ćurlin pilóta felfelé, az égbe tör (amely törekvése a regény címével is összefüggésben lesz), a föld alatti és a föld feletti helyszínt pedig a harmadik, a kreševói szál „talajközeli” színhelye, vagyis a leégett templom helye mint hiátus fogja összekapcsolni. Az így megképződött vertikális tengelyt a történetalakban fellelhető életrajzi elemek még tovább erősítik. Šimun Paškvanról kiderül, hogy őse a vele azonos nevű kreševói gorombakovács volt, akiről a templomát elvesztett, „igazi gondoskodás és bizalom híján maradt nép” (43.) babonáságokra adva a fejét, félelmetes történeteket mesél, s akiről a légoltalmi pince Paškvanjának is tudomása van, hiszen nem kérdés számára, hogy a lapát, amit a pincében a keze ügyében tart, „szép munka, a kreševói kovácsok műve, és amit Kreševóban kovácsoltak, az háromszáz évig kitart, hánnya a szenet, szétver bolond fejeket” (89.). Ćurlin pedig, miközben próbálja felfejteni az egyik családtörténeti szálat, amelybe élete végén kapaszkodhat, a történet egyik változatát attól a Paulina nevű, ferences rendi nővértől kapja meg, akinek az anyja kreševói volt,

mégpedig a Paškanok, a kovácssegédek nemzetségéből, s aki élete végén – legalábbis az ő verziója szerint – Ćurlin családtagját befogadja a szintén ferences rendi, zágrábi kolostorba. Továbbá Ćurlin az egyik legelkeseredettebb pillanatában egy, a kreševóihoz nagyon hasonló székesegyházba tér be.

A kreševói földön keletkezett hiátus betöltésére irányuló törekvés ugyanakkor nemcsak vertikálisan, hanem horizontálisan is képes tengelyt húzni a történetiszálak közé. Az, hogy a 18. században egy boszniai település lakosságának a töröktől kell engedélyt kérnie a temploma újrakepítésére, előrevetíti a régió idegen hatalmakkal szembeni folyamatos kiszolgáltatottságát, a függetlenségi és függetlenedési törekvések hiábavalóságát. Hiszen a török uralom után az amúgy is soknemzetiségű térség az Osztrák–Magyar Monarchiába volt kénytelen betagozódni, s az I. világháború kitörésében is nagy szerepet játszó etnikai konfliktusokat tovább tetézte mindaz, amit a II. világháborúban részt vevő nagyhatalmak a térségben megengedtek maguknak.

A történelmi folytonosság, azaz az elnyomó, idegen nagyhatalmak uralma alatt való sínylődés mint a három szál között horizontális értelemben meglévő összekötő kapocs azonban Jergović számára nem önmagában érdekes, hanem a délszláv történelem sodrába óhatatlanul is belekerülő kisember reakciójával együtt. A szerző hatszáz oldalon keresztül arra (is) keresi a választ, hogy vajon tud önazonos maradni, önmagáért és embertársaiért is kiállni, hű maradni a vallásához, a népéhez, a meggyőződéséhez, vagy pedig meghasonlik-e az események súlya alatt.

Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy Jergović három elbeszélőjét már a különböző események bekövetkezése után, kész tények elé állítva látjuk. Csakhogy a horizontális tengelyen előrefelé haladva az elnyomó nagyhatalmak különböző módszerei összeadódnak, a sok kis emberi tragédia egymásra tornyosul, ami az egységes világkép felbomlásához, az Istenbe vetett hit megrendüléséhez vezet az egyének szintjén. Ami azt eredményezi, hogy a három hős közül a szerzetes lesz egyedül az, akit önazonosnak mondhatunk. A másik kettő meghasonlott, önigazolást kereső, sodródó figura, akiknek a szerzetesénél jóval bonyolultabb és összetettebb személyisége a 18. század viszonylag egyértelmű világához és hatalmi viszonyaihoz képest a 20. század cizelláltabb, sokkal agyafúrta, „fortélyos félelem igazgatta” világát képezi le az individuum szintjén. Jergović így a három elbeszélő életútján keresztül az önazonosság elvesztésének a folyamatát is élénk tárja, mégpedig azokon a különböző dialektusokban elbeszél babonákban, anekdotákban, család-történetekben, pletykákban és tréfálkozásokban keresztül, amelyekbe a két, II. világháborús hős próbál ugyan kapaszkodni, de törekvésük egyre kilátástalanabbá válik.

A 18. századi szerzetes önazonosságának legfőbb oka egyértelműen szilárd istenhitben keresendő. A három év eseményei azt mutatják, hogy Marijan azt is, amikor a tragédia bekövetkezik, azt is, amikor épp sikertelenek a törökkel folytatott tárgyalások, és azt is, amikor végre megkapják a fermánt, vagyis az engedélyt a templom újrakepítésére, Isten akaratának tartja, legfeljebb bosszankodik, de nem háborog, ha nem úgy alakulnak a közössége dolgai, ahogyan az mindenki üdvét szolgálná. Marijan úgy véli, hogy semmihez – még a török udvarhoz – sem kell „közel menni, ha nem békességgel és hittel közelíted” (202.). Ez a jámbor lélekre valló szemléletmód elegendőnek bizonyul akkor is, amikor a háromévnnyi kálvária egy pontján III. Musztafa, úgy tűnik, végleg elvágja a templom újrakepítésének lehetőségét előttük. Marijannak ekkor is annyira erős marad az Istenbe vetett hite, hogy azt rávetíti III. Musztafára is, és meg van győződve arról, hogy „Musztafa szultán nem hitbéli hajlíthatatlansága miatt tiltja a templomok és a kolostorok építését, hanem mert baljós jelektől fél.” (204.) Nem a boszniai település keresztény lakóival folytatott „vallásháború” a fontos számára, hanem egy másik nagyhatalommal, az Oroszországgal folytatott viszálykodás kimenetele. S ennek kifürkészéséhez – s a mű horizontális tengelye ezen a ponton ebben a vonatkozásban is megképződik – babonákba kapaszkodik, ugyan-

úgy, ahogyan azt majd a 20. századi kisember teszi félelmében. Musztafa tehát „képes reggeltől estig ülni a szultáni kertben, és két sárga levelet figyelni az ágon. Ha a kisebbik hullik le előbb, akkor békés esztendő következik, amikor Oroszország a sajátjai gyöttrésével múlatja az időt, de ha a nagyobbik és zöldebbik hullik le, akkor Oroszország ott fog támadni, ahol a birodalom a leggyöngébb, és még egy darabot kiszakít a testéből.” (204.)

A „mindenféle csodákkal, sötét babonasággal és elsivárult lelkekkel teli” (209.) 1766-os kreševói nyár tehát nemcsak a balkáni térség kiszolgáltatottságát mutatja, hanem tükrözi és a másik két szál szempontjából előrevetíti a régió nagyhatalmak ütközőzónájaként betöltött szerepét is. A török–orosz konfliktus után az I. világháborúban való részvételkor is jellemző helyzetet, majd, eljutván a horizontális tengely másik végére, a II. világháborúig, a tengelyhatalmak és a szövetségesek közötti vergődés állandóságát. Erről két olyan elbeszélő számol be, aki az önzonos, hívő emberként a közösségéért dolgozó Marijannal szemben önmagát helyezi előtérbe, és a már individualizálódott társadalomban a túléléséért küzdve hasonlít meg önmagával és az embertársaival. Jergović zseniálisan felépített alkotásában Paškvánban és Čurlinben épp Marijan hiten alapuló, közösségért tenni akaró egységes személyiségének különböző összetevői fognak teljességgel lebomlani.

Šimun Paškván története a babonákban hívő, eseményekbe belesodródó kisember története. Babonása odáig terjed, hogy a II. világháború előestéjén, amikor a szarajevói Filharmóniában Mozart halálának 150. évfordulójára koncerttel kívánnak emlékezni, bízik abban az egyik zenekari tagtól hallott véleményben, hogy „nem jön Hitler egy olyan városba, ahol Mozartot ünneplik.” (279.) Illetve ebbéli bizodalmit babonás feltételhez köti: ha neki is jut jegy a koncertre, ha valaki visszaváltja az egyébként egytől egyig eladott belépőt, és ő erre lecsap, akkor nem lesz háború. „Világos volt, világosabb nem is lehetett volna, hogy egyetlen belépőjegy a Filharmónia koncertjére elegendő a háború megakadályozásához” (281.) – emlékszik vissza már a légoltalmi pince kulcsosaként Paškván arra, hogy hogyan reménykedett az 1941. áprilisi, az ő sorsát is megpecsételő események bekövetkezésének meghiúsulásában. E történések során, a németek bombázását követően Slavko Kvaternik ezredes, volt osztrák–magyar katonatiszt kikiáltja a Független Horvát Államot, s megalakulnak az usztasa intézmények Szarajevóban, amelyek módszeresen üldöznik a zsidó, szerb és cigány lakosságot. A babonás hittől vezérelt, meglehetősen ostoba Paškván usztasa szimpatizáns lesz, s miközben próbál a koncentrációs táborok vezetője, Skorvatzy³ parancsainak engedelmeskedni, családi és baráti kapcsolatai révén olyan helyzetekbe kerül, amelyek megtépázzák usztasa identitását. Jergović Paškván önzonossága megtépázásának utolsó állomásaként hozza hősét az 1945-ös légoltalmi pincébe. Ahol bosnyák, szerb, zsidó, német együtt, összezárva fél az angolok bombájától, s az elbeszélő ekkor már maga sem tudja, kicsoda is valójában. A pincében felidézett történetekbe, anekdotákba kapaszkodva úgy tesz, mintha tényleg őrzője lenne az ide gyűlt embereknek, de folyamatosan harcol benne az usztasa kötelesség és a humánus emberi magatartás, s ez a belső lelki vívódás azt eredményezi, hogy a látszat ellenére, Marijannal ellentétben, ő már csak magával képes foglalkozni. Családtörténetekkel és anekdotákkal alátámasztva önmagának akarja bebizonyítani, hogy jót cselekszik akkor, amikor nem leplezi le a szintén a pincében tartózkodó Skorvatzy előtt Angela Antunović valódi származását. Ám ezt a jötétét azonnal meg is cáfolja egy másik cselekedetének felemlegetésével. Ostoba mesékkel nyugtatgatja a lelkiismeretét, hogy négy évvel korábban miért is nem segített Pubo

³ Skorvatzy táborvezető kapcsán érdemes megemlíteni, hogy az ő esetében Jergović csak módosít egy kicsit a néven, különben létező személyt, Vjekoslav Servatzyt ábrázolja, aki valóban az usztasák által felállított koncentrációs táborok vezetője volt. Ebben a valóságot és a fikciót erőteljesen keverő prózában azonban van olyan történelmi személyiség, akinél a szerző még a névváltoztatással sem él. Eredeti néven szerepelteti például Vjekoslav Luburićot, a jasenovaci lágéparancsnokot.

Levinek, a zsidó barátjának és szomszédjának, amikor az bebocsáttatást kért a házába az usztasa üldözői elől. Azzal áltatja magát, mintha tette egyenértékű lenne Pubo Levi egy jóval korábbi cselekedetével: Paškvan neje, Štefanija macskájának, Gabrijelnak a megmérgezésével. A Paškvan és „társai” által a légoltalmi pincében eltöltött nyolcvan percnyi idő így, a férfi saját öngazolására felhozott történeteivel évekre kitágul.

A harmadik elbeszélő, Ćurlin meghasonlása miatt, mert jóval cizelláltabb a gondolkodásmódja a Paškvanénál, Marijan szilárd istenhítenek 20. századi emberben való megkérdőjelezését is magába foglalja. Ćurlinnel – a légoltalmi pince kulcsosához hasonlóan – „kész tények” kapcsán találkozunk. Ez a meggyőződések híján lévő ember a háború során mindig arra az oldalra állt, ahonnan győzelmet remélhetett, s 1945 áprilisában ennek az árulássorozatnak az eredménye tárul elénk. Ćurlin először Nišből Pavelić usztasa Führer Zágrábja szökött 1941-ben, amikor az usztasák „jól álltak”, majd pedig másfél évvel később – amikor láthatóvá vált a tengelyhatalmak bukása – a brit légierőhöz dezertált, ami azt eredményezi, hogy 1945-ben, elbeszélése idején, brit pilótaként a saját „második szülővárosát”, Szarajevót kénytelen bombáznia. „Szarajevó a második szülővárosom, az első Dubrovnik. Szarajevóban töltöttem a nyári szünidőket, oda kötődnek az első emlékeim, ott mindig biztonságban voltam, mert nem otthon voltam, hanem a nénikémnél és a bácsi-kámnál. Ez embernek csak az első város a fájdalmas, az, ahol született, vagy ahol élete végéig marad, másik város sohasem fájdalmas. Az a másik város Szarajevó volt, míg ki nem oldottam a bombát.” (545–546.) A „fájdalmát” tovább tetézi, hogy pontosan be tudja azonosítani, a bombája hová esik. Az egyik osztrák ötemeletesre, ahol a háború előtt a Földműves Takarékszövetkezet állt, s egy utcai óra volt előtte. S nyaranta mindig ehhez az órához érve figyelmeztette őt Franjo nagybácsi, hogy „jó késő van, a nénéd agyoncsap minket, ha elkésünk az ebédről” (14.).

A gondolataiban még hónapokkal később is zuhanó, második szülővárosára épp csak lecsapni készülő bomba okozta lelkiismeret-furdalását Ćurlin több, egymással összefüggő módszerrel próbálja orvosolni. Egyfelől – s nála így kerül elő a családi legendárium, benne anekdoták tömkelegével – leszerelve, Zágrábban bolyongva megpróbál utánajárni egyes szerettei élettörténetének, például Pepi bácsi, a nagybátyja zágrábi, halállal végződő kalandjának, maga előtt bizonygatva: érdekli a családja sorsa, még akkor is, ha a szarajevói rokonainak a bombával esetleg épp ő okozta a halálát. De minden egyes felfejtett családtörténeti szál számtalan verzióban tárul elé, mindig az adott történetmondónak, például annak a bizonyos kreševói gyökerekkel rendelkező Paulina nővérnek a meggyőződését tükrözve. Pusztán meggyőződések, amelyek helyett – hogy elbírja tette súlyát – Ćurlinnak hitre volna szüksége. Ezért tér be, ezt a másik „módszert” is bevetve, abba a bizonyos templomba, ahol a papon és két apácán kívül már senkit sem talál. Nem talál, hiszen a háború elvette az emberektől az istenhitét. Ott már nem arra van szükség, hanem csupán – az anekdotákból is tükröződő – meggyőződésekre. Ezek hiányában az ember elveszett. S mivel '45-ben járunk, erre az összefüggésre nem más, mint az OZNA egyik titkosszolgája, Ćurlin megfigyelője, az ateista Čajkanović ügynök figyelmezteti a pilótát:

„Mire gondolt egyáltalán, amikor Belgrádba ment, a rendőrtiszt akadémiára? Madárrá akarta kiképezni magát? Közelebb kerülni Istenhez? Gloria in excelsis, mi? Dicsőség Istennek a magasságban, így hát a magasságba igyekezett? Nem gondolt arra, hogy harci pilótaként tömeggyilkos lesz? (...) Az ilyen munkához, Ćurlin elvtárs, meggyőződés kell, mert ha az nincs az embernek, akkor úgy végzi, mint maga, fut egyik hadseregtől a másikig. (...) Ebben a háborúban világossá váltak a dolgok. Akiknek volt hitük, azoknak el kellett veszíteniük, el kellett jutniuk valamilyen hétköznapi e világi meggyőződéshez. Mondjuk ahhoz a meggyőződéshez, hogy nem derék dolog megölni az embereket azért, mert zsidók, még akkor sem, ha a tisztelendőnek igaza volt, amikor azt mondta, hogy a zsidók feszítették meg Krisztust. Az ilyen meggyőződés, Ćurlin elvtárs, az embert eltávo-

lítja Istentől. A hívő számára volt egy másik választás, hogy ahhoz tartsa magát, amit a tisztelendő mondott, és ami többé-kevésbé a Bibliában is olvasható, de ebben a háborúban az is eltávolította Istentől.” (577–580.)

Egy hitevesztett világban, „álhívőként”, meggyőződések híján Ćurlin – s ezt is a kommunista spicli tudja a legjobban – nem élhet. Szemléletével kétszáz évvel korábban érvényesülhetett volna, s akkor valószínűleg boldogan halt volna meg. S mintegy feladva rá az „utolsó kenetet”, az ügynök Marijan példáját hozza fel a számára, Paškvan utolsó gondolataihoz hasonlóan visszafelé is működtetve a horizontális tengelyt, több száz évre kitágítva a párbeszéd idejét: „Képzelve el azt a gyönyörűséget, hogy szerzetes a török korban, és a nyomorult kis népét tanítgatja a hitre. Egy török egy napon felgyújtja a templomát meg a kolostorát, maga meg felépíti újra, és ezzel eltelik az élete. Ez a maga boldogsága, Ćurlin elvtárs, ahogy nekem meg a ma a boldogságom, miután felszabadítottuk az országot. Mindkét boldogság ezernyi emberi boldogtalanságból áll össze, egy nemzet balsorsából, amelyet az igaz hitre kell elvezetni. Ha képes lett volna így gondolkodni, ha időben felfogta volna, hogy nincs lényeges különbség a törökök alatt sínylődő néperől gondoskodó szerzetes között és közöttünk, akik ma ugyanerről a népről gondoskodunk sokkal rettenetesebb történelmi körülmények között, amikor a törökök köztünk vannak, és nem körülöttünk, ha hajlandó lett volna elfogadni, hogy ma a meggyőződés az, ami tegnap a hit volt, akkor maga itt ülne a helyemen, Ćurlin elvtárs.” (581.)

De csak és kizárólag akkor.

A MÚLTAT ÁBRÁZOLJA-E A MÚLTÁBRÁZOLÁS?

Kisantal Tamás: Az élet tanítómesterei. Írások a történelem ábrázolásáról

Olvadási javaslatnak is tekinthetjük a kötet bevezető tanulmányának (*TörtéNet – elmélet. Gondolatok a történelem nem narrativista elképzeléséről*) leírását az új médiumokkal kialakuló új típusú befogadásmódokról. Ezek egyik legfőbb jellemzője, hogy a befogadó erőteljesen alakíthatja a narratíva működését, és a tanulmánykötet is olvasható e megújuló történelemszemlélet és -elmélet illusztrációjaként. Ugyanis bár a kötet szerkezet hagyományos, és a tanulmányok magukon viselik a szöveg hagyományos jegyeit (úgy mint „az írás, az olvasás és az állandóság”), a könyv mégis elgondolható „lehetőségmezőként”, „egy bizonyos hálózat és összefüggésrendszer adott realizálódásaként” (23.).

Játsszunk el néhány pillanat erejéig e gondolattal! Vegyünk egy képzeletbeli felhasználót, aki rákeres mondjuk a „történelem”, „elmélet”, „ábrázolás” és a „mediális fordulat” kulcsszavakra. A keresőprogram kidobja Kisantal átfogó elméleti tanulmányát a „csináld magad” történelemszemlélet alakulástörténetéről, a szöveg fogalmát radikálisan kitágító perspektívákról és a digitális forradalom hatásairól a történelmi tudatra, illetve a történelem-elméletre és -ábrázolásra. E bevezető tanulmányban véletlenszerűen rákattint a korszakolás problematikájára, amely egy újabb elméleti tanulmányt (*Korszakok léteznek – hogyan lehetőségek? Korszakfogalom és korszakolás a történetírásban*) jelenít meg a korszakolás jelenorientáltságáról, a korszakok temporális kolligációs fogalomjellegéről, a folytonosságról és a perspektívaváltásokról, valamint a „nagyszabású történelem” (*big history*) vagy „makrotörténelem” áramlatáról és annak korlátairól. A folytonosságot árnyaló és a célorientációt mellőző történelemkoncepció kapcsán, amikor szóba kerül a „nagy történetekkel” szembeni posztmodern bizalmatlanság, a „posztmodern *anything goes*” káros következményeinek mintegy szimptomájaként példaként előkerül a holokauszttagadás, amely elvezeti az olvasót a kö-

vetkező tanulmányhoz (*Ami történt, megtörtént... A holokauszttagadás diskurzívó összetevői*). A holokauszttagadás működésmechanizmusának vizsgálata során azonban nemcsak a tagadók diskurzusának utat nyitó, a hatvanas évek relativista szemlélete merül fel, hanem többek között a hitbeli meggyőződésre épülő összeesküvés-elméletek, ahonnan csupán egy lépés a boszorkányüldözés-ördögűzés esetei. Közöttük is az egyik leghíresebb-hírhedtebb a XVII. századi franciaországi louduni boszorkányégetés és a helyi Orsolya-rendi apácák ördögi megszállottsága, amelyből számtalan művészi feldolgozás született, például Ken Russell *Ördögök* című, 1971-es filmje, és ezzel már el is jutottunk a következő tanulmányhoz:

Kronosz Kiadó
Pécs, 2017
208 oldal, 2500 Ft

A történész mint guberáló és ördögűző – Elmékedések a történelem hozzáférhetőségéről Ken Russell Ördögök című filmje kapcsán. Az elemzés azt mutatja ki, hogy a nagyszámú feldolgozás ellenére az események kapcsán mégis a bizonytalanság, az idegenség érzete erősödik meg az olvasóban/nézőben. Kisantal itt többek között Michel de Certeau-t idézi, aki a tudományos kutatás első szakaszát egy guberáló tevékenységéhez hasonlította: a történész, miután „eljut a teljes bizonytalansághoz, legfeljebb a múlt totális idegenségét, a biztos tudás abszolút hiányát tudatosíthatja” (94.). E ponton a képzeletbeli felhasználó akár vissza is kanyarodhatna a múlt teljes hozzáférhetetlenségét kiforgató-kihasználó holokauszttagadás jelenségéhez, azonban inkább a történelem hozzáférhetősége/hozzáférhetetlensége és a filmes ábrázolás kulcsszavakra kattint, ahol többek között például a *Saul fia*, illetve különféle Hitler-ábrázolások is szóba kerülnek, és ő véletlenszerűen az utóbbit választja (*Diadal, bukás és túlélés – A Hitler-ábrázolások kulturális szerepe*). Az antiszemitizmus kérdése pedig már a következő tanulmányhoz vezet, a Miller egyetlen regényét vizsgáló íráshoz (*Tükör által homályosan... – Az antiszemitizmus megjelenése Arthur Miller Gyújtópont című regényében*). Vajon a háborút követő években milyen tételt bírt egy, az antiszemitizmust közvetlenül tárgyaló regény, illetve képes volt-e túllépni a didaxis, az általánosítás és a sztereotípiák csapdáján? Az antiszemitizmus, az üldöztetés, az áldozati univerzalizálódás kapcsán pedig szinte megkerülhetetlen Anne Frank alakja (*A hiány történetei – Anne Frank mint emlékezethely*). Az ábrázolás, hiány, emlékezethely és holokausztemlékezet ugyanakkor akár a *Saul fia* kulcsfogalmai is lehetnének, amely a kötet utolsó tanulmányának tárgya (*Az auschwitzzi fák – Saul fia*).

E képzeletbeli, látszólag önkényes, valójában a kötet felépítését követő „kattintgatás” az egymás mellé helyezett tanulmányok közötti láthatatlan hálózatnak természetesen csupán egyik lehetséges felfejtési módja, s mint ilyen, annak a kötet bevezetőjében megfogalmazott állításnak a relevanciáját hivatott alátámasztani, amely szerint e tanulmányok, melyek különféle „közegekről és múltakról szólnak [...], sokféle témát járnak körül, de szemléletmódjuk, megközelítésük sok tekintetben hasonló” (9–10.). Sőt, nemcsak hogy hasonló, de egymásra épül (legalábbis, mint láttuk, könnyedén egymásra építhető), miközben a látszólag egymástól elkülönülő műfajok, diskurzusok, elméletek és ábrázolásmódok különböző vizsgálatai az átjárhatóság leképeződései. Mindehhez Kisantal olyan elméleti ismereteket, tudást és adatbázist mozgósít, amely sokkal tágabb kontextusba helyezi e „sokféle közeget” és „sokféle múltat”. Itt természetesen nem arra a trivialisra gondolok, hogy mit ad egy-egy mű elemzéséhez az elméleti háttér. Sokkal inkább arra az egész kötetet végigkísérő szerzői erényre, amelynek köszönhetően, megfelelő teoretikus kontextusba ágyazva, egy-egy vizsgált jelenség populáris megjelenési formáinak, termékeinek elemzése éppoly legitim helyet kap, mint az úgynevezett „elitkultúra” produktumaié. Nem érezhető a legkisebb nyoma sem bármiféle hierarchizáló szándéknak „magaskultúra” és „popkultúra” között. Hiszen az elméleti bevezető éppen azt a mediális fordulatot ismerteti, amely során az új médiumok olyan új típusú befogadásmódokat hoznak létre, amelyek a történelemhez való viszonyunkra is hatnak. Miként a szerző fogalmaz: „az új médiumok által generált felhasználói magatartás bizonyos elméleteit modellként is felhasználhatjuk, amely segítségünkre lehet a kortárs történeti tapasztalat elemzésében, valamint e nézőpont segítségével esetlegesen túlléphetünk a pánnarratívizmuson – vagy legalábbis a narratív szemléletmódot bővíthetjük és finomíthatjuk” (28.).

Lássunk néhány példát! Az *Ördögök* című film elemzése során még inkább távolabbról kapcsolódik e jelenséghez a történeti film mint műfaj vizsgálata. A történészszakma gyakran idegenkedik a történetírásen kívüli területeket is a történetírás részének tekinteni, sőt „a történetírás szerepét többek között éppen ezen »torzképek« korrekciójában látja” (94.). Kisantal elméleti keretbe helyezve mutatja ki, hogy az „új történetírás” követői (például Natalie Zemon Davis, Robert A. Rosenstone, Hayden White) főként azért bírálják a klasz-

szikus történelmi filmeket, mert azok önnön abszolút autenticitásukat hirdelve leegyszerűsítik a múltat és a történet igazságát. Így e történészek a nem klasszikus elbeszélésmódú filmnyelvet részesítik előnyben (az ábrázolt korszakot és az ábrázolás módját egyszerre bemutató, önmagukat megkérdőjelező, többnézőpontú, a múlt konstruáltságát bemutató munkákat), vagyis olyan filmeket, amelyek megfelelnek annak, „amilyen történelmi műveket szeretnek (vagy inkább szeretnének) alkotni” (99.). A Russell-film esetében azonban a „mennyiben tekinthető történelmi filmnek az *Ördögök?*” eleve rosszul megfogalmazott kérdés Kisantal szerint. A kérdésnek ugyanis csak akkor van értelme, ha „még radikálisabban” próbálunk arra választ kapni, hogy a film „révén milyen rálátásunk lehet az 1634-ben történetekre”, illetve hogy „e radikális, horrorisztikus *farce* milyen viszonyban áll – nem a múlttal, hanem a múlttal való kapcsolatunkkal, azzal az attitűddel, amelyet jobb szó híján mégis történelminek nevezünk” (100.).

A fordított kérdésfeltevés az egyik legfontosabb jellemzője Kisantal kutatói attitűdjének. Ez teszi lehetővé a különböző ábrázolásmódok hierarchia- és értékítélet-mentes vizsgálatát, és szinte az egész tanulmánykötetet végigkíséri. A Hitler-ábrázolások kulturális szerepét vizsgáló írásban is megfogalmazódik: a szerző elsőként sorra veszi, miként él tovább napjaink népszerű kultúrájában a Hitler-korabeli propagandafilmekben megalkotott mitikus Hitler-kép (akárcsak az amerikai vagy szovjet karikatúrisztikus ábrázolásmód). A vizsgált könyvek és filmek közül két alkotást emelek ki, elsőként Timur Vermes *Nézd, ki van itt* című regényét és a filmadaptációt (2012). A történet fikciója szerint a regénybeli Hitler napjainkban médiakarriert fut be, YouTube-sztár lesz, mivel mindenki Hitler-imitátornak tartja. Vermes könyve Kisantal szerint egyszerre a Hitler-divat terméke és magának a divatnak a kritikája. A film azonban hiába válik súlytalan szatírává, mégis „sokat elmond Hitler figurájának funkciójáról napjaink kultúrájában”. Másképp szólva arról, hogy miként válik Hitler történelmi figurája a 21. század elején „sokjelentésű jelölővé”: a filmben a Hitlerrel integetők és szelfizők vagy a Hitler-mozik, de akár a Führerwein (egy olasz borász történelmi figurák és diktátorok – köztük Hitler – nevével adja el borait) is mind Hitler alakjának popularizálódására utalnak. A második példa szintén ugyanezt a megközelítésmódot támasztja alá: a „pusztulás” mítosztát feldolgozó *A bukás* (2004) című film alapos elemzése végén Kisantal Hitler bunkerbeli dühkitörései jelenetének mémmé válását is vizsgálja, s mint írja, a filmet manapság sokan épp e jelenet miatt ismerik. E kettős gesztus – egyfelől a jelenet mémmé válása, másfelől annak beemelése egy a történelmi ábrázolásmódokat vizsgáló tanulmánykötetbe – tehát ismételten a fent említett mediális fordulatról, és annak mai történelemszemléletünkre tett hatásáról árulkodik, amennyiben a mémmé válás vizsgálata immár nem megkerülhető, hiszen a filmből született, végteleníthető mémek sorozata „a kortárs populáris kultúra egyik fő referenciapontjává vált” (153.). Miként Kisantal írja, e mémek „még inkább rájátszanak a Hitler-téma aktualitására és aktualizálhatóságára, [...] ebből az aktualizálhatóságból csinálnak viccet. [...] Jellemző módon olyan metaparódia is született, amely éppen a Hitler-videó internetmémmé válására reflektál: ebben a náci vezető azon dühöng, hogy hiába gyilkoltatott le milliókat és követett el embertelen bűnöket, a Google a »Hitler« szóra rákeresve mégis javarészt ezeket a vicces videókat dobja ki” (142.).

Hasonlóképp legitím szerepet kap *A hiány történetei* című tanulmányban az Anne Frank-jelenség vizsgálata során azon populáris termékeknek az említése, amelyek szintén rájátszanak a holokauszt(emlékezet) egyik legfontosabb szimbolikus figurájának emlékezetére. Ilyen például Anne Frank viaszszobra a berlini Madame Tussaud panoptikumában, vagy a *Family Guy* című „tabudöntőgető” rajzfilm egyik epizódja, az *American Horror Story* című tévésorozat második évada, de akár egy hollandiai „menekülőszoba” is, amely Anne Frank rejtékhelyét idéző bunker. Sőt Anne Frank nemcsak „arucikk”, hanem „védjegy” is lett Kisantal szerint, hiszen a holokauszt áldozatainak naplóit, visszaemlékezése-

it sokszor az „adott nemzet Anne Frankjaként” címkézik, de „szimbolikusságát időnként egészen direkt politikai célokra is felhasználták (így jelenhettek meg például a »palesztin Anne Frankok«, akiket a zsidó állam ugyanúgy üldöz, ahogy Anne-t hajdan a nácik)” (182–183.). És említhetnénk még a kötetben nem szereplő esetet, amikor is a kamaszlanyság egyik kedvenc éneke, a kanadai Justin Bieber Anne Frank emlékházában a következőt írta a vendégkönyvbe, nem kis botrányt okozva bejegyzésével: „Lenyűgöző volt ezt látni. Anne remek lány. Szerintem Bieber-rajongó lett volna”. És hiába végtelenül zavarba ejtő a szerző szerint arra a kérdésre választ adni, hogy a nemrég magyarul is megjelent, Anne Frank szépirodalmi írásait tartalmazó *Mesék és történetek a Hátsó traktusból* című kötetben szereplő szövegek tulajdonképpen milyen írások is, Kisantal arra mutat rá, hogy mivel e szövegek függetleníthetlenné válnak Anne Franknak a holokauszt emlékezetben betöltött szerepétől, a kérdést megint másképp kell megfogalmaznunk. Hiszen, akárcsak a mai Hitler-ábrázolás esetében láttuk, e szövegeken „keresztül olvassuk újra Anne Frank emlékezetét és további sorsát, [...] Anne-től [ezek a szövegek] magának a gyásznak a jelölőjévé, a meg nem valósult lehetőségek szomorú nyomává vál[na]k” (188.).

Még egy olyan sajátosságot szeretnék kiemelni, amelyet Kisantal a tanulmánykötet elméleti bevezetőjében a digitalizáció, a mediális fordulat egyik következményeként említ, és amely a befogadásmódra hat erőteljesen (olyannyira, mint írja, hogy talán már maga a „befogadás” szó sem adekvát). Ez a jellegzetesség a kötet legutolsó tanulmányában, a *Saul fia* kapcsán sajátosan kibővíti az elemzés szempontrendszerét. Mint a kötet elején említi, „bizonyos jelenségeknél – a leglátványosabban talán a videojátékoknál – a befogadói tapasztalatot nem a reprezentáció utóidejűsége jellemzi (nem megjelenít, azaz nem egy valaha volt dolgot tesz jelenvalóvá), hanem a közvetlenség, az immerzív élmény, melynek során a felhasználó nem megért, elsajátít valamit, hanem benne él valamiben, amelyet saját cselekedetei működtetnek” (19.). Kisantal, miután a *Saul fiát* a holokausztábrázolás filmes kontextusába helyezte, többek között amellet is érvel, hogy Nemes Jeles László filmje rájátszik a populáris műfajok (akcióthriller, videojáték) működésére is, és az „e műfajok kiváltotta immerzív hatásmechanizmusokat használja fel, ezeket rendeli a történet szolgálatára.” (201.) És így, főként a hanghatás, a nézőre megterhelően ható állandó zajok miatt bár a film „nem realiztikus akar lenni, de paradox módon mégis valamiféle holokausztélményt közvetít: az idegenség, a megismerhetetlenség, a fenyegetettség élményét, amely talán akkor is működhetett, de ami egészen biztosan működik most, az eseményt átélni és megérteni igyekezve” (197.). Futólag említem csak meg, hogy a szerzői szóválasztás, a „valamiféle holokausztélmény” is bizonyos értelemben a holokauszt(émlékezet), de legalábbis az ahhoz kapcsolódó terminusok popularizációjáról árulkodik, miként azt a mai Hitler- és Anne Frank-jelenség kapcsán korábban láttuk. A populáris műfajok vizsgálata ugyanakkor, a videojáték-hasonlat valóban tágíthatja a perspektívánkat, ahogy, miként Kisantal a bevezető tanulmány végén írja, „a felhasználói és adatbázis alapú, internetes metaforika a mai történeti képzelőerő jellegzetességeinek vizsgálatában jó módszertani segédeszközt nyújthat” (38.). Csakugyan, az imént felsorolt példák mind éppen azt igyekeztek érzékeltetni, miként valósítják meg a tanulmányok különböző elemzései, legalábbis elméleti szinten a kötet elején megfogalmazott, a mediális fordulat következtében lezajló paradigmaváltást. Más szóval éppen azt illusztrálják, hogy az egyszerűség kedvéért itt most „internetes metaforikának” nevezett terminus- és eszközkészlet miként tágítja-módosítja a saját történeti tudatunkról, a történeti ábrázolás vizsgálatáról való beszédmódunk és gondolkodásmátrixunk lehetőségeit (egyáltalán: hogy mit nevezünk „történetinek”, „tudatnak” és „ábrázolásnak”).

Végezetül néhány szó az amerikai nyelvész, a véleménynyilvánítás szabadságának elkövetője, Noam Chomsky „Faurisson-ügyéről”. A holokauszttagadás diszkurzív összetevőit vizsgáló tanulmányában Kisantal viszonylag hosszabb részt szentel Chomskynak, aki egy petícióban kiállt a gázkamrák létezését tagadó Robert Faurisson vé-

leménynyilvánítási szabadsága mellett. Egy rövid szövegben Chomsky (*Néhány alapvető megjegyzés a szabad véleménynyilvánításról*) úgy magyarázza tettét, hogy azzal, hogy megvédi valakinek a véleménynyilvánítási szabadságát, még nem osztja annak véleményét – e szöveg végül Faurisson könyvének előszavaként jelent meg, bár Chomsky állítólag csak az utolsó pillanatban értesült róla, ám nem határolódott el tőle. Kisantal szerint Chomsky „veszélyes vizekre evezett”, amikor Faurisson szabad véleménynyilvánításáért szállt síkra, szigorúbb értelmezés alapján ugyanis „Chomsky tulajdonképpen a holokauszttagadást propagálta”; míg egy megengedőbb magyarázat szerint „inkább a nyelvész liberális eszmeiségéről, a szólásszabadság radikális koncepciójáról van szó” (85.). A holokauszttagadás vizsgálata során, annak működésmechanizmusának feltárásán túl azért izgalmas a Chomsky-történet elemzése, mert arról a „szürke zónáról” árulkodik, hogy mit kezd a liberális gondolkodás és a posztmodern relativista szemlélet éppen a holokauszttagadók kérdésével. Milyen vádak érnek valakit, miként kerül egy platformra a tagadókkal, ha a véleménynyilvánítás szabadságát a felvilágosodás szellemében, ma is mindennél előbbre valónak tartja? Míg a holokauszttagadás megítélése látszólag egyértelmű, Chomsky kapcsán, olvasóként, mégis látványosan közelebb kerülünk az egész jelenséghez, szükségesnek érezzük az állásfoglalást, hiszen Chomskytól jóval kisebb távolság választ el bennünket, mint Faurissontól – Kisantal állásfoglalása a kérdésben is valamiféleképpen erről a belső indíttatásról árulkodik.

Kisantal tanulmánykötetete, mint az remélhetőleg az eddigiekből is kitűnik, nagyon élvezetes, rendkívül alapos munka, amit kutatók, egyetemi hallgatók és a téma iránt érdeklődők ugyanolyan érdeklődéssel olvashatnak. Egyetlen hiányosságot jegyeznek meg: egy rövid, visszatekintő összegzés a kötet végén talán a szerző számára is megvilágító erejű lett volna, hiszen utólag, az olvasó számára immár a konkrét tanulmányok ismeretében is kiemelte volna, mennyire hasonlóképpen járják körül a legfőbb kérdéseket a különböző elemzések. Persze nem hallgathatom el: itt természetesen jóval a „mediális fordulat” előtti, igencsak hagyományos olvasói elvárásom lepleződik le.

STARK-KALEIDOSZKÓP

Andrásról írunk, most épp ketten, négy felvonásban. A szövegek ugyanarról az emberről szólnak, eltérő szinteken és távolságban, illetve közelségben, más felbontásban és képki-vágásban, különböző tempóban, de ugyanarról. Szerencsések vagyunk, hogy ismerhet-tük, hogy tanulhattunk tőle, hogy dolgozhattunk vele. A történetet most mi visszük to-vább.

I.

Három héttel a halálozód előtt azt mondtad a DREAM csoporton: Intenzíven kell élni. Rögtön reklamáltam: Miért csak most mondd? Miért vártál idáig? Aztán meg, hogy mi-lyen jó, hogy legalább most mondd. Szíven ütöttél velem. Azt üzented, benne kell lenni a pillanatban, megélni, átélni. Mindent, ami van. Amikor meghaltál, sokan kérdezték, mi lesz most. Mi lesz most velünk nélküled? Én meg mindenkinek azt válaszoltam: Hát fel-növünk. És hogy intenzíven kell élni. Ezt üzented. (A fene gondolta, hogy ebből a mondat-ból üzenet lesz.)

Aztán itt van a világ legnehezebb kérdéseinek egyike: „Hogy is vagyunk mi egymás-sal?” Kezdetben a terápiák harmadik ülésén kérdeztük meg, aztán elkezdtek egyre több-ször, a végén szinte minden alkalommal. Mindig arra biztattál, hogy tegyem föl ezt a kér-dést a magánéletemben is. Azoknak, akik körülöttem vannak. Tudod Te, hogy ez mennyire nehéz? Majdhogynem félelmetes. Mert kiveszik tőle a történetekből a játékoság, az időn-kénti csúsztatás, trükközés, a „mintha”. Szemtől szembe, színről színre... Egyébként vála-szolni is biztos nehéz rá. Nem tudom, tőlem soha senki nem kérdezte. És ez idáig én sem voltam túl népszerű vele. De ne aggódj, azért még próbálkozom.

II.

Harmadév eleje volt. Kórbonctan, kórélettan, mikrobiológia és hasonlók... Eljött az a pilla-nat, amikor nem tudtam, hogy miért is akarom elvégezni az orvosit. Ugyanakkor érdekelt az irodalom, a film, a jazz, a kortárs művészetek, az ember mint olyan, a nagyvilág stb.

És akkor anyukám főnövér barátnője, Teca, aki mindenkit ismert, azt mondta, hogy van egy pszichiáter ismerőse, aki szereti az irodalmat, a filmeket, a jazzt, érdeklik a kor-társ művészetek, az ember, a nagyvilág, elvisz hozzá engem, a „Jánoskát”, beszélgessek vele, és talán kitalálom, mit is akarok kezdeni.

Így találkoztam először Stark Andrással a régi Megyei Kórházban, ahol a Mentálhigi-énés Intézet működött, melynek vezetője volt. Bemutatkozásakor azzal a fürkésző tekintet-tel nézett rám, melyet később annyiszor láttam. Beszélgetni kezdtünk – körülöttünk köny-vektől roskadó polcok, videokazetták, a falakon rajzok és fotók, és Andrászt érdekelte, hogy mi van velem, mit látok a világból.

Mert ő olyan volt, akivel jó volt beszélgetni, mert új gondolatokat indukált, mert látszott a szemén, hogy hallani akar valamit, ami bennem van, csak még nem tudom kimondani.

Néhány évvel később egyetemi csoporttársaim és baráti köröm társaságában (voltunk vagy tizenketten) András „ingyen és bérmentve” talán saját, de elsősorban a mi örömeinkre házi filmklubot tartott nekünk munkahelyi szobájában. Nem is tudom, miért indult ez, talán kárpótolni akart minket, hogy nem járhattunk a Mentál esetmegbeszélőjére, mert utána aztán – mivel elmondtam barátaimnak, milyen kincsre leltem – egyre többen kezdtek „beszivárogni” egy olyan műhelybe, ahol tényleg tanulni lehetett, nemcsak tudást, hanem szemléletet is. Ám amikor ez elért egy kritikus tömeget, akkor azt mondták a szemérmes terapeuták, hogy most már túl sokan vagyunk és kizáródtunk. András vetíteni kezdett nekünk Bergmant, Kuroszavát és Antonionit, Margarethe von Trotta-t és Truffaut-t, Godard-t és Fassbindert, és a vége főcíme után ránk nézett azzal a fürkésző mosolyával és azt mondta, „Na, mit láttatok?!” És órákat beszélgettünk. És úgy vezette, formálta a beszélgetéseket, hogy egyre jobban láttuk a folyamatokat, értelmet nyertek a képek, a kameramozgások, a ki nem mondott szavak, a suttoágások és sikolyok. Nem lett minden jelenlévőből pszichiáter, de – ahogy gyerekgyógyásszá lett egykori csoporttársam mondta – megváltoztatta az életemet, máshogy kezdtem látni a világot. És ez így is maradt. Belénk égett. Azt gondolom, jobb emberek lettünk.

Andrást sok minden érdekelte, de leginkább az okok, az indítékok, a mögöttes tartalom. A sorok között szeretett és tudott olvasni. Számára a kapcsolat, a kapcsolatban-lét volt az élet igazi értelme és megfelfejthetetlen titka, a folytonos kíváncsiság, a „vágy titkos tárgya”.

Komolyan vette, hogy a legtöbb, amit egy ember a másiknak adhat, az a vele töltött, a rá szánt idő, hogy a közösen átélt élmény, ami igazán épít, mert az számít, ha a találkozás után mindenki kicsit más lesz, kicsit több, kicsit jobb.

Fürkésző pillantásában minden benne volt, ahogy a világra tekintett, érdeklődően, nyíltan, szabadon. És tényleg jó volt a közelében lenni, még ha szakmai „vargabetűim” időről időre el is távolítottak bennünket egymástól, hogy aztán újra összeérjünk.

A legelső találkozásunk végén aztán lediktált egy sor könyvet (Freud, Ferenczi, Hermann, Bálint, Aronson, Ajar, Camus stb.), és azt mondta, hogy ezeket kezdjem el olvasni, aztán beszéljünk ezekről, pontosabban ezekről is. És olvasni kezdtem, egyiket a másik után, és kinyílt egy új világ, és döntöttem. Pszichiáter lettem, András tanítványául szegődtem...

III.

21 éves voltam, és minden porcikámmal tiltakoztam az orvosegyetem ellen. De csináltam, becsületből. Aztán hallottam valakitől, hogy van egy pszichiáter, aki a pszichológus hallgatókkal filmekről beszélget. Fogtam magam, bekopogtam hozzád a Mentálhigiénés Intézetbe, és megkérdeztem: járhatnék-e én is az órádra. Szerettem volna valamit (és valakit), aki visszaadja az élmények és a tudás varázslatát. Meg sem lepődtem a kérésemen. Utólag megtudtam, egyetemistaként te is valahogy így csináltad. Hogy kikacsintgattál. Ám közben tetted a dolgodat. Otthonos volt neked ez a túlélési technika. Így ismerkedtünk össze. Nagyjából annyi idős voltál akkor, mint most én. Az utóbbi időben sokszor eszembe jutott ez a köztétel. Hogy mekkora szerencsém volt veled.

Sosem definiáltuk a kapcsolatunkat. Te már évek óta úgy mutattál be engem másoknak, mint barátod és munkatársad. Én sosem mondtam ki, hogy a barátom vagy. Mert nehezen használom ezt a szót. Ilyen a neveltetésem. Ám volt egy pillanat, amikortól pontosan tudtam, hogy barátok vagyunk: valami nézetkülönbség volt köztünk, és én megharagudtam rád. Nem emlékszem, miért, nem is ez a fontos. És akkor te, ahelyett, hogy beszálltál volna a „harcba”, ennyit mondtál: na végre, hogy vagyunk már úgy, hogy mersz

haragudni rám. Hogy nem félsz attól, hogy elveszítjük egymást. Azóta érzem, hogy a barátom vagy. Az is maradsz. Most mondom is.

Tudod, hogy közel 2000 órát csoportoztunk együtt? Az 90 000 perc. Két hónap nettó idő – alvás nélkül. A végén csukott szemmel is fel tudtam volna sorolni, hogy mikor, hogyan reagálsz, hogy péntek délután 13.50-kor pár percre elálmosodsz. És este hat körül – amikor már mindenki lecsúszik a széken a fáradságtól – felélenkűlsz, és egészen észrevétlen olyan lendületet viszel az estébe, hogy alig bírjuk a napot abbahagyni. Úgy tanítottál, hogy behívtál a helyzetbe, és elhitted, hogy ez menni fog. És ettől én is elhittem. Kénytelen voltam, mert megfellebbezhetetlenül bíztál bennem. A csoport „szent” volt. Bármi fájt, bár-hogy voltunk, csináltuk. Megkérdezted: tudsz ülni? S mivel a válasz mindig igen volt, hát nem volt több kérdés. Néha megosztottunk egy-egy Cataflam tablettán. Mert fejfájósak voltunk. Az elkötelezettséged és a hitelességed nem hagyott kétséget. Úgy tanítottál meg rá, hogy észre sem vettem. Egyszer csak lett nekem is. Nem sajnáltad. Sem tőlem, sem mástól. Csinálom nélküled is. Tudod, milyen klassz ez a mostani? A temetésed után három nappal is volt. Sokat gondolkodtam, szabad-e sírni előttük. Mégiscsak én vagyok a csoportvezető. Hogy szabad-e mutatni, hogy mennyire fáj, hogy nem ülsz velem szemben. Hogy nem csúszkálsz a széken, nem törölgeted a szemüvegedet. Hogy nekem kell kezdenem és lezárnom. És nem csak intek a szememmel neked, hogy most tartsunk szünetet.

Az első film, amit közösen láttunk, Bergman *Personája* volt. Aztán a *Jules és Jim*. Nagyon szeretted. Miként *A nap végéig*. Azt is. A *Jules és Jim*ért haragudtam, mert olyan pixeles kópiát kellett néznünk, hogy sosem tudtam a szereplőket megkülönböztetni. De legalább ötször megnéztem a kedvedért. Amikor rajongani kezdtem Pina Bauschért, egy félévnyi PhD-kurzust szerveztél rá, hogy tudjunk róla beszélgetni. Sok évvel ezelőtt azt mondtad nekem: kevesen vannak, akik több filmet láttak, mint te. Majd azt is megbocsátottad, hogy kimaradtam a hétfői filmklubokból, és olvasásra, belső mozira cseréltem a filmeket. A *Pál Adrienn*t is miattad néztem meg kétszer. És a *Terápia* című sorozatot is. Azt terveztük, hogy az új Ozon-filmről egy egész szombatot át beszélgetünk a fiatal kollégákkal. Egyszer felhívtál telefonon, és megkértél, mondjak egy filmet a hűségéről. *Hullámtörés* – vágtam rá. Azt mondtad: igen, ennél szebb filmet még nem láttam a hűségéről. Utáltad Tarantinót. Azt terveztem, mikor nyugdíjba mérsz, megszerettetem veled. Azt mondtad, ne kínozzalak. Hát hagytam. Amikor a filmes kurzusokat tartottad, én az alattatok lévő szobában dolgoztam. Azt játszottam titkon, hogy a filmzenék és leszűrődő zörejek alapján kitalálom, mit néztek. A *Lány a hídon* volt a kedvencem. A vasutas, késdobálós jelenet. Akkor sosem bírtam másra figyelni.

Ilyenkor télen már mindig kérdezted, hogy mikor csinálók citrommarmeládót. És pacalt. De azt nem csak télen. Én az elmúlt években mindig úgy főztem pacalt, hogy neked is főztem. A halálod másnapján is csináltam. Neked. Nem lett valami jó, de tudom, hogy ízlett volna. Imádtam veled ételekről, receptekről beszélgetni. Tőled tanultam az ízek élvezetét, hogy az evés nem valami büntudatos dolog. Az evés öröm, agapé, szeretet. Csináltunk szeretetvendégséget, *Babette lakomáját* a Bizalom Magán Pszichoterápiás Központ konyhájában. Te voltál a kóstolóemberem, ha újítottam. A csokis, chilis, balzsam-ecetes fügelekvárból vittem egy makkáskanálnyi. Ha Te rábólintasz, mehet.

Egyszer kaptam tőled egy cserepes hortenziát. Egy esettanulmányomat küldtem el neked. Elolvastad, és odaadtad a virágot. Azt mondtad, nincs rá szó, virág van. Úgy gratifikáltál, ahogy soha senki. Amikor egy DREAM konferenciára a saját álmaimból csináltam összefoglalót, azt mondtad, hogy milyen kár, hogy te nem írod az álmaidat. Egyszer azt álmodtam, hogy a Kórház téren a buszmegállóban találkozom Verával, a feleségeddel. A vállán egy kislány pihen. Tudtam, hogy az a neve: Lutz Kata. (Előtte olvastam egy Bächer Iván-novellát, aminek az utolsó szava az volt: Lutz utca.) Te felálltál a székedből, és megöleltél.

Nagyon szerettem veled a szinkron-olvasásokat. Régebben a Mentálban is olvastunk egyszerre, Nádas *Párhuzamos történeteit* is így. Aztán a Mentál lassan megváltozott, te is elmentél. Mi még próbálkoztunk. Aztán közösen nekifogtunk a Yalom-könyvekért rajongani. Nemcsak olvasókört csináltunk, hanem kitaláltuk, hogy a DREAM-terápiába belevisszük újításként az „itt és most” fókuszát. A „Hogy is vagyunk mi egymással” kérdését ülésről-ülésre. Tegnap épp oktattam a DREAM-et. Mondtam, hogy éppen újításban vagyunk. De bejön, vagyis maradunk. Nem tudlak kihagyni a mondataimból. Nem is akarlak. Nem tudlak kihagyni a szívemből. Nem is akarlak.

Amikor elhívtál a Mentálhigiénés Intézetbe dolgozni 2004-ben, nem tudtam dönteni. Senki nem értette, hogy egy ilyen országos hírű, emblematisz intézménybe való bekerülésért miért nem lelkesedem. Hiányozni fognak a pszichotikusok, az első találkozás velük – ilyesmiket mondtam. Lesz, lesz, ne aggódj – válaszoltad. Sokáig dünyögtem, hogy nincsenek, hol vannak, talán ez csak bevetés volt részedről. De igazad lett. Jöttek, voltak, kicsit máshogy, kicsit ugyanúgy. Megtanultam, hogy a pszichózis és még sok más is, lehet ambuláns „műfaj”. Egyszer azt mondtad nekem: Ha a terapeuta jól csinálja, a páciensek nem érzik, hogy hálásaknak kellene lenniük. Azóta nem búsongok, hogy nem kapok búcsúajándékot.

Tőled ismerem Méreit is. Olyan sokszor emlegetted. Mondtam is neked fél éve, egy ideje azt érzem, hogy a csoportjainkon bent ül. Egy kissé balra tőled. Nem szól, csak figyel. Mérei általad lett a „barátom”. Sosem találkoztunk, de ismerem. Kérdeztem egyszer, hogy lehet az, hogy egy ilyen karizmatikus ember úgy gyűjtött maga köré tanítványokat, hogy a halála után is él a tanítványok közössége. Azt válaszoltad, hogy a kapcsolatuk nélkülözte az egészségügyi hierarchiát, azért. No, ezt a te kapcsolataid is nélkülözték. Tudod, akkora öröm volt nekem, amikor azt láttam, hogy a két generációval fiatalabb kollégákkal is milyen szeretettel viszonyban vagy. Élő kapcsolat, nem egy guru elmagányosodása, hanem egy kíváncsi, nyitott ember kapcsolat-gyűjteménye.

A temetéseden a leghátsó sorba kerültem. Semmit nem láttam, de ott voltam. Az jutott közben eszembe: mindig te voltál, aki engem előretuszkolt, sosem hánytorgattad fel az ügytelenségem, hogy nem tudok érvényesülni. A temetéseden nem volt, aki előrelökődjön a sírhoz. Utána jó sokan felmentünk a Mentálhigiénés Intézetbe. Ettünk, ittunk. Örültél volna nekünk. Előző napon beálltam a konyhámba, és kiválogattam, mi az, ami ízlene neked. Azokat vittem oda. Elég eklektikus volt a felhozatal. Tetszett volna neked.

Azt is tőled tanultam, hogy a munkát komolyan kell venni. Legyen az DREAM, pszichoterápia, esetmegbeszélő, telefonszolgálatos bármi. Sosem mondtad, hogy nem érsz rá, sosem mondtad, hogy ez téged fáraszt. Mindig te adtad át a karácsonyokon az első ajándékot. Most is volt karácsony, de nem ajándékoztunk. Rád emlékeztünk, Csabi felolvasta, hogy mit írt volna neked. Mert ő húzott téged. Azt mondta, sosem fog több karácsonyi rigmust faragni. Ez az utolsó. Nagyon szépen búcsúztunk tőled. Vagy még nekünk, és leszel is. Biztos mondanád, hogy figyeljek az időre. A közös időre. Figyelek, tényleg, ígérem. Ugye nem haragszol, hogy az asztalodon lévő kis fossziliák közül néhányat elajándékoztam. Mindig gondolkodtam rajta, hogyhogy nem lesznek porosak. Most sincs megoldás.

Néha rám szóltál, hogy fejezzem be a „túlzott elszállást”, ne hergellem magam, ne legyen indulatos. Azt mondtad, enélkül hatékonyabb vagyok. Mindig ellenkeztem, hogy de hát épp azt próbálsz kordában tartani, amivel én teremtek, csinállok. Ez a vita nem jutott nyugvópontra. Fogalmam sincs, kinek van igaza, de az biztos, hogy te jobb stratégia vagy nálam.

Na, jól meghaltál te is. Pedig én mindig megszámloltam, hogy a DREAM csoportban hány kék szemű és hány szemüveges ül. Nagyon nehéz úgy veled lenni, hogy te nem vagy már. Tudod, az egész felnőtt létezésem valahogy hozzád kapcsolódik. Nem is gondoltam. Azt mondd meg nekem, hogy most akkor kihez fogok igazodni?

Egyszer csak azon kaptam magam, hogy nem csak szakmai kérdéseket beszélek meg veled. Veled beszélem meg a dolgaimat. Fogalmam sincs, hogy ezután kivel. Azt hiszem, itt fel kell nőni. Nem mondhatom azt sem, hogy fogalmam sincs, hogyan. Pedig milyen szép, hisztérikus mondat lenne. András, sok mindenre megtanítottál: tudok színről színre látni, tudok lecsupaszított dolgokat valóságosnak, tudok örülni, örülni mindennek, pillanatnak, íznek, élménynek, tényleg, ez a legjobb, tudok szabályozottan lenni, tudok fegyelmezett lenni és egyszerre fegyelmezetlen, tudok a pillanatban benne lenni, tudok a te szemekkel ránézni dolgokra, és kacsintani egy kicsit. És tudok lenni. Benne az életben. Köszönöm.

IV.

Aztán itt van a másik kedvenc kérdésed: Mire vágyik a nő? Ez még a szokásosnál is kíváncsibbá tett mindig. És ha tehetted, lejátszottad hozzá *A hercegnő és Freud* című filmből magát a párbeszédet is, ami úgy kezdődik: Hercegnő... Szerintem a „hercegnő” miatt. Októberben egy kerekasztalon megint firtatni kezdted a kérdést, mire én: na de mire vágyik a férfi? Anyára, kislányra, szeretőre – válaszoltad a világ legtermészetesebb módján.

